

Publicerad i *Fjärde Internationalen* 3-1995

Ernest Mandel

Marxismens plats i historien

Översättning: Per-Olof Mattson

Innehåll

I. Det allmänna historiska sammanhanget.....	1
II. Marxismens grundläggande drag.....	5
III. Marxismens omvandling av samhällsvetenskaperna	7
1. Den klassiska tyska filosofins omvandling	7
2. Omvandlingen av fransk sociologisk historieskrivning	10
3. Den engelska nationalekonomins omvandling	15
IV. Överskridandet av den utopiska socialismen	21
V. Den proletära omvandlingen av revolutionär aktivitet och organisering	28
VI. Den verkliga arbetarrörelsens sammansmältning med den vetenskapliga socialismen.....	32
VII. Marx och Engels personliga färdväg	37
VIII. Marxismens mottagande och spridning över världen.....	41
De åtta huvudperioderna i Marx "historia":	48
Vidare läsning	49
Några händelser under Marx tid.....	50
Förklaringar	51

För att förstå marxismen måste vi först sätta in den i sitt historiska sammanhang. Vi måste förstå när den föddes och hur den uppstod. Vi måste förklara dess framväxt och utveckling genom samverkan mellan sociala krafter: deras ekonomiska karaktär, materiella intressen, ideologi och de människor som utformade deras strävanden. Vi måste med andra ord tillämpa den materialistiska historietolkningen på marxismen själv; inte betrakta dess framträdande som en självklarhet, utan förstå att den kräver en förklaring och försöka tillhandahålla en sådan. Dessutom kommer bestämmandet av marxismens plats i historien att göra det möjligt för oss att mer exakt beskriva dess innehåll och historiska betydelse.

I. Det allmänna historiska sammanhanget

I den slutgiltiga analysen är marxismen produkten av det kapitalistiska produktionssättets framträdande i vissa områden av Västeuropa (norra och centrala Italien, Nederländerna, England, och delar av Frankrike, Tyskland, Böhmen och Katalonien) med början under 1400- och 1500-talet, vilket ledde till framväxten av ett nytt borgerligt samhälle som gradvis kom att dominera alla områden för mänskliga aktiviteter. Det kapitalistiska produktionssättet är baserat på kapitalisternas, dvs. ägare till stora mängder av pengar, privata ägande av de huvudsakliga medlen för produktion och försörjning (redskap, jord, livsmedel). De använder en del av sitt kapital för att köpa arbetskraft från en annan klass, proletariatet, som är tvungen att sälja sin arbetskraft till dem eftersom den inte längre har tillgång till de produktionsmedel med vilka den skulle kunna frambringa sin försörjning. Detta antagonistiska förhållande mellan Kapital och Lönearbete åtföljer varuproduktionens generalisering (omvandlingen av produktionsmedel och arbetskraft till varor) och befinner sig i det nya produktionssättets livsnerv.

Detta nya produktionssätt uppstod i ett samhälle – feodalsamhället – vars långsamma sönderfall omfattade en lång och motsägelsefull övergångsfas som, i de områden i Västeuropa som nämnts ovan, sträckte sig från 1200- till 1500-talet, i vissa fall 1700-talet, med fortsättning ännu senare i några fall. Denna kombination betecknas ofta med termen halvfeodal. Den var baserad på småskalig varuproduktion i vilken de huvudsakliga producenterna – bönder och hantverkare – var fria producenter, som använde sina egna produktionsmedel, och inte slavar. Det kapitalistiska produktionssättet framträdde först när dessa fria producenter gradvis berövades sina produktionsmedel och fri tillgång till jorden.

Det kapitalistiska produktionssättet framträdde inledningsvis under täckmantel av kommersiellt drivna jordbruk, bomullsindustri och manufaktur. I de första berövades producenterna (bönder) sina arbetsredskap (jord, boskap och redskap) och anställdes som jordbruksarbetare eller tjänstefolk av en jordbrukare som producerade för marknaden. I det andra berövades producenterna också sina redskap men producerade hemma på uppdrag av en kapitalistisk köpman. I det tredje var de berövade producenterna också koncentrerade i stort antal under samma tak. Jordbrukare, köpmän, entreprenörer och deras lönearbetare började utgöra en inhemsk marknad för varor (livsmedel, kläder, redskap, konsumtionsvaror).

Det bör understrykas att denna inledande form av det kapitalistiska produktionssättet varken var dominerande eller konsoliderat. På detta stadium i den historiska utvecklingen hade bourgeoisien ännu inte erövrat den politiska makten någonstans, förutom i norra Nederländerna och några få städer som Genève. Även där utövades makten av bankirer och storköpmän, bourgeoisiens mest aristokratiska del.

Staten förblev en halvfeodal stat (ofta en absolut monarki). Det mesta av adelns och prästerskapets privilegier överlevde men dessa klasser, feodalsamhällets härskande klasser, blev allt fattigare i jämförelse med bourgeoisien, och föll långsamt sönder. Det viktigaste var att lönearbetarna i strikt mening bara utgjorde en liten minoritet av producenterna, vars största

del bestod av bönder, antingen fria (småskaliga varuproducenter) eller ännu delvis underkastade slaveriets kvarlevor.

Det kapitalistiska produktionssättet konsoliderades och infördes definitivt först i och med den industriella revolutionen under andra hälften av 1700-talet. Det skulle senare sprida sig ut över hela världen på grundval av det maskinbaserade fabrikkssystemet; detta var den punkt vid vilken den helt och fullt avslöjade sina grundläggande drag. Först då kunde det helt och fullt förstås och dess utvecklingslagar (dess inre dialektik) begripas.

Maskinanvändningen, som var grunden för den moderna kapitalistiska fabriken, var resultatet av den långsamma omvandlingen av hantverks- och industriredskap från 1400-talet och framåt (vattenkvarnar, framskridna tekniker för jordbruk och boskapsskötsel, gruvteknik, etc.) som ytterst ledde till användningen av en ny energikälla i produktionen: ångkraft. Denna omvandling stimulerades från 1500-talet och framåt av naturvetenskapernas framsteg vars landvinningar allt snabbare tillämpades på varuproduktionens och -cirkulationens teknologi.

Ett av de mest spektakulära resultaten av dessa framsteg i tillämpad vetenskap var genombrottet inom navigation och skeppsbyggnad. Detta möjliggjorde de stora upptäckts- och plundringsexpeditioner som inleddes från Europa mot södra och östra Afrika, Asien och Amerika på 1500-talet (1492: Christopher Columbus "upptäcker" Amerika), och satte igång en oerhörd ökning av den internationella handeln. En verklig världsmarknad för så kallade kolonialvaror skapades, medan marknaden för livsmedelsartiklar utvidgades till hela Europa, för att något senare följas av marknaden för tillverkade varor. Denna världsmarknad skulle i sin tur stimulera det kapitalistiska produktionssättets expansion.

Men naturvetenskapernas snabba framsteg i kombination med det kapitalistiska produktionssättets expansion, medförde i slutändan också en omvälvning i levnadssätt, aktiviteter och tankemönster hos städernas massor, oavsett om de tillhörde den nya bourgeoisie, småbourgeoisien eller det moderna proletariats första föregångare. Det påverkade också delar av massorna på landsbygden, åtminstone i vissa länder.

Feodalsamhällets huvuddrag var den mänskliga tillvarons rigida stabilitet. Varje individ "hade sin plats i livet" och "förblev där de hörde hemma". Barn till livegna var livegna. Adels barn var ädlingar eller anslöt sig till prästerskapets övre skikt. Barn till hantverkare blev hantverkare. En lika orörlig religiös ideologi, den katolska religionen understödd av skolastiken, krönte, rationaliserade och rättfärdigade detta extremt hierarkiska samhälle.

Det är sant att detta inte var ett fullständigt förstelnat samhälle. Tillsammans med teknologin, upplevde tänkandet och samhällskritiken ett betydande genombrott inom det europeiska feodalsamhället, särskilt under 1200-talet. Filosofin inregistrerade en del framsteg; den "avicenniska vänstern", en strömning av islamiskt ursprung, kom exempelvis nära materialismen. Expansionen av internationell handel stimulerade intellektuella färdigheter (som bokföring!) som gynnade rationalistiskt tänkande. Men alla dessa framsteg var långsamma, motsägelsefulla och utsatta för allvarliga bakslag genom religiös kontroll (inkquisitionens tillkomst) och upplysningsfientlighet, speciellt under 1400-talet, i enlighet med feodalsamhällets allmänna kris.

Med början under 1500-talet och med framträdandet av det kapitalistiska produktionssättet, förändrades det ideologiska och kulturella klimatet i takt med de radikala förändringarna i stadsbefolkningens dagliga liv och livsåskådning. Känslan av att allt förändrades, och snabbt, ersatte känslan av att det fanns en evigt fastfusen ordning. Tvivel, ifrågasättanden av "etablerade värden", det kritiska undersökandet av påstått "gudomliga lagar" liksom mänskliga institutioner, spred sig allt vidare. Religiösa dogmer underkastades först förändringar under det kombinerade trycket av framsteg i naturvetenskaperna, utvidgandet av

kritiskt tänkande och revolter mot prästerskapets skymfliga handlingar, privilegier och korruption. Således utvecklades en kvasiateistisk humanism, reformationen (lutherdom, anglikanism, kalvinism och puritanism) och rationalistisk-naturalistisk filosofi (Galilei, Descartes, Spinoza) sida vid sida.

I den slutgiltiga analysen uttryckte dessa ideologiska rörelser strävandena hos de nya klasser i stad och på landsbygd som utvecklades tillsammans med det kapitalistiska produktionssättet: bourgeoisien, småbourgeoisins funktionärer och ideologer (lärare, lärda, konstnärer), de oberoende hantverkarna, proletariatets föregångare (som var avlönade bara delar av året), de kapitalistiska jordbrukarna. Var och en av dessa klasser identifierade sig helt eller delvis med varianter av den nya religionen och de nya filosofiska strömningarna.

Den ideologiska kampen antog huvudsakligen religiös form, ett faktum som kan förklaras av den roll som religionen spelade som feodalsamhällets dominerande ideologi, en ideologi som på djupet genomsyrade alla samhällsklassers utbildning och dagliga liv. Men kampen var inte desto mindre en verklig klasskamp, vilket demonstrerades när dessa religiösa konflikter omvandlades till inbördeskrig och även verkliga revolutioner som slutade med omfattande sociala och politiska strider såsom: husiternas uppror i Böhmen under 1400-talet; bondekriget i Tyskland, revolutionen i Nederländerna, upproren i Ghent och kommunen i Münster (som var förknippad med den anabaptistiska rörelsen) under 1500-talet; de religiösa krigen i Frankrike under 1500- och 1600-talet; vilket allt ledde till den engelska revolutionen 1640–88.

På grund av bourgeoisins relativa svaghet under 1500- och 1600-talet var dessa rörelser bara delvis segerrika. De slutade ofta i nederlag. I härlarna på reformationen kom motreformationen, som segrade under jesuiternas ledning i Italien, Spanien, södra Nederländerna, Österrike och delar av Tyskland. På det politiska området vann den absoluta monarkin, inte den borgerliga republiken, terräng. Många medeltida kvarlevor – livegendom, godtyckliga juridiska procedurer, inklusive inkquisitionen och tortyr, censur och förtecknandet av ”uppviglande” publikationer i index – överlevde. Galilei tvingades offentligt göra avbön och medge att han hade haft fel när han visade att jorden, tvärtom vad som sades i Bibeln, rörde sig runt solen och inte tvärtom.

Framsteg kombinerades med bakslag överallt i världen. Europeisk kolonisering ledde till utrotande av de infödda amerikanerna. Handelskapitalismen organiserade slavhandeln, ödelade Afrika och drev plantager, gruvor och manufakturerna i Amerika, inte med fria proletärer, utan med miljoner slavar.

Först med industrikapitalismens uppkomst under andra hälften av 1700-talet blev hoppet om framsteg och social optimism vitt spridda. Under ledning av bourgeoisien och dess revolutionära ideologer utmanades, angreps och förhånades återstoderna av den halvfeodala ordningen med lätthet. Anstormningen mot kungligt envälde omvandlades till ett allmänt angrepp på den samhällsordning som bar upp det och till en allt vidare seger för det nya borgerliga samhället på samhällslivets alla områden. Dessa segrar inom området för vanornas, idéernas och de erkända ”värdenas” omvandling ledde slutligen till 1700-talets stora borgerliga revolutioner: amerikanska revolutionen 1776 och franska revolutionen 1789. Denna rörelse fortsatte i Europa och Latinamerika i början av 1800-talet, med ojämna framgångar i olika länder.

Dessa revolutioner var också slutprodukten av en vida spridd ny medvetenhet i de borgerliga, småborgerliga och förproletära skikten: föreställningen om att mänskligheten kunde bestämma sin egen framtid, att dess öde inte var förutbestämt av gudomlig försyn eller något omutligt öde. Tron på människans förnuft som drivkraften i människans frigörelse, detta var den formel som bäst sammanfattade ”tidsandan” under upplysningen. Efter att ha fått

övertaget i naturvetenskaperna och teknologin, bröt denna "tidsanda" fram i kritik av statliga institutioner, i filosofiska och litterära aktiviteter och på den politiska kampens scen. Framdriven av ett radikalt kullkastande av styrkeförhållandena mellan å ena sidan bourgeoisien och enväldet, adeln och prästerskapet å den andra, fann denna frigörande framstöt sitt överlägsna uttryck i 1700-talets två stora revolutioner.

Men allt eftersom det kapitalistiska produktionssättet utvecklades, framträdde det borgerliga samhällets motsägelsefulla karaktär, den tvetydiga och motsägelsefulla karaktären av de ekonomiska och politiska framsteg som det borgerliga samhället och de borgerliga revolutionerna medfört allt mer skriande. Kapitalismen innebar inte endast en oerhörd expansion av kunskap, rikedom och mänskliga rättigheter. Den förde också med sig förluster, orättvisor, förtryck och förnekanden av mänskliga rättigheter. Samhällets polarisering mellan rik och fattig var så påtaglig att alla iakttagare, till och med författare som var kända för sin reaktionära uppfattning, som Balzac, och konservativa ideologer, erkände den. Tillsammans med denna nya medvetenhet kom också en ny social praktik: klasskampen från arbetarna-hantverkarnas, förproletärernas (*sans culottes, bras nus, diggers*) och proletärens sida mot kapitalisterna. Medan hela tredje ståndet tidigare hade kämpat mot enväldet, adeln och det övre prästerskapet, framträdde nu "fjärde ståndet" alltmer ur tredje ståndet och vände sig mot det, och denna kamp kom att dominera den politiska och sociala scenen.

De absoluta monarkiernas försvagning och framträdandet av revolutionära massrörelser gjorde det möjligt för olika förtryckta samhällsskikt att uttrycka sina krav, ofta på grundval av en mer radikal tolkning av demokratins principer. Jämlikheten mellan individer skulle utsträckas till individer av båda könen. Således uppträdde en "Förklaring om kvinnors och medborgares rättigheter" mitt under franska revolutionen. Jämlikheten skulle inte tillåta kast- eller rasdiskriminering; således inleddes judarnas frigörelse, rörelsen för slaveriets avskaffande, utvidgandet av allmän rösträtt. Slutligen underförstod den jämlikhet mellan nationer och deras rätt till självbestämmande, och följaktligen uppträdde nationaldemokratiska rörelser, särskilt i Irland, Italien och Tyskland.

Den nya ekonomiska verkligheten och klasspolitiska praktiken gav också upphov till nya vetenskapliga frågor och nya ideologier. Skulle frigörelsen begränsas till "medborgaren", dvs. till juridiska och politiska rättigheter? Skulle den inte också utvidgas till producenten, den utsugne, till "den ekonomiska människan (kvinnor och män)"? Vid upplysningens slut skymtade således den sociala frågan, frågan om ekonomisk frigörelse och därmed socialismen som en ideologisk strömning och en verklig rörelse som verkade för denna frigörelse.

Från och med det kapitalistiska produktionssättets framträdande till maskinsystemets och den moderna fabriken födelse; från och med framträdandet av ett proletariat koncentrerat i fabriker till elementär proletär klasskamp; från och med de koloniserade folkens motstånd mot nya kapitalistiska utsugningsformer till framträdandet av radikala självständighetsrörelser (Latinamerika, Irland etc.); från och med uppträdandet, vid de stora borgerliga revolutionernas höjdpunkt, av revolutionärer vars mål inte längre uteslutande bestämdes av den revolutionära bourgeoisins utgångspunkt, till det inledande formulerandet av socialistiska mål för det unga proletariats räkning; från och med den radikala borgerliga rationalismen till dess ersättande med kritiska och upplysta samhällsvetenskaper som började avtäcka alla historiens och "samhällsordningens" dolda drivkrafter i allmänhet (dvs. det klassuppdelade samhället, privategendomen), och som var ovilliga att begränsa sin kritik till den halvfeodala ordningens gränser: detta var den utveckling och det historiska sammanhang som möjliggjorde marxismens uppkomst.

Socialismen, idén om ett återvändande till en "guldålder", dvs. ett klasslöst samhälle, är mycket äldre än industrikapitalismen. Den är praktiskt taget lika gammal som det

klassuppdelade samhället i sig. Vi kan höra dess eko i antik grekisk poesi och hos filosofen Platon, i skrifter av de hebreiska profeterna och katolska kyrkans första kyrkofäder, i verk av många tänkare i det klassiska Kina och i islam. Denna tradition växte och spred sig under medeltiden och genom de stora ideologiska rörelserna under 1400-talet och framåt. Den gynnades av existensen av relativt jämlika samhällen som européerna mötte under sina upptäcktsresor och koloniseringskampanjer.

Marxismen befinner sig otvivelaktigt i en kontinuitet med denna gamla och ärevördiga tradition med de fattigas, utsagnas och förtrycktas drömmar och frigörelsekamp. Den delar deras frågeställningar, protester, bekymmer och revolter. Men allt som är specifikt för marxismen kan i den slutgiltiga analysen endast förklaras av det som var nytt under 1700-talet och nära förknippat med den industriella revolutionens konsolidering av det kapitalistiska produktionssättet: proletarietets definitiva framträdande som en samhällsklass baserad på lönearbete; den radikala medvetenhet om den ”sociala frågan” som föddes ur den nya samhällsantagonismen: den mellan Kapital och Lönearbete.

II. Marxismens grundläggande drag

Marxismen framträdde på en och samma gång som en revolutionär omvandling och progressiv förening av:

- samhällsvetenskaperna,
- den politiska emancipationsrörelsen, huvudsakligen de revolutionära organisationer som fötts ur franska revolutionens yttersta vänster,
- den elementära och spontana arbetarrörelse som skapats av arbetarna själva fristående från varje teoretisk skola inom filosofi eller sociologi,
- förmarxistisk socialism, dvs. utkastet till projekt för ett bättre samhälle och andra ”lösningar på den sociala frågan” på en huvudsakligen teoretisk och ideologisk nivå: filosofiska, sociologiska, ekonomiska teorier i kombination med utbildning och filantropisk verksamhet (grundandet av de första ”kommunistiska” kolonierna).

På vart och ett av dessa områden utgick Marx och Engels från det som redan existerade, anammade det helt och fullt och underkastade sedan de framsteg som ackumulerats före dem en kritisk undersökning. Därigenom omvandlade de på ett radikalt sätt dessa framsteg, samtidigt som de bevarade allt som de ansåg vara i grunden giltigt.

På samhällsvetenskapernas område berörde deras kritiska tillägnande framför allt klassisk tysk filosofi, engelsk nationalekonomi och fransk sociologisk historieskrivning, som hade upptäckt och tillämpat begreppen samhällsklass och klasskamp.

På de sociala emancipationsrörelsernas område anknöt Marx och Engels till den kontinuitet av revolutionärt handlande och revolutionär organisering som utvecklats av babeuvismen och blanquismen, samtidigt som de kombinerade dem med de lärdomar som dragits av de första tyska revolutionära organisationerna, som de kände till, lärdomar som drev fram skapandet av Kommunisternas förbund, som de anslöt sig till. De införlivade de radikalt demokratiska kraven från organisationer som bekämpade absolutismen och försökte upprätta demokratiska republiker i Italien, Irland, Spanien eller för att avskaffa slaveriet i Förenta staterna, Brasilien och de europeiska kolonierna. De strävade också efter att integrera de lärdomar som dragits av de första erfarenheterna av ett proletärt massparti, chartistpartiet i Storbritannien.

På det socialistiska tänkandets och organiserandets område (som huvudsakligen inte var revolutionärt och till och med opolitiskt) försökte de införa en vetenskaplig analys av det borgerliga samhället, dess tendenser, dynamik och framtid, och av motsättningar som skulle leda till dess nedgång och fall. De tillämpade främst denna metod på den analys av

kvinnoförtrycket som inletts av feministiska utopiska socialister. Dessa ansträngningar sammanfattades som försöket att omvandla en väsentligen utopisk socialism till vetenskaplig socialism. På samma gång försökte Marx och Engels att basera socialistiskt tänkande och organisering på nödvändigheten av politisk handling, dvs. sammanfoga dem med revolutionär organisering och aktion.

Slutligen försökte Marx och Engels framför allt införa den vetenskapliga socialismens, kommunismens, program (principer), vilket innebar att betona både det socialistiska målet liksom omedelbara behov, revolutionär politisk verksamhet likaväl som ekonomisk (facklig, ömsesidig hjälp) och utbildningsverksamhet, i arbetarklassens elementära självorganisering.

Marxismen framträdde således som en fyrfaldig syntes:

- en syntes av de viktigaste samhällsvetenskaperna,
- en syntes mellan dessa samhällsvetenskaper och projektet med att frigöra mänskligheten,
- en syntes mellan det mänskliga frigörelseprojektet och det moderna proletariats verkliga rörelse för självorganisering och självbefrielse, och
- en syntes mellan den verkliga arbetarrörelsen och revolutionär politisk organisering och verksamhet.

Dessa synteser har inte avslutats en gång för alla. De är inte dogmer och följer inte av någon annan förutbestämd och axiomatisk partiskhet än erkännandet av att människor är människors yttersta mål, det enda måttet för all mänsklig verksamhet. De är därför alltid underkastade nya prövningar i praktiken. De måste ständigt omvärderas i ljuset av nya erfarenheter och även nya fakta om det förflutna, varav mycket ännu är okänt för oss.

Å andra sidan är mycket av denna fyrfaldiga syntes redan grundat på en oerhörd mängd kunskap som härrör ur många erfarenheter och rikliga empiriska fakta, och kan därför inte lättsinnigt ifrågasättas på grundval av nya partiella och konjunkturella fakta, dvs. på ett väsentligen impressionistiskt sätt. Ett sådant ifrågasättande måste i sig dessutom kritiseras och underkastas förändringar i ljuset av efterföljande händelser, om dessa bekräftar den ursprungliga tesen.

Dessa synteser är mer allmänt baserade på en övergripande syn på det borgerliga samhället och människans historia i deras på varandra följande produktionssätt, dvs. på förmågan att blottlägga ett givet samhälles utvecklingslagar betraktat i dess helhet. Varje fragmentarisk inställning som försöker "klara sig utan" denna övergripande syn, måste betraktas med den yttersta skepsis. Det leder nästan alltid och oundvikligen till felaktiga analyser och förutsägelser som inte bekräftas av fakta.

Dessa synteser implicerar dessutom alltid ett kritiskt tillägnande av de fakta som framställs av den mest framskridna akademiska och vetenskapliga forskningen i kombination med en kritisk analys av emancipationsrörelsen, inklusive dess olika försök att bygga revolutionära organisationer, dess olika förslag till lösningar på "den sociala frågan" och arbetarklassens elementära försök till självorganisering och självbefrielse. Detta kritiska tillägnande rör sig ständigt på ett dialektiskt sätt fram och tillbaka mellan återvinnande och nyskapande.

I den marxistiska inställningen, förutsatt den metod för att uppfatta verkligheten (dvs. samhällsutvecklingen) som antogs av Marx och Engels, är denna pendelrörelse oundviklig. Marxismen tror inte på inneboende kunskap för att inte tala om intuition. Inte heller uppträder den ensidigt som proletariats "uppfostrare", eller en "domare" över den historiska rörelsen (klasskampens olika upp- och nedgångar). Den lär sig ständigt av den evigt föränderliga verkligheten. Den inser att uppfostrarna själva behöver uppfostras, att enbart en kollektiv revolutionär praktik, som å ena sidan är grundad i vetenskaplig praktik, och å den andra i

proletariatets verkliga praktik, kan framkalla denna självuppfostran hos revolutionärerna och hela den arbetande mänskligheten.

III. Marxismens omvandling av samhällsvetenskaperna

1. Den klassiska tyska filosofins omvandling

Den tyska filosofins största bidrag till marxismen var Hegels dialektik, som Marx och Engels till största delen antog som sin egen efter att ha omvandlat den, efter att "ha ställt den på fötter".

Dialektikens ursprung är tämligen gammalt. Den är synlig i den filosofiska undersökningens själva gryning, framför allt hos den grekiske filosofen Herakleitos ("allt förändras", "allt rör sig"; på grekiska: *panta rei*) och flera kinesiska tänkare som Lung Kung-Sun och Tai-Chen. Den utvecklades senare av den judisk-holländske filosofen Spinoza (1600-talet). Den klassiska tyska filosofin, förkroppsligad av Hegel, en av alla tiders största tänkare, förde den till sin höjdpunkt.

Det dialektiska tänkandets största framsteg var:

- Hela verkligheten befinner sig som en helhet i ständig förändring, dvs. inte som en summa av fakta utan som en kombination av processer.
- Hela verkligheten befinner sig i rörelse och ingen del av den kan förstås isolerat, utanför sina samband och förbindelser med andra delar.
- Rörelse är resultatet av denna helhets inre motsättningar.
- Kunskap är uppfattandet av verkligheten genom tänkande (genom mänsklig aktivitet), dvs. som samverkan mellan subjekt och objekt. Subjektet tenderar att omvandla verkligheten som han/hon uppfattar det, men han/hon omvandlas själv av sina ansträngningar att undersöka, begripa och omvandla verkligheten.
- Kunskap är att genom analys och handling blottlägga de inneboende utvecklingslagarna i de processer som uppfattas. Tänkandets dialektik måste överensstämma med verklighetens dialektik (den verkliga rörelsen) för att kunna förstå den senare.

Denna allmänna metodologi för verkligt, vetenskapligt tänkande, för tänkande som framskrider genom på varandra följande approximationer mot förståelsen av verkligheten, utgör ett oerhört steg framåt i jämförelse med den fragmentariska kunskapens rent analytiska metod, med dess överdrivna specialisering, som huvudsakligen grundas på partiellt experimenterande och formell logik.

Dialektiken avvisar inte partiellt experimenterande och formell logik. Den innefattar dem. Men den inser också deras begränsningar. Den öppnar följaktligen vägen för tvärvetenskapliga framsteg i kunskaper, vilka marxismen har uppnått framför allt på historiens och ekonomins områden, vars objekt är samhället som helhet, och som den förr eller senare kommer att utvidga till alla vetenskaper som har mänskligheten som sitt objekt.

Hegels tänkande, som stimulerats av hans erfarenhet av franska revolutionen (i sin ungdom hade den store tyske filosofen även tillhört en förjakobinsk revolutionär grupp), ryckte fram till randen av ett "kvalitativt språng" på flera nyckelområden: främst det som berör det samhälleliga arbetets nyckelroll i människans historia.

Men den politiska kontrarevolutionens seger i Frankrike och Europa och det borgerliga samhällets och den proletära klasskampens omogna karaktär under 1800-talets två första årtionden, tillät inte detta stora geni att gå utöver vissa begränsningar i sitt tänkande. Det förblev således bristfälligt på grund av följande svagheter:

(a) Han föreställde sig väsentligen dialektiken inom idéernas rike. För honom var tänkandets rörelse grundläggande i förhållande till den materiella verklighetens rörelse. Han identifierade faktiskt ofta det verkliga med det ideala. I den slutgiltiga analysen reducerade han historiens dialektik till den "absoluta idéns" dialektik. För honom blev frihetens förverkligande, uppfattat som historiens slutgiltighet – en uppfattning som Hegel delade med upplysningen – dvs. med det mänskliga frigörelseprojekt som underbyggde hela den revolutionära bourgeoisie's kamp, framför allt förverkligandet av andlig frihet: "En slav vars ande är fri kan vara friare än sin herre."

(b) Den historiefilosofi som uppstod ur denna idealistiska uppfattning om dialektiken utmärktes av en överdrivet abstrakt, kvasimetafysisk kvalitet. Det var inte konkreta män och kvinnor, som lever, arbetar, som utsugs och lider på samma gång som de tänker och upplever "sin inre själ" och "stämningar", som var historiens huvudgestalter, forskningens objekt och emancipationsrörelsens subjekt. Alltför ofta tilldelade han "andliga väsen", dvs. idéer, ideologier, inberäknat religioner, denna roll.

Men denna metafysiska brist i Hegels historiefilosofi dämpades av flera briljanta ingivelser om förhållandet mellan arbete (produktion), det materiella livets organisering och staten (samhällsstrukturen), ingivelser som ledde den tyske filosofen till randen av en verkligt materialistisk analys av många historiska fenomen.

(c) En idealistisk historiefilosofi som är grundad på en idealistisk uppfattning av dialektiken, kan lätt urarta till en apologetisk syn på samhällets verklighet, särskilt på den stat (den preussiska) i vilken filosofen var infogad.

Hegels berömda formulering: "Allt som är verkligt är rationellt; allt som är rationellt är verkligt", är inte automatiskt apologetisk, förutsatt att verbet "att vara" uppfattas dialektiskt som likvärdigt med "att bli, att omvandlas, att växa och sedan avta och försvinna." Det *kan* innebära: "Allt som är verkligt överlever enbart i den utsträckning som denna verklighet överensstämmer med en nödvändighet och i detta avseende med sin egen rationalitet. I den utsträckning som denna rationalitet avtar och sönderfaller, i den utsträckning som dess motsättningar skärps och blir alltmer explosiva, blir denna verklighet alltmer "överklig", dvs. börjar falla sönder och därför försvinna, för att bereda plats för en ny, mer rationell, verklighet." På samma sätt: "Allt som är rationellt, även om det ännu inte är helt förverkligat, även om det ännu huvudsakligen är potentiellt, embryonalt, kommer att bli alltmer verkligt, gradvis kommer att förverkligas i sin helhet."

Men samma, potentiellt revolutionära, formulering *kan* också tolkas på ett helt igenom konservativt sätt. Den blir då: "Hela verkligheten är rationell (annars skulle den inte existera), dvs. nödvändig (det oundvikliga resultatet av de processer som framkallade den). Den får därför inte ifrågasättas. Allt som är rationellt och nödvändigt har redan förverkligats. Det som inte har förverkligats är varken (eller ännu inte) rationellt, eller nödvändigt; annars skulle det redan ha förverkligats."

Båda dessa parallella tolkningar var faktiskt närvarande i Hegels eget tänkande. Den förra övervägde i hans ungdomsarbeten. Den senare i hans ålderdomsverk. De gav upphov till två skolor, två släkten av lärjungar. Den senare var kännetecknande för "gammelhegelianerna", som stödde den preussiska monarkin, religionen och staten, som de gjorde gällande förkroppsligade "dygden" (som hos Platon och Aristoteles) och det "allmänna goda", i motsättning till det "civila samhället", i vilket ekonomisk och social själviskhet övervägde. Den förra frambringade "unghegelianerna", som var radikala, mot etablissemangen, upproriska, ateistiska (särskilt Feuerbach) filosofer vilka Marx anslöt sig till i sin ungdom, och vars skoningslösa filosofiska, historiska, sociala, ekonomiska och politiska kritik han skulle föra vidare.

I ett av sina minst kända ungdomsarbeten, *Der Geist des Christentums* (Kristendomens ande), vågade Hegel till och med skriva: ”Det enda som har frihet som sitt objekt är Idén. Staten måste därför ersättas! Eftersom alla stater är tvungna att behandla fria människor som om de hade att göra med kugghjul i en maskin (*Räderwerk*). Och det borde inte vara så. Den [staten] måste därför *upphöra*... På samma gång vill jag här upprätta principerna för mänsklighetens historia, att hela detta statens, konstitutionens, regeringens och lagstiftningens bedrövlige mänskliga arbete – och blotta den ända in på skinnet!” (G.W.F. Hegel, *Der Geist des Christentums*, Ullstein 1978, s. 341)

(d) Den idealistiska dialektiken, avlägsnad från den materiella verkligheten, löper risken att befinna sig utanför varje kunskapsteoretiskt kriterium, varje yttersta verktyg för verifiering. Av samma anledning riskerar den att låsa sig fast i ett cirkelresonemang, och till och med att falla ner i solipsism. Den riskerar att anamma en dogmatisk inriktning i vilken resonemangets inre konsekvens enbart tjänar som det yttersta rättfärdigandet av tanke systemet, det slutliga beviset på dess sanningsgrad, dess trovärdighet.

Marx och Engels försökte korrigera dessa svagheter i den idealistiska dialektiken genom att ”ställa tillbaks den på fötterna” (därmed antydande att Hegel hade ställt den på huvudet, dvs. upp och ner). Av samma anledning omvandlade de idealistisk dialektik till materialistisk dialektik. Den senare är grundad på följande iakttagelser:

(a) Materiell verklighet (natur och samhälle) existerar oberoende av önskingarna, lidelserna, avsikterna och idéerna hos de som försöker tolka den. Det är en objektiv verklighet som tänkandet försöker förklara. Givetvis är kognitionsprocesserna, bemästrandet av kunskap (och därför vetenskap, inklusive samhällsvetenskap) själva objektiva processer, potentiella objekt för kritisk vetenskaplig undersökning.

(b) Tänkandet kan aldrig helt och hållet identifiera sig med den objektiva verkligheten, om inte annat på grund av att den senare befinner sig i ständig omvandling, och verklighetens omvandling föregår i tiden alltid tänkandets framåtskridande. Men det kan komma allt närmare verkligheten. Verkligheten är därför begriplig. Tänkande och vetenskap kan utvecklas (om än inte nödvändigtvis på ett linjärt och varaktigt sätt), och detta kan verifieras konkret och praktiskt i människans historia genom sina konsekvenser (verifierade förutsägelser, framgångsrika tillämpningar, etc.) som är dessa framstegs praktiska resultat. Det yttersta kriteriet på tänkandets, vetenskapens, sanningsenlighet är därför praktiskt. Tänkande är effektivt (vetenskapligt) i den utsträckning som dess förklaring av de verkliga processerna inte bara följdriktigt kan förklara det som redan existerar, utan också kan användas för att förutsäga det som ännu inte existerar, att integrera denna förutsägelse i tolkningen av den verkliga processen betraktad som helhet, och förändra och omvandla verkligheten i linje med ett förutbestämt mål. I den slutgiltiga analysen är kunskap ett verktyg för mänsklighetens överlevnad, ett medel med vars hjälp denna art kan förändra sin plats i naturen och därigenom öka sin livsduglighet.

(c) Historiens dialektik är verkliga och konkreta människors dialektik, inte en dialektik för ”det mänskliga i allmänhet”, eller för ”människan som en väsentligen andlig varelse”. Verkliga och konkreta människor är socialt och historiskt specifika människor, dvs. varelser som är bestämda av de specifika samhällsförhållanden under vilka de lever, förhållanden som förändras under varje given historisk period.

(d) Den verkliga emancipationsrörelse som fortskridande utbreder sig genom hela historien, med sina språng framåt och allvarliga bakslag, är varken uteslutande, eller väsentligen, eller ens övervägande en andlig emancipationsrörelse. Den är inte i första hand en fortskridande erövring av andlig frihet, utan en fortskridande erövring av större materiellt rum för liv, för frihet, för möjligheten att njuta av livet. Andliga, estetiska och andra liknande njutningar intar

otvivelaktigt en viktig plats i denna rad av möjligheter. Men förutsättningen för deras tillfredsställelse är det föregående tillfredsställeendet av de elementära behoven av mat, tak över huvudet, hälsa, sexualitet, utbildning, materiell tillgång till kultur, etc. Kärnpunkten är att befria individerna från de begränsningar som ett alltför nära beroende av naturens krafter påtvingar dem. Kärnpunkten är att också befria dem från de begränsningar som ett alltför nära beroende av andra individer påtvingar dem.

Slavars andliga frihet är antagligen väsentlig för deras överlevnad. Men kampen för deras materiella frigörelse, dvs. för slaveriets avskaffande som samhällsinstitution, och hela den samhällsstruktur som underbygger det, är på längre sikt ännu viktigare. I alla fall framkallade historien en verklig rörelse bland slaverna själva för deras materiella frigörelse. Det program som Marx och Engels föresatte sig i sin ungdom och som de förblev trogna under hela livet, var att bekämpa alla de institutioner och alla de förhållanden under vilka människan är en eländig, utsugen, förtryckt, alienerad, och därför stympad, varelse som är oförmögen att förverkliga hela sin mänskliga potential. Detta var ett radikalt brott med varje form av apologetisk användning av dialektiken.

Sammanfogandet av materialistisk dialektik med den franska sociologiska historieskrivningens viktigaste upptäckter, som berikats av den engelska nationalekonomins viktigaste insikt – det samhälleliga arbetets centrala ställning i människans tillvaro – gjorde det möjligt för Marx och Engels att utveckla sin teori om mänsklighetens sociala utveckling på ett sammanhängande sätt. Således framträdde teorin om historisk materialism, även kallad ”den materialistiska historieuppfattningen”.

2. Omvandlingen av fransk sociologisk historieskrivning

Iakttagelsen att historien inte gjordes av stora män, utan i grunden formades av konflikter som ställde ett stort antal individer mot varandra, dvs. konflikter mellan sociala krafter, var uppenbar för historiker ända från historieskrivningens gryning. Thukydides, en antik grekisk historiker, gav uttryck åt en formel som sade: varje stad är delad i en stad för de rika och en stad för de fattiga som för ett ständigt krig mot varandra. Klassiska kinesiska författare kom snabbt till liknande slutsatser. Den islamiska världens största tänkare accepterade också denna uppfattning, speciellt de stora historikerna och sociologerna Al-Biruni och Ibn-Khaldun som tog sig ända fram till den historiska materialismens tröskel.

Erfarenheterna av 1600- och 1700-talets stora borgerliga revolutioner, de lärdomar som drogs av dem och periodiskt kom upp till ytan i pågående politiska diskussioner, tillhandahöll den drivkraft som i början av 1800-talet ledde den franska historieskrivningen till att skapa föreställningarna om samhällsklasser och konflikter mellan dem, dvs. klasskamp, som instrument för att förstå historien. Begreppen tillämpades efter hand av François Quesnay, Benjamin Constant, Augustin Thierry, Mignet, Guizot och Thiers på deras studier av engelska revolutionen, normandernas erövring av England, franska revolutionen och återinsättandet av bourbonerna 1815.

Andra hade beträtt denna väg före dem, framför allt brittiska och tyska författare, bland dem Schiller, i hans studie av den holländska revolutionen under 1500-talet. Vissa stora upplysningstänkare, speciellt Voltaire och Montesquieu, hade redan fastslagit att historien i den slutliga analysen bestäms av de materiella förhållanden under vilka den utvecklas. Men de tenderade att betona de naturliga (klimat, geografi, ras, etc.) och politiska (konstitutionella) förhållandena, snarare än de sociala och ekonomiska. Jean-Jacques Rousseau och Condorcet gick ännu längre i den senare riktningen.

Den sociologiska historieskrivningens förtjänst låg i dess systematiska tillämpning av de nya föreställningarna om klass, om inte på hela den mänskliga historien, så åtminstone på viktiga

historiska perioder som varade flera århundraden. I detta avseende åstadkom den en verklig revolution i samhällsvetenskaperna och kombinerade historieskrivningens framsteg med en bättre förståelse av olika samhällens struktur och dynamik. Marx och Engels integrerade denna förståelse och var därför lika mycket arvtagare till fransk sociologisk historieskrivning som till tysk klassisk filosofi.

Medan de franska historikerna i början av 1800-talet otvivelaktigt representerade ett stort framsteg för historie- och samhällsvetenskaperna, uppvisade den icke desto mindre fortfarande stora hål i förhållande till en vetenskaplig tolkning av historien, liksom skriande motsättningar i sin förståelse av den sociala/politiska (och därför historiska) verkligheten i sin epok, den segrande kapitalismens epok.

(a) De hanterade begreppen ”samhällsklasser” och ”konflikter mellan samhällsklasser” på ett väsentligen beskrivande sätt. Samtidigt som de inte förnekade dessa konflikters materiella grund, och ibland till och med korrekt belyste den, speciellt när de berörde vissa klassmotsättningar (inte alla!) i feodalsamhället, misslyckades de med att tydligt upprätta det strukturella och organiska bandet mellan samhällsklassernas plats i samhället, framför allt i produktionen, och deras materiella intressen, sociala roll och politiska kamp.

(b) De betraktade i allmänhet ideologiska strider, konflikter mellan idésystem, ”andliga värden” (Gud, religionen, friheten med stort F, det allmänna bästa, skönheten och till och med nationen) som ovanifrån påtvingade, och åtskilda från, konflikterna mellan materiella intressen, som utrustats med sin egen påstådda och inneboende mening, eller till och med som i besittning av evigt värde.

(c) De behandlade inte, eller behandlade bara marginellt, de fattigaste samhällsskiktens (klassernas) intressen och kamp, de som aldrig hade fått överhanden i det förflutna under någon längre tid, som varit de eviga förlorarna i revolutioner och sociala och politiska strider. När de ändå beskrev dessa element, gjorde de det oftast utan att förstå, och i ljuset av sin egen uppenbara klasspartiskhet, och ibland till och med av klasshat.

Resultatet blev att de förevigade förtal som förts vidare från en generation av krönikörer och historiker till nästa, trots påståendenas ibland groteska karaktär. Detta förtal innefattade i ett slumpmässigt urval: legenden att albigensarna och katarerna vägrade ha sexuella förhållanden och samtidigt utövade barnamord i masskala; myten att de slaviska folken under högmedeltiden var oförmögna att bygga städer, en ”egenskap” som påstods reserverad för de germanska folken; myten att judarna saknade ”militär förmåga”; legenden att anabaptisterna hade ”socialiserat” kvinnor i Münster; legenden att de mexikanska indianerna praktiserade människooffer i stor skala; myten om de amerikanska ursprungsinvånarnas ”grymhet” och den om de svartas ”medfödda lathet”, som påstods inte skulle ha arbetat om de inte utsatts för slaveri, etc.

Det är sannerligen beklagansvärt men odisputabelt att historieskrivning – bortsett från historieskrivning som påverkats av marxismen – i allmänhet har framställt en historia skriven av och för segrarna, till förfång för både den historiska sanningen och de besegrades heder.

(d) Dessa historiker tillämpade mer exakt samma föreställning om klass och klasskamp med ständigt större förtegenhet när de började redogöra för antagonismen mellan Kapital och Lönearbete, när de närmade sig 1800-talet, när de började behandla samtida sociala strider, och blev därför som historieskrivning oundvikligen sammanflätad med politiken. Från den stunden och därefter, under uppenbart tryck från sina egna klassintressen, förnekade dessa stora borgerliga historiker/sociologer att de genom att uppträda som de gjorde på den politiska scenen, försvarade specifika materiella intressen, åtskilda från andra samhällsklassers. De

omvandlades plötsligt till försvarare av en evig "samhällsordning", "det allmänna bästa", "nationens allmänna intressen", de "högsta andliga värdena", etc.

De framställde inte längre sina klassfiender som sådana, utan som "frambringare av ordning", "förbannade anarkister" (senare skulle en del säga "bolsjeviker med kniv mellan tänderna som skär av barns fingrar i soppan", och till och med "de som förkroppsligar det ondas rike"), "våldsmakare", med ett ord som "barbarer" i motsats till "civilisation". De rasistiska och fascistiska ideologerna och politikerna skulle fastslå det ännu tydligare: "undermänniskor", varelser som berövats mänskliga egenskaper, för att därigenom rättfärdiga det omänskliga sätt på vilket de behandlade dessa motståndare.

(e) De misslyckades med att blottlägga samhällsklassernas och statens ursprung. På samma sätt framställde de samhällsklasserna och staten som mer eller mindre eviga, kanske med undantag för människans mest primitiva stadier. De betraktade dessa institutioners försvinnande som otänkbart och till och med "mot människans natur".

När de utvecklade den historiska materialismens teori, överskred Marx och Engels dessa luckor och motsättningar i fransk sociologisk historieskrivning. Därigenom berikade de och tydliggjorde begreppen samhällsklass och klasskamp:

(a) Samhällsklasser är inte permanenta eller eviga institutioner i människans samhälle, för att inte tala om människans tillvaro. De uppstår på ett givet stadium i samhällsutvecklingen. De utvecklas och omvandlas från en samhällsformation till nästa. Deras öde är att försvinna. Samhällsorganisationen genomgår och kommer att genomgå på varandra följande stadier av primitivt klasslöst samhälle, olika former av klassamhälle och det framtida klasslösa (kommunistiska) samhället.

(b) För att förstå denna allmänna marschväg i historien, dvs. ursprunget till, utvecklingen av och bortvittrandet av samhällets uppdelning i klasser, måste man utgå från företrädet för mänsklighetens materiella överlevnad liksom för alla levande arter. Men till skillnad från alla andra arter, framställer den mänskliga arten själv sina medel för överlevnad (sin dagliga överlevnad och artens reproduktion) genom avsiktlig kollektiv handling: samhälleligt arbete. Detta sociala arbete skapar en samhällsprodukt som huvudsakligen innehåller den nödvändiga produkten och den samhälleliga överskottsprodukten.

Den nödvändiga produkten gör det möjligt att upprätthålla (och därmed reproducera) den existerande arbetskraften och redskapen. Den samhälleliga överskottsprodukten innefattar alla de gemensamt framställda varor som inte är oundgängliga för detta upprätthållande. Så länge som den samhälleliga överskottsprodukten förblir obetydlig är samhällets uppdelning i klasser omöjlig, om vi därmed menar att en del av samhället frigörs från nödvändigheten att framställa sin egen överlevnad (och försörjs tack vare den samhälleliga överskottsprodukten). Så länge som den samhälleliga överskottsprodukten är betydande, till och med ökande, men otillräcklig för att befria den stora majoriteten i samhället från tvånget att ägna huvuddelen av sina ansträngningar åt produktion/reproduktion av sin materiella tillvaro (hela samhällets materiella existens), är uppdelningen i klasser oundviklig. Så snart som den samhälleliga överskottsprodukten blir så stor och värdefull att den nödvändiga produkten kan framställas genom en betydligt mindre ansträngning (bara några få timmars arbete per dag), existerar den materiella grunden för uppkomsten av ett klasslöst samhälle.

(c) Samhällsproduktens storlek, och därmed också den samhälleliga överskottsproduktens storlek, är i den slutgiltiga analysen beroende av arbetets samhälleliga produktivitet. Ekonomiskt framåtskridande kan mätas genom denna genomsnittliga arbetsproduktivitet liksom genom människors genomsnittligt förväntade levnadsålder (genomsnittliga livslängd). Den genomsnittliga arbetsproduktivitetens nivå beror väsentligen på nivån i

produktivkrafternas utveckling, dvs. de objektiva produktivkrafterna (verktyg, arbetsredskap, etc.) och de mänskliga produktivkrafterna (producenternas antal och yrkeskunskaper). Produktionstekniken (teknologin) är därför en kombination av dessa två element och bestäms också av nivån på den tekniska (och mer eller mindre vetenskapliga) och kulturella kunskap som ackumulerats.

På samma sätt är frigörandet av en del av samhället från nödvändigheten att ägna det mesta av sin tid åt framställning av sin överlevnad i begreppets vida bemärkelse – och därmed existensen av härskande och egendomsägande klasser – inte bara exploaterande och utplundrande, även om detta är dess primära drag. Det överensstämmer också med samhällets objektiva behov att garantera ackumulation, överföring av och tillgång till ett förråd med kunskaper, och om möjligt utvidgning av denna kunskap, för att möjliggöra en ökning av arbetets produktivitet. Denna samhällsfunktion kan kallas ackumulationens funktion.

Vid en viss punkt i samhällsutvecklingen (i produktivkrafternas utveckling) monopoliseras den ackumuleringsfunktion som tidigare utförts av små grupper på kollektivets, stammens eller frivillig grund av en del av samhället som samtidigt övertar produktionsmedlen och en del av den samhälleliga överskottsprodukten för att användas till improduktiv (och ofta slösaktig) konsumtion. Detta är härskande klassers sociala grund och funktion. De lever av andras arbete och monopoliserar lednings- och ackumulationsfunktionerna.

(d) När de producerar sina materiella liv och organiserar samhälleligt arbete, upprättar människor, och efter ett visst utvecklingsstadium, samhällsklasser, speciella förhållanden mellan varandra, vilka Marx och Engels kallade produktionsförhållanden. Varje samhällsform, varje konkret samhällsformation, kännetecknas av sådana specifika produktionsförhållanden. Dessa produktionsförhållanden bestämmer alla ”ekonomiska förhållanden”, dvs. inte bara den omedelbara produktionen utan också cirkulationen av varor och det sätt på vilket de görs tillgängliga, producenternas sätt att tillägna sig arbetsredskap (produktionsenheter). Helheten av dessa produktionsförhållanden bestämmer i den slutliga analysen alla samhällsförhållanden – i klassamhället: alla klassförhållanden – och på samma sätt själva samhällsstrukturen. Detta är den historiska materialismens första centrala tes.

(e) Stabila produktionsförhållanden som reproduceras mer eller mindre automatiskt utgör åtskilda produktionssätt. Marx och Engels igenkände en rad produktionssätt: horders, klaners och stammars primitiva kommunism; slaveriets produktionssätt; det asiatiska produktionssättet (som nutida marxister alltmer föredrar att kalla: tributens produktionssätt; det feodala produktionssättet; det kapitalistiska produktionssättet; det kommunistiska produktionssättet (av vilket socialismen kommer att vara den första fasen).

Infogat mellan dessa historiskt distinkta produktionssätt, som inte nödvändigtvis följer varandra i linjär form eller i den givna ordningen, framträder det i allmänhet övergångsperioder, som kännetecknas av mindre stabila produktionsförhållanden och en vidare räckvidd av möjliga utvecklingar. Marx och Engels kallade exempelvis övergångsfasen mellan feodalism och kapitalism ”småskalig varuproduktion”, en form som för övrigt redan framträtt vid slavsamhällets höjdpunkt.

Ett produktionssätt är en struktur och kan i grunden inte förändras på ett gradvist sätt. Det kan bara störtas genom revolution. Det bör dessutom noteras att även när ett nytt produktionssätt har stabiliserats, kan produktionsförhållanden som representerar en kvarleva från det förflutna samexistera med produktionsförhållanden som är kännetecknande för det nya produktionssättet. Men hävdandet av det nya produktionssättet underförstår just att dess karakteristiska produktionsförhållanden ska vara dominerande och svälja och slutligen assimilera dessa kvarlevor (lagen om ojämn och sammansatt utveckling).

(f) Ett ”progressivt” produktionssätt, dvs. ett som ur den materiella civilisationens och kulturens synvinkel är överlägset det produktionssätt som det ersätter, måste i slutändan ge en kraftig impuls åt produktivkrafternas utveckling, dvs. måste göra det möjligt för samhället att spara arbete, att reducera den fysiska ansträngningen. (I ett klasskiktat samhälle är detta framåtskridande huvudsakligen till nytta för de härskande klasserna, som använder det för att utvidga sina fritidsaktiviteter, konsumtion och kultur. Men de produktiva klasserna kan, med viss framgång, kämpa för att dra fördel av dessa framsteg.) Detta är i allmänhet vad som händer under faserna av ett givet produktionssätts konsolidering och snabba utveckling. Men varje produktionssätts själva väsen, inre utvecklingslagar och inneboende motsättningar medför att en nedgångsfas oundvikligen kommer att följa dessa faser. Under nedgångsfaserna blir de existerande produktionsförhållandena bojar för produktivkrafternas nya språng framåt, antingen därför att de senare helt och hållet upphör att växa, eller därför att deras tillväxt uppnås på bekostnad av en ”erodering” och alltmer explosiv destabilisering av de existerande produktionsförhållandena, samhällsstrukturen och ”samhällsordningen”. Vid denna punkt öppnar sig en period med akut och alltmer generaliserad samhällskris, som leder till sociala revolutioner och kontrarevolutioner.

(g) Det finns inget automatiskt band mellan, å ena sidan, den nivå som produktivkrafternas utveckling nått och, å den andra, de existerande produktionsförhållandenas och produktionssättets överlevnad eller undanträngande, förutom i den mest allmänna bemärkelsen, nämligen att denna nivå begränsar raden av möjliga samhälleliga organisationsformer (den moderna fabriken och världsmarknaden var inte möjliga med tekniken under 100-talet f.Kr.; slaveriet kan inte bli allmänt på grundval av dagens industriella teknik; kommunismen var omöjlig med 1400- och 1500-talets teknik, etc.) De två termerna är förmedlade av den verkliga klasskampen och dess övergripande utgång i varje givet ögonblick.

Män och kvinnor skapar sin egen historia. De skapar den inte fritt från alla materiella begränsningar, med ett obegränsat antal möjligheter. Men de skapar den, och den konkreta historiska processen är i första hand beroende av utgången av deras kamp (”historiens subjektiva faktor”), även om den kan vara ”överbestämd” av en rad historiska och sociala faktorer utom deras kontroll (”historiens objektiva faktorer”). Denna ”överbestämning” är emellertid aldrig så strikt att den bara lämnar en väg öppen för den historiska utvecklingen. Marx och Engels betonade att det ur perioderna med överhängande social revolution – epokerna för ett produktionssätts nedgång – kunde uppstå antingen ett överlägset produktionssätt, en utifrån livets och mänsklighetens överlevnad överlägsen samhällsorganisation, tack vare den revolutionära klassens seger, eller de stridande samhällsklassernas ömsesidiga sönderfall och ett allmänt förfall i samhället. Detta är vad som exempelvis inträffade i och med slavsamhällets nedgång i antikens Rom. Det är också den historiska grundvalen för det dilemma vi står inför idag: ”Socialism eller barbari”.

(h) Klasskampen är alltid en övergripande klasskamp, som omfattar de flesta om inte alla områden för samhällsaktivitet, oavsett om deltagarna är medvetna om det eller inte. Män och kvinnor kan inte samverka och upprätta produktionsförhållanden utan att på samma gång upprätta kommunikationsförhållanden. Allt som människor gör eller framställer måste ”gå genom deras huvuden” och åtföljs därför av ”ideologiska” framställningar (förklädda till idéer, idésystem, förhoppningar, fruktan och andra känslor) som i sin tur återverkar på de materiella handlingarna hos de som upplever dem. Dessa ”system för den materiella världens framställning i människors huvuden” utgör en beståndsdel av alla samhällets ideologiska överbyggnad. I den slutliga analysen bestämmer samhällsgrunden (eller infrastrukturen), produktionsförhållandena denna överbyggnad, dvs. bestämmer statens, lagarnas, moralens, religionens, filosofins, vetenskapens, konstens och litteraturens utveckling och förhärskande

former i varje epok. Samhällelig existens betingar samhälleligt medvetande. Detta är den historiska materialismens andra centrala tes. Eftersom den härskande klassen kontrollerar den samhälleliga överskottsprodukten och därmed hela samhället, är den härskande klassens ideologi i allmänhet varje epoks dominerande ideologi.

Detta innebär dock inte att den är den enda existerande ideologin i varje given epok. Kvarlevor av gamla härskarklassers ideologier kan överleva länge efter dessa klassers välde och existera vid sidan av den. Ideologierna i mellanliggande klasser (som småbourgeoisien i det kapitalistiska samhället) liksom ideologierna i nyligen uppkomna klasser, som är revolutionära i förhållande till de existerande härskarklasserna, kan också samexistera med den. I allmänhet föregås och inleds en historisk epok med samhällsrevolution av en intensiv ideologisk klasskamp. Men det är omöjligt för en samhällsklass att erövra ideologisk hegemoni utan att kontrollera samhällets överskottsprodukt, dvs. utan att ha uppnått ekonomisk hegemoni. Det är därför som bourgeoisien, som i hög grad blomstrade under den absoluta monarkin, kunde bli ideologiskt dominerande innan den borgerliga revolutionens seger, medan proletariatet inte kan erövra en jämförbar hegemoni innan den revolution som störtar den borgerliga staten och exproprierar kapitalet.

(i) Staten är produkten av samhällets uppdelning i klasser, ett instrument för konsolidering, bevarande och reproduktion av en given klass välde. Detta är den historiska materialismens tredje centrala tes. Staten är inte lika med "organiserat samhälle" eller "civilisation" i ordets vida bemärkelse. Den har inte alltid funnits. Den kommer inte alltid att finnas. Analysen av statens ursprung, specifika utveckling och möjliga bortvittrande är ett av marxismens största bidrag till samhällsvetenskaperna.

Statliga institutioner är en väsentlig beståndsdel i den samhälleliga överbyggnaden; de innefattar både tvångselement (armén, repressiva organ och juridiska system) och integrerande element som används för att övertala de produktiva klasserna att acceptera den klassutsugning och det förtryck som de lider av, att dölja och "legitimera" dessa institutioners exploaterande och förtryckande natur. Detta integrerande syfte är grundfunktionen för de härskande ideologier som nämnts ovan, och för de institutioner som förmedlar dem såsom utbildningssystemet, kyrkorna, massmedia, reklam i det borgerliga samhället, etc. På samma sätt måste varje storskalig, för att inte tala om generaliserad, klasskamp nödvändigtvis vara en politisk kamp – oberoende av de kämpandes medvetande – en kamp för att bevara, eller försvaga, eller till och med störta en given stat, en given klass politiska makt.

(j) Mellan störtandet av bourgeoisiens statsmakt och ekonomiska dominans och tillkomsten av ett klass- och statslöst samhälle, befinner sig en historisk övergångsperiod som kännetecknas av proletariatets diktatur, dvs. den lönearbetande arbetarklassens utövande av statsmakten. Dess funktion är att förhindra de gamla utsugarna från att återerövra makten, och organisera ekonomin och samhället med utgångspunkt i mänsklighetens frigörelse genom en fortskridande och medveten omorganisering av samhällsaktiviteternas alla områden, med början i den materiella produktionen, distributionen av varor och tjänster, producenternas eget styrande av ekonomin och staten, kulturens spridning (allmän tillgång till existerande kunskap och information), etc.

3. Den engelska nationalekonomins omvandling

Marx och Engels kritiska tillägnande av fransk sociologisk historieskrivning ledde dem till att förbinda begreppen samhällsklass och klasskamp med begreppen samhälleligt arbete och samhällsprodukt. Detta ledde dem vidare till att behandla den ekonomiska vetenskapens och analysens problem, bland vilka den viktigaste var frågan om utbytets väsen. Efter viss tvekan från Marx, kom de att omfatta den grundläggande tesen i den klassiska nationalekonomiska

skolan i England: utbyte var grundat på likvärdigheten (jämförelsen) av den arbetsmängd som fanns nedlagd i varor.

Denna teori som är känd som arbetsvärdeläran hade en gammal stamtavla. Den hade redan i grova drag utformats under medeltiden av skolastiska och islamiska teoretiker (Thomas Aquinas, Albertus Magnus, Ibn Khaldun). Den förfinades under 1600-talet av William Petty, fick sin slutliga form på 1700-talet i Adam Smiths verk och av David Ricardo i början av 1800-talet.

Som den uppstigande och revolutionära bourgeoisieens teori kännetecknades den klassiska nationalekonomin av en ärlig och öppen inställning till de problem som skulle lösas. Nästan omedelbart från början närmade den sig det ekonomiska livet under kapitalismen som ett objektivt fenomen som fordrade förklaring, inte en uppsättning av principer och ”moraliska” värden som krävde godkännande eller fördömande. Den erkände att den ekonomiska vetenskapen, liksom alla andra vetenskaper, borde börja med omedelbara empiriska data (bland vilka priser var de viktigaste) och gå vidare med att upptäcka de lagar som förklarade rörelserna i dessa data. Detta ledde den till att sätta varors värde i själva centrum för sin förklaring. För Adam Smith och andra utgjorde marknadsekonomin historiska ursprung åtminstone en av grundvalarna för arbetsvärdelärens giltighet.

De franska fysiokraterna under 1700-talet (Quesnay, Turgot) tillämpade idén att endast arbete producerade värde på sitt eget speciella sätt: de hävdade att enbart jordbruksarbete var produktivt. Deras böjning och inskränkning av begreppet återspeglade tydligt jordbrukets dominans över industrin i det förrevolutionära Frankrike. De öppnade inte desto mindre vägen för två viktiga framsteg i jämförelse med den engelska nationalekonomins existerande idéer. De föreställde sig att de härskande klassernas (jordägare liksom merkantilister/industrialister) inkomster som avräkningar från produkten av den enda produktiva klassens arbete (för fysiokraterna: bönderna); och de framställde det ekonomiska livet i dess helhet som ett flöde av produkter och inkomster som styr både nuvarande och framtida produktion, dvs. reproduktion. Marx använde dessa framsteg för att fullända sin egen ekonomiska teori.

Marx var nämligen tvungen att lösa flera grundläggande motsättningar och gåtor i engelsk nationalekonomi som Adam Smith och Ricardo inte hade funnit någon lösning på:

(a) Deras definition av värde var i sig ofullständig, otillfredsställande och föråldrad. Klassisk engelsk nationalekonomi hävdade att arbete i grund och botten bara var ett mätinstrument, ett *numéraire* som gjorde det möjligt att reducera en varas olika kostnadsdelar till en enda ”faktor”, eller olika samhällsklassers inkomster. Men Smith och Ricardo gick inte vidare för att besvara frågan: vad är essensen, väsendet hos detta mystiska värde som mäts i arbete?

(b) Denna brist på precision i fråga om värdets väsen ledde Adam Smith till en oupplöslig motsättning – ett verkligt cirkelresonemang – i sina försök att finna ett kvantitativt mått på detta värde. (Ricardo övervann bara delvis motsättningen.) Adam Smith hävdade att arbete bestämde varors värde. Men ”arbetets värde” bestämdes i sin tur av dess lön.

Återvändsgränden var dock uppenbar så fort man frågade: men vad bestämmer lönen värde, dvs. värdet av de varor för överlevnad som arbetaren köper med sin lön?

(c) Den kapitalistiska ekonomin uppfattades väsentligen som statisk. Den klassiska skolan syftade framför allt till att förklara ”jämviktstillståndet”. Den betraktade störningar i denna jämvikt som enbart beroende av otillräcklig konkurrens, dvs. alla slags monopols överlevnad, eller monetära fenomen. Den uppfattade inte, för att inte tala om att förklara, den grundläggande konkurrensdynamik som skapar en kvasipermanent bristande jämvikt mellan tillgång och efterfrågan, där den förra ofta överstiger den senare, och dess utgång, periodiska överproduktionskriser. Detta var inte bara en återspeglning av det faktum att både Adam Smith

och Ricardo levde innan fenomenet med periodiska kriser hade visat sig i sin fulla utsträckning. Det berodde framför allt på deras fullständiga misslyckande med att förstå det sätt på vilket kapitalistisk konkurrens har sin grund i själva produktionsprocessen med en ständig omvandling av tekniken och produktionskostnaderna, vilket medför snabba förändringar i varors värde.

(d) Även den klassiska nationalekonomins löneteori – Malthus och Ricardos teori – var väsentligen statisk. Den hävdade att löner rör sig kring det minimum som är fysiskt nödvändigt för arbetarnas överlevnad. Denna löneteori var för övrigt mer demografisk än ekonomisk. Den påstod att fluktuationerna i födelsetal och barnadödlighet reglerade tillgången på arbetare på ”arbetsmarknaden”. Varje löneökning utöver detta fysiologiska minimum skulle få tillgången på arbetare att öka i sådan grad att de får de senares löner att sjunka; teorin drog därför slutsatsen att löner mer eller mindre automatiskt sjunker tillbaka till det fysiologiska minimum. Senare under 1800-talet skulle den tyske socialisten Ferdinand Lassalle återuppliva denna felaktiga löneteori med sin formel om en ”järnhård lönelag” (*Eisernes Lohngesetz*). Man skulle kunna peka på att denna löneteori, som var grundad på situationen i ett förindustriellt eller underindustrialiserat kapitalistiskt samhälle (med liten industri eller omfattande permanent och strukturell undersysselsättning), var en rationalisering av den unga bourgeoisins intressen och dess försök att driva ned lönerna till en mycket låg nivå (absolut utarmning av proletariatet).

(e) Den klassiska nationalekonomins huvudrepresentant, David Ricardo, försvarade en felaktig penningteori: den så kallade kvantitativa penningteorin, som införde en grundläggande motsättning i hela hans ekonomiska analys (faktiskt i hela hans tanke-system). Ricardo var, å ena sidan, en systematisk och konsekvent försvarare av arbetsvärdeläran och hävdade att alla varors värde bestämdes av den mängd arbete som de förkroppsligade. Han hävdade, å andra sidan, att guldets värde bestämdes av den mängd guld som var i omlopp. Ändå var guld också otvivelaktigt en vara som framställdes av mänskligt arbete. Varför skulle då dess värde inte bestämmas av den mängd arbete som det förkroppsligade, utan av omfattningen av dess cirkulation?

(f) Den klassiska nationalekonomin utgav sig för att väsentligen vara objektiv. Den redogjorde för vad som existerade – ibland så brutalt att det gränsade till cynism, speciellt när den identifierade produktivt arbete med arbete som framställde profiter. Men när de konfronterades med realiteten i arbetarnas kamp och organisationer, speciellt till förmån för löneökningar och kortare arbetsdag, upphörde den plötsligt med att vara nöjd med en redogörelse för vad som var en oförneklig verklighet, och blev normerande, subjektiv, moraliserande. Den tenderade att fördöma arbetarnas organisationer och kamp som ”bojor på friheten”, ”hinder för fri konkurrens”, ”konspirationer”, ”utopier som går tvärsenemot ekonomins obevekliga lagar (marknadens lagar)”, ”brott mot den allmänna ordningen”, etc. För att göra detta, måste den förneka en grundläggande aspekt av den ekonomiska och sociala verkligheten, något som dess tydligaste företrädare, den ”ricardianska vänstern” (David Ricardos mest radikala lärjungar), inte desto mindre blottlade, nämligen det kapitalistiska produktionssättets exploaterande karaktär, som oundvikligen skärpte klasskampen mellan arbetsgivare och lönearbetare, och som oundvikligen ledde de senare till att omgruppera och sluta sig samman för att försvara sina intressen. Om (borgerlig) frihet underförstod vars och ens rätt att försvara sina ”själviska” ekonomiska intressen, varför skulle då inte lönearbetare åtnjuta samma rätt? Varför skulle det vara legitimt för borgarna att försöka öka sina profiter, och illegitimt för lönearbetarna att försöka öka sina löner?

Marx och Engels lyckades övervinna alla dessa inneboende motsättningar i klassisk nationalekonomi tack vare två grundläggande vetenskapliga upptäckter som gjordes av Marx, och deras konsekvenser: utarbetandet av ett sammanhängande system för ekonomisk analys

som innefattade en sammanhängande, oklanderlig förklaring och kritik av det kapitalistiska produktionssättet och dess rörelselagar.

Marx fastslog att arbete inte först och främst var en enhet som tillhandahöll ett gemensamt mått för att mäta de olika kostnadsslagen i framställningen av varor. Det var själva kärnan i värdet. Värde var arbete, eller mer exakt, en del av den arbetspotential (den totala mängden arbetsdagar och arbetstimmar) som är tillgänglig i ett givet samhälle under en given period.

Samhälleligt arbete i allmänhet (dvs. abstraherat från det speciella yrket eller kunskapen hos varje arbetare) är grundvalen för alla mänskliga samhällens liv och överlevnad. I ett samhälle som är baserat på privategendom, sönderdelas och bryts detta totala samhälleliga arbete upp i privata arbeten som utförs av individer och produktionsenheter oberoende av varandra. Dessa uppgifter fördelas inte till producenterna på ett medvetet sätt, utan spontant. Producenternas spontana uppträdande korrigeras först i efterhand av marknaden. Individer måste få det arbete som de faktiskt redan har utfört erkänt som samhälleligt arbete. Enskilt arbete är alltid en del av samhälleligt arbete, men varje mängd enskilt arbete erkänns inte automatiskt som sådant. Det är just varors värde som styr detta erkännande. Varors värde är den mängd samhälleligt nödvändigt och abstrakt arbete som krävs för att framställa dem (formuleringen ”samhälleligt nödvändigt” är grundad på den genomsnittliga arbetsproduktiviteten i varje speciell bransch).

Ur denna första stora upptäckt av Marx framträdde en annan. Lönearbetare, proletärer, manliga eller kvinnliga, säljer inte ”arbete” utan arbetskraft, dvs. sin förmåga att producera. Det är denna arbetskraft som det borgerliga samhället omvandlar till en vara. Den har därför sitt eget värde, lika objektivt givet som alla andra varors: dess egna produktionskostnader, dess egna reproduktionskostnader. Som varje annan vara har den en användbarhet (dess bruksvärde) för köparen, en användbarhet som är förutsättningen för dess försäljning men som inte bestämmer priset (värdet) av den vara som säljs.

Men arbetskraftens användbarhet, bruksvärde, för köparen, kapitalisten, är just att den kan framställa värde, eftersom all arbetskraft i ett marknadssamhälle definitionsmässigt fogar värde till värdet av de maskiner och det råmaterial som den används på. Varje lönearbetare framställer därför ”förhöjt värde”. Eftersom kapitalisten betalar lön till arbetaren – lön som representerar kostnaden för reproduktion av hans eller hennes arbetskraft – kommer han bara att köpa denna arbetskraft om arbetarens ”tillfogade värde” överstiger själva arbetskraftens värde. Denna del av värdet som på nytt produceras av lönearbetaren kallas av Marx för mervärde. Mervärde är skillnaden mellan det värde som på nytt producerats av en arbetskraft och denna arbetskrafts eget värde, dvs. skillnaden mellan det av en arbetare på nytt producerade värdet och kostnaderna för reproduktion av hennes eller hans arbetskraft.

Mervärde, dvs. totalsumman av ägarklassernas inkomster (profiter + ränta + jordränta) är därmed det som återstår (ett avdrag) av den samhälleliga produkten, efter det att arbetskraftens reproduktion har garanterats och kostnaderna för dess upprätthållande täckts. Det är därför inget annat än mervärdeproduktens penningform, vilket är ägarklassernas andel i fördelningen av den samhälleliga produkten i alla klassamhällen: slavägarnas inkomster i ett slavsamhälle; feodal jordränta i ett feodalt samhälle; tribut i det tributbaserade produktionssättet, etc.

Upptäckten av mervärdet som en grundläggande kategori i det borgerliga samhället och dess produktionssätt, tillsammans med förklaringen av dess väsen (som ett resultat av merarbetet, det obetalda, dåligt betalda arbete som tillhandahålls av lönearbetaren) och ursprung (det ekonomiska tvång som driver proletären att sälja sin arbetskraft till kapitalisten som en vara) representerar Marx huvudbidrag till den ekonomiska vetenskapen och samhällsvetenskaperna i allmänhet. Men det är i sig en tillämpning av den fullbordade arbetsvärdeläran på det speciella fallet med en särskild vara, arbetskraften.

En sträng tillämpning av arbetsvärdeläran på varan "arbetskraft" krävde emellertid en djupare analys av denna varas speciella drag. "Arbetskraften", förmågan att arbeta, är inte en rent fysisk egenskap som helt och hållet kan mätas i energitermer (konsumtionen av kalorier och den produktion av varor som dessa kalorier medger). Arbetarna är inte bara försedda med muskler, utan också med nerver och en hjärna. Medan reproduktionen av deras rent fysiska förmåga att arbeta alltid är oundgänglig för att de ska kunna utföra det arbete som kapitalisten förväntar sig, är det i de flesta fall inte tillräckligt.

Kvinnors hemarbete i familjen bidrar till arbetskraftens reproduktion från generation till generation, från måltid till måltid, från sjukdom till sjukdom, etc. Men eftersom det inte framställer varor, inträder det inte i cirkulationen av de arbetsmängder som förbrukas på kommersiell produktion i en marknadsekonomi. Marx noterade, studerade och förklarade bara detta sätt att beräkna utan att naturligtvis vare sig godkänna eller identifiera sig med det.

Den fulla användningen av arbetsstyrkan beror dessutom på arbetarnas flit och uppmärksamhet, egenskaper som inte på något vis bara är rent fysiologiska. Arbetaren måste vara beredd att i en viss takt, med en viss uppmärksamhet och flit, med ett minimum av yrkesskicklighet (förutom kanske de lägst betalda arbetarna, och dessutom bara ibland). Att tillmötesgå alla dessa krav medför "reproduktionskostnader" som ingår i bestämmandet av lönen. Detta är uppenbart i förhållande till kostnaderna för att tillägna sig yrkeskunskaper (lärlingskap, etc.), men det gäller också att lära sig vara uppmärksam, vänja sig vid flit, verktygsvård, etc.

Kapitalisterna försöker naturligtvis erhålla dessa egenskaper till lägsta möjliga kostnad, genom att hota arbetarna med förlust av deras jobb eller genom disciplin som framtvings av en övervakningsstab (förmän, huvudmän, experter på arbetsstudier). Men erfarenheten har visat att dessa extra egenskaper hos arbetskraften utöver den rena fysiologiska förmågan att producera energi, normalt bara kan produceras och reproduceras genom konsumerandet av vissa varor och tjänster.

Arbetskraftens värde innefattar därför två poster som överensstämmer med värdet av två uppsättningar av varor: de som är avsedda att tillfredsställa arbetarens mest elementära fysiska behov, dvs. det fysiologiska minimum som krävs för att garantera överlevnad i ordets strängaste bemärkelse; och de som är avsedda att tillfredsställa behov som Marx kallade "moraliska och historiska", poster som har infogats i genomsnittslönen genom den historiska utvecklingen, tack vare arbetarnas kamp, och som varierar från land till land och från en epok till en annan.

Långt ifrån att permanent och automatiskt falla ned till det fysiologiska minimumet, fluktuerar lönerna därför, enligt Marx, i takt med både de ekonomiska utsikterna och med den långsiktiga tendensen i denna "moraliska och historiska" komponent av lönen att öka eller minska. Den undre gränsen för dessa fluktuationer är det absoluta fysiologiska minimum bortom vilket arbetarens fysiska arbetsförmåga börjar avta (han eller hon förlorar i vikt; svimmar på jobbet; blir sjuk). Dess tak är den nivå där profiterna börjar försvinna.

Marx löneteori fastslår att löner fluktuerar å ena sidan i enlighet med den industriella reservarméns storlek (arbetslöshetens nivå och mängden av potentiella men inte faktiska lönearbetare, såsom hemmafruar som är beredda att sälja sin arbetskraft, landsbygdens överskottsbefolkning, etc.), och å den andra i enlighet med den periodiska inverkan av utgången av kampen mellan Kapital och Lönearbete på styrkeförhållandet mellan dessa klasser. Den industriella reservarméns fluktuationer bestäms i den slutliga analysen av upp- och nedgångarna i kapitalackumuleringen. Det är lätt att se att denna teori representerade en oerhörd förbättring jämfört med Malthus och Ricardos löneteori, eftersom den inte längre förknippade löneutvecklingen enbart med befolkningskurvan (genom att bara ta hänsyn till

kurvan för arbetstillgången), utan till kapitalismens övergripande ekonomiska dynamik (genom att ta hänsyn både till arbetstillgångens utveckling och efterfrågan på arbete).

Men Marx och Engels införde också de periodiska skiftningarna i styrkeförhållandet mellan Kapital och Arbete i denna ekvation för bestämmandet av lönen och bröt sig därigenom ut ur den klassiska nationalekonomins snäva och mekaniska ekonomiska determinism.

Klasskampen blev en bestämmande faktor (en variabel) som delvis var självständig från det kapitalistiska produktionssättets utveckling. De avslöjade att en verklig dialektik förband detta produktionssätts ekonomiska drivkrafter med klasskampen. Den ekonomiska analysen gjorde det därmed möjligt att både förklara och rättfärdiga arbetarkampen ur en objektiv, vetenskaplig utgångspunkt. Vetenskapen blev ett vapen i den proletära kampen.

Det sätt på vilket Marx löste motsättningarna i Ricardos penningteori utgjorde också ett stort framsteg för ekonomin. För Marx kunde bara en vara som ägde ett värde i sig (ett inneboende värde) vara ”medelpunkten” för penningssystemet. Denna vara var guld. Eftersom guld hade ett värde i sig (det antal timmar av samhälleligt nödvändigt arbete som behövdes för att framställa en mängd guld), utvecklades priserna långsiktigt i enlighet med, å ena sidan, proportionen mellan arbetsproduktivitetens tendens i tillverkning och jordbruk och, å den andra, arbetsproduktivitetens utvecklingstendens i guldgruvorna. Den kvantitativa penningteorin har dock ingen som helst giltighet för metallpengar.

När det finns ett överflöd av guld i förhållande till de cirkulations- och betalningsbehov som finns i ett givet land, ”förlorar” guld inte sitt värde. Det dras delvis ut ur cirkulationen och lagras. I den marxistiska penningteorin spelar fluktuationerna i guldreserven (den mängd pengar som lagrats) rollen av regulator som (åter)upprättar jämvikten mellan den penningmängd som är i cirkulation och värdet av de varor med vilka det måste bytas, med hänsyn taget till förestående betalningar av räkningar och hastigheten i dessa pengars cirkulation. I en strikt tillämpning av arbetsvärdeläran förlorar å andra sidan faktiskt papperspengar ”värde” – dvs. en pappersenhet representerar en mindre mängd guld – om de utges i överflöd (inflation i papperspengar).

Med utgångspunkt i dessa två vetenskapliga upptäckter på ekonomins område, kunde Marx också reda ut det kapitalistiska produktionssättets viktigaste rörelselagar. De 125 år som gått sedan han skrev första delen av *Kapitalet* har med eftertryck bekräftat giltigheten i Marx upptäckter:

(a) Tendensen att ständigt revolutionera produktionstekniken och arbetsorganisationen genom ett slags tekniskt framåtskridande vars grundläggande drivkraft är arbetsbesparingar, dvs. att ersätta levande arbete med maskiner.

(b) Företagens tendens att underordna alla investeringsbeslut sökandet efter ytterligare profiter. Kapitalet törstar efter mervärde eftersom mervärde är den enda yttersta källan till profiter, och strävan efter att maximera profiterna är en oundviklig konsekvens av konkurrens och privategendom.

(c) Ackumuleringen av kapital (ökningen av kapitalmängden) är, inte mindre oundvikligt, på en och samma gång målet för och konsekvensen av alla kapitalismens ekonomiska mekanismer.

(d) Kapitalackumuleringen antar formen av en fortskridande koncentration och centralisering av de olika existerande kapitalen. Kapitalen ökar i mängd. Men på samma gång absorberas ett ökat antal små och medelstora kapitalister av allt färre storföretag.

(e) När kapitalet växer ökar den andel av dess mängd som avdelas för inköp av arbetskraft (variabelt kapital) långsammare än den andel som avdelas för inköp av maskiner, råmaterial

och tillbehör, energi, etc. (konstant kapital). Kapitalets organiska sammansättning (proportionen konstant kapital i förhållande till variabelt kapital) tenderar att öka i det långa loppet.

(f) Proportionen av den del av det totala mervärdet som erhålls av varje kapitalistisk bransch i förhållande till det kapital som investerats i den, tenderar att jämnas ut i de olika branscherna; detta är tendensen till utjämning av profitnivån, till formerandet av en genomsnittlig profitnivå åtminstone i varje land under en given period.

(g) Denna genomsnittliga profitnivå tenderar att falla när kapitalets organiska sammansättning ökar. Nedgångstendensen kompenseras dock av flera motkrafter, bland vilka de viktigaste är ökningen av arbetskraftens utsagningsgrad, ökningen av mervärdenivån (proportionerna mellan merarbete och nödvändigt arbete i existerande produktionsprocesser). Men i det långa loppet dominerar den nedåtgående tendensen.

(h) Den genomsnittliga profitnivåns nedgång resulterar i periodiska kriser med överproduktion av varor och överackumulation av kapital. Dessa har ägt rum 21 gånger sedan 1825, dvs. sedan den första krisen på världsmarknaden för industrivaror. Hittills har ”industricykelns” varaktighet (de på varandra följande faserna med kris, stagnation, ekonomisk återhämtning, blomstring, överhettning och kris) varierat mellan 6 och 9 år, dvs. i genomsnitt 7 1/2 år.

(i) På samma sätt som ekonomiska kriser är oundvikliga under den kapitalistiska regimen, är också samhällskriser oundvikliga. De utgörs av periodisk kamp i stor skala mellan Kapital och Arbete som orsakas av kapitalets tendens att öka profiterna på bekostnad av lönerna och därigenom framkalla kriser och arbetslöshet, och den inte mindre oundvikliga kampen från lönearbetarnas sida för att försöka försvara och höja sina löner och minska sin genomsnittliga arbetsvecka.

(j) Periodiska politiska kriser, dvs. objektivt revolutionära mobiliseringar av proletariatet i kombination med kontrarevolutionära ansträngningar från bourgeoisie:s sida, bryter gång på gång ut efter politiskt relativt stabila faser i kapitalismen. Genom att skapa proletariatet producerar kapitalismen sina egna dödgrävare. Den kan inte växa substantiellt och varaktigt utan att proletariatet också växer substantiellt och varaktigt, och utan att den proletära klasskampen utvecklas i samma hastighet. Proletariatet tenderar dessutom att utgöra en allt större majoritet av befolkningen, åtminstone i de industrialiserade och halvindustrialiserade länderna.

IV. Överskridandet av den utopiska socialismen

En av de mest välkända banaliteter som används mot socialismen är påståendet att ”den strider mot människans natur” Privategendom är, påstås det, ”naturligt” för människosläktet. Rika och fattiga har alltid existerat och kommer alltid att existera.

Antropologin, arkeologin, förhistorien och etnologin lär oss alla att detta påstående är grundlöst. Människor levde under flera miljoner år utan privat ägande av produktionsmedlen, utan en marknadsekonomi och utan ett klassuppdelat samhälle. *Homo sapiens*, dess fysiskt mest framskridna typ, gjorde också det under tiotusentals år. Privategendom och ett klassuppdelat samhälle har sannolikt faktiskt existerat mindre än 10 000 år, och under den tiden bara bland en mycket liten del av människosläktet, med andra ord, bara under några få minuter av människans liv på jorden.

Den apologetiska tesen om den sociala ojämlikhetens oundviklighet motbevisas också av ett fenomen som framträdde efter samhällets uppdelning i klasser, nämligen det faktum att social ojämlikhet ständigt har ifrågasatts inom själva klassamhället.

Dessa upprepade ifrågasättanden kan tolkas på en mängd olika sätt. De kan betraktas som uttryck för de utsugnas objektiva intressen, även om de senare – och deras språkrör – inte alltid såg sina egna uppror i det ljuset. De kan ses som en manifestation av en av de innersta drivkrafterna i vår antropologiska natur, den instinktiva tendensen till mellanmänniskt samarbete utan vilket samhällsligt arbete och vårt släktes överlevnad skulle vara omöjligt. Man kan förklara att törsten efter rättvisa – och därför avvisandet av social ojämlikhet – är motsvarigheten på den individuella psykologiska nivån till detta samhällsbehov, som finner vägen till medvetenhet, åtminstone bland vissa individer, i enlighet med nyckfullheten i deras individuella historier (speciellt vad som hände dem i barndomen). Man kan också föreslå en balanserad kombination av alla dessa faktorer.

Oavsett vilken tolkning som väljs, återstår det faktum att det klassuppdelade samhället har ifrågasatts upprepade gånger under minst 5 000 år, inte bara av ideologiska kritiker, litteratur och visionen och framställningen av ett klasslöst socialistiskt samhälle, utan också och mest betydelsefullt, i praktiken, genom periodiska uppror från de förtryckta och utsugna. Dessa sträcker sig från de första strejkerna och bondeupproren i faraonernas Egypten, till slavrevolterna i det antika Grekland och Rom, av vilka det mest berömda förblir det som leddes av Spartakus under 100-talet. Dessa följdes av de kraftfulla slavrörelser som bidrog till romarrikets fall, de bland bagauder i Västeuropa och donatianerna i Nordafrika.

Indiens historia och speciellt det klassiska Kinas historia är översållad med otaliga bondeuppror, varav flera var segerrika och gav upphov till nya kejsardynastier. Under Tokugawa-perioden i Japan, mellan 1603 och 1863, ägde mer än 1 100 bondeuppror rum. Tsarrysland upplevde också många bonderesningar, inklusive det mest berömda, Pugatjev-upproret i Ukraina under 1700-talet.

I de spanska och portugisiska kolonierna i Amerika drevs indianerna in i träldom och slavarna organiserade upprepade resningar. Det mest berömda var de peruanska indianernas under ledning av Tupac Amaru i mitten av 1700-talet. Där fanns också den segerrika revolten från de svarta slavarna på Haiti, de svarta jakobinerna, mot slutet av 1700-talet. Det ägde rum ett stort antal uppror av svarta slavar i Nordamerika under 1800-talet, framför allt det som leddes av Nat Turner 1831.

I Väst- och Centraleuropa utbredde sig en nästan oavbruten kedja av bondeuppror (inklusive de franska bondeupproren (*jacqueries*) och det engelska bondeuppror 1381 som leddes av John Ball) och uppror bland hantverkare och gesäller mot adelns och rika köpmäns välde från 1200- till 1500-talet. De ledde ända fram till de stora borgerliga revolutionerna, i Nederländerna, England, Förenta staterna och Frankrike, med vilka de blandades, och i vilka de förde in djupa motsättningar, inklusive en embryonal dynamik av permanent revolution.

Alla religiösa och ideologiska utmaningar mot klassamhället, inklusive utopisk socialism, överensstämmer i den slutliga analysen med dessa verkliga upprorsrörelser bland de förtryckta, oavsett om det var fria bönder som underkastats statliga *corvées* eller tributbetalningar, slavar, tjänstefolk, hantverkare och gesäller, eller det moderna proletarietets första lönearbetande och halvt lönearbetande förfäder.

Många av de röster som höjdes i denna långa upprorskedja för att protestera mot social ojämlikhet med större eller mindre lidelse, gick tillbaka till minnet av ett mer jämlikt samhälle. Myten eller legenden om en ”guldålder”, ett ”broderligt enat samhälle”, som man trodde hade föregått samhällets uppdelning i grupper som bekämpade varandra, inspirerade

den antike grekiske poeten Hesiodos på 600-talet f.Kr. Samma tema återkommer i många folks mytologi.

Trots mot den existerande samhällsordningen uttrycktes ofta i religiös dräkt. Den kristna kyrkans första fäder var glödande ”fördelare”, fiender till privategendom och förespråkare för gemensamt ägande. Det berömda uttrycket ”Egendom är stöld”, som ofta tillskrivs Proudhon, som lånade det av Brissot, medlem av franska revolutionens konvent, hade faktiskt sitt ursprung hos den bysantinske biskopen Johannes Chrysostomos (”Johannes med guldmunnen”) som levde under vår tideräknings tredje århundrade. Dessa kyrkofäder var direkta arvtagare till radikala judiska sekter som esseerna, som levde och verkade i Palestina efter den romerska erövringen, och som själva var en fortsättning av de mest radikala hebreiska profeterna.

Senare framträdde våldsamma fördömanden av social ojämlikhet i de oliktankande sekterna i alla de stora religionerna. Speciellt bör donatianerna i Nordafrika och mazdaiterna i Iran nämnas.

Under religionskrigen på 1400- och 1500-talet var fördömandet av social ojämlikhet speciellt kraftfullt bland husiterna i Böhmen och anabaptisterna i Tyskland. Under engelska revolutionen 1640–1688 höjdes många röster, främst bland *levellers* och *diggers*, för att fördöma den fortsatta utsugningen av de fattiga trots utvidgandet av politiska rättigheter.

Det skulle vara felaktigt att framställa denna socialistiska tradition i termens bredaste bemärkelse, som sträcker sig över ett årtusende, som produkten av ett slags ”de fattigas subkultur” som påstås kunna påträffas i varje klassamhälle vid sidan av de rikas kultur. För det första, var de flesta av de författare som hänvisats till egentligen inte fattiga – vilka oftast var analfabeter i dessa samhällen – utan hade sitt ursprung i delar av de besuttna klasserna, eller mellanliggande grupper av intellektuella (skrivare, präster, filosofer, vetenskapsmän). En mer korrekt formulering skulle vara att beskriva dem som ideologier hos de på varandra följande utsugna klasser som utvecklats genom hela historien parallellt med och i motsättning till de besuttna klassernas ideologi, som var begränsad till en liten minoritet i samhället.

Men dessa skrik av protest och uppror gav gradvis plats för mer systematiska förslag och modeller för samhällets omorganisering på grundval av kollektiv egendom. *Staten*, som skrevs av den grekiske filosofen Platon, kan betraktas som förfader till alla dessa modeller. Den verkliga prototypen för dessa ”utopier” är icke desto mindre ett verk av Thomas More, den kansler i England som avrättades av kung Henrik VIII 1535 och som senare helgonförklarades av katolska kyrkan. Det är just betitlat *Utopia* och beskriver ett land med detta namn i vilket ett gemensamt samhälle har vuxit fram.

Inspirerade i en eller annan bemärkelse av denna första utopi, skrev andra samhällstänkare därefter variationer på temat. Bland de mer framstående under 1600- och 1700-talet var Tommaso Campanellas *Civitas Soli* (Solstaten) i Italien; James Harringtons *The Commonwealth of Oceana* i Storbritannien; och Fénelons *Les aventures de Télémaque* (Telemakos äventyr); Jean Mesliers *Le Testament* (Testamentet) och Morellys *La Basiliade* (Basilius äventyr) och *Le Code de la Nature* (Naturens kod) i Frankrike. De två senare var antagligen de mest betydelsefulla, framför allt därför att Morelly i sin *Code de la Nature* (1754) beskrev ett statslöst samhälle i vilket de ekonomiska förhållandena uttryckligen bestämde de politiska förhållandena. Fransmannen Mably, som skrev i samma stil, inspirerade direkt den utopiske socialisten Charles Fourier under 1800-talet.

Från More till Mably inskränkte sig dock dessa författare till att beskriva ett bättre samhälle på en rent litterär nivå. Först efter Morelly och Mably uppträdde utopiska socialister i egentlig mening och gick utöver denna nivå. De kombinerade litterära beskrivningar av ett nytt

samhälle med en praktisk kamp för dess förverkligande. De viktigaste gestalterna i denna nya generation var:

- Den franske greven Claude de Saint-Simon (1760–1825), som snarare var en ideolog för den nya *industribourgeoisien* än den framväxande arbetarklassen. Han riktade huvudsakligen sin eld mot monarkins, adelns, prästerskapets, bankirernas och de rika entreprenörernas missgärningar. Däremot sjöng han lovsånger till vad han kallade ”arbetarna”, en kategori i vilken han inkluderade både arbetare i egentlig bemärkelse och de industriägare som var direkt inblandade i att driva sina fabriker. Hans lösning var att alla dessa arbetare skulle förses med billiga krediter; därför förespråkade han att de skulle gripa makten. Industri och arbete var för Saint-Simon grundvalarna för allt framåtskridande. Hans lärjungar skulle spela en viktig roll bland de borgerligt liberala politikerna i flera länder under perioden 1830–1860.
- Den walesiske företagaren Robert Owen (1771–1858) drevs av en djup känsla av avsky inför arbetarnas fattigdom i Storbritannien. Hans sökande efter en lösning ledde honom till att efter hand förespråka: social lagstiftning, grundandet av kommunistiska kolonier i Amerika, centralisering av brittiska fackföreningar till en enda nationell federation (*Grand National Union* 1834) och slutligen skapandet av arbetarnas produktionskooperativ, av vilka det första upprättades i Rochester 1839. Owen är främst ihågkommen i historien som den kooperativa rörelsens fader.
- Den franske handelsagenten Charles Fourier (1772–1837) och hans lärjunge, Victor Considérant, levererade en del av den mest radikala kritiken av det borgerliga samhället och dess stöttepelare: privategendomen, den sociala arbetsfördelningen mellan jordbruk och manufaktur (och stad och land), varuproduktionen, penningekonomin, en allmän källa till bestickning och korruption, och kvinnoförtrycket i den patriarkala familjen. De trodde att den sociala frågans lösning låg i skapandet av falangstärer, självstyrda samhällen med mellan 1 000 och 2 000 producenter/konsumenter som samtidigt arbetar som jordbrukare, hantverkare och konstnärer. Medan de andra socialistiska pionjerna grundade sina system uteslutande på förnuft, lade Fourier, föregripande Freud, det undermedvetnas psykologi och modern radikal feminism, stark betoning på tillfredsställelsen och sublimeringen av instinktiva drifter genom konsolideringen av ett socialistiskt samhälle.
- Den franske advokaten Etienne Cabet (1788–1856) som anses vara den förste som använde termen kommunistisk för att beskriva sin lära och framtidssamhälle. Av alla de författare som nämnts här, hade Cabet det största inflytandet i arbetarkretsar under sin livstid. Hans *Voyage en Icarie* (Resor i Ikarien) lästes av tusentals arbetare (hans egen uppskattning var att han hade omvänt 200 000 anhängare, uppenbarligen en överdrift). Han gjorde djupt intryck på arbetarklassens medvetande i Frankrike på tröskeln till revolutionen 1848. Hans beskrivning av en statsplanerad ekonomi – som han ställde i motsats till marknadsekonomin – utövade ett direkt inflytande på franska och tyska socialdemokrater som Louis Blanc och Ferdinand Lassalle. En del trodde till och med att den tjänstgjorde som modell för stalinismens byråkratiska planering som den fungerade i Sovjetunionen och andra samhällen som utformats efter den sovjetiska modellen.
- Slutligen förespråkade den franska socialisten Flora Tristan (1803–1844) att arbetarna skulle organisera sig själva och lita till sin egen kraft för att kämpa för sin egen befrielse i sin *L'Union Ouvrière* (Arbetarunionen). Hon föreslog också skapandet av ”arbetarpalats”. Varje stad, framhöll hon, borde ha sådana palats där absolut jämlikhet skulle råda och båda könen erhålla en gemensam utbildning. Flora Tristan utvecklade en radikal kritik av kvinnors villkor vid denna tid och beskrev dem som ”proletärernas egna proletärer”. Hennes idéer skulle inspirera de försök att ”organisera arbetarna” som gjordes under revolutionen 1848, och Marx försvarade henne gentemot nyhegelianska kritiker.

Det står klart utifrån denna korta översikt att vare sig dessa författare, eller den utopiska socialismen i allmänhet, förtjänar klander för att röra sig bland molnen, för att vara avskild från sin egen tids sociala och ekonomiska verklighet och sakna praktisk inriktning. De var tvärtom tydliga kritiker av det borgerliga samhället, som begrep huvuddragen i dess långsiktiga utveckling och motsättningar, och förutseende föregångare till de omvandlingar som skulle krävas för att upprätta ett klasslöst samhälle. Marx och Engels hade en hel del att tacka dem för. De lärde sig mycket av dem. De övertog och utvecklade många av deras idéer.

Den utopiska socialismen var inte desto mindre behäftad med allvarliga motsättningar. De viktigaste svagheter i den utopiska socialismen som den vetenskapliga socialismens grundare var tvungna att övervinna var följande:

(a) Det socialistiska samhällsprojektet ställdes enbart i motsats till existerande borgerliga samhällen, utan hänvisning till de senares framsteg och motsättningar. För Marx och Engels skulle det klasslösa samhällets uppkomst tvärtom vara resultatet av ekonomiska (produktivkrafternas utveckling, arbetets socialisering) och sociala och politiska orsaker (proletariatets mognad och organisering, utbredandet av kampen mellan Kapital och Arbete) som följde just ur dessa framsteg och motsättningar.

(b) För de utopiska socialisterna var den väsentligaste drivkraften för det nya samhällets uppkomst utbildning och propaganda, dvs. huvudsakligen individuella fenomen och fenomen i överbyggnaden. I den utsträckning som de hoppades att individuell hengivenhet skulle resultera i stora numerära resultat, föreställde de sig denna process som "handlingens propaganda", en idé som senare plockades upp av anarkistiska och revolutionära terrorgrupper. Därav följde den betydelse som utopiska socialister lade vid det omedelbara skapandet av "framtidssamhällets element", kooperativ, kommunistiska kolonier, etc.

För Marx och Engels kunde det borgerliga samhället tvärtom bara avskaffas som en enhet, inte del för del, by för by eller jordbruk för jordbruk. Dess avskaffande krävde därför aktiv medverkan från befolkningens majoritet. Även om Marx och Engels aldrig ifrågasatte det demonstrativa värdet av dessa kommunistiska experiment – som bekräftade att ett samhälle utan överhet, varuproduktion och pengar var möjligt – drog de slutsatsen att de var dömda att misslyckas (och åter absorberas av det borgerliga samhället) så länge de förblev isolerade.

(c) De utopiska socialisterna överdrev förnuftets roll (och i Fouriers fall förnuftets och lidelsernas roll) i bestämmandet av de breda massornas handlande. De hade inte en tillräcklig förståelse för att det som kan vara avgörande för individer tagna för sig, mycket sannolikt kommer att neutraliseras när ett stort antal individer handlar gemensamt, även om det bara är som resultat av sannolikhetslagar (det största antalet). Skilda lidelser och argument tar ut varandra som faktorer som bestämmer sådant handlande. Det var därför som Marx och Engels baserade sig på de gemensamma intressena hos individer som tillhör en samhällsklass som var förutbestämd att bli en majoritet i det borgerliga samhället: proletariatet; detta var den kraft som skulle öppna vägen till det socialistiska samhällets uppkomst. Men deras inställning förnekade varken betydelsen av propaganda och utbildning, eller förnuftet, eller en rad känslor i kampen för socialismen, i den utsträckning som alla dessa drivkrafter på ett eller annat sätt underlättar proletariatets gradvisa uppvaknande till att inse sina klassintressen, att uppnå klassmedvetande.

(d) De utopiska socialisternas viktigaste svaghet följde av alla de tidigare svagheter och förklarar varför de var dömda att misslyckas. Detta var det faktum att det klasslösa samhället i deras lära uppträdde som beviljad samtyckande massor eller till och med påtvingad motsträviga massor av väsentligen auktoritära och ibland även tyranniska eller despotiska regimer. Från Platons *Staten* till Mores *Utopia* och Cabets *Icaria*, styrde filosoferna, de vise, vetenskapsmännen eller pedagoger samhället som härskare, ibland till och med uttryckligen

som diktatorer. Förtryck, bestraffning, även fängelser, arméer och krig består i deras utopier. Bara Fouriers falangstärer, Owens kooperativ och Tristans vision utgör – åtminstone delvis – ett ärofullt undantag till denna regel.

Marx och Engels föreställde sig tvärtom det klasslösa samhällets uppkomst som ett resultat av den verkliga rörelsen för självorganisering och självfrigörelse bland de stora massorna. ”Arbetarklassens frigörelse måste vara dess eget verk; Proletärer i alla länder, förena er!” Detta var i ett nötskal det som var mest nytt och revolutionärt i marxismens bidrag till mänskligt tänkande och historien, det som representerade den mest radikala brytningen med alla andra läror.

För att förstå den utopiska socialismen, dess rötter, dess framsteg och brister, måste man förklara dess klasskaraktär. Den utopiska socialismen företrädde väsentligen det ideologiska uttrycket för ett uppror mot klasssamhället, mot social ojämlikhet, från förproletära samhällsklasser som ännu inte hade den tillräckliga materiella och ekonomiska kraften och sociala sammanhållningen för att garantera en bestående seger för en regim utan privatägande.

Det klassuppdelade samhället ifrågasattes återigen inte bara på nivån för ideologisk kritik. Det ifrågasattes huvudsakligen i praktiken, som vi har sett, genom de utsugnas och förtrycktas återkommande uppror. Detta var inte spridda rörelser av små grupper med desperata människor. De var kraftfulla massrörelser som mobiliserade tusentals, till och med miljoner människor, och som ibland var segerrika mot alla odds. Men dessa segrars öden är högst avslöjande. Trots det mod, den hängivenhet, idealism och utomordentligt djärva samhällsvision som utmärkte många av dessa rörelser, misslyckades de i den bemärkelsen att de inte kunde upprätta varaktiga klasslösa samhällen. De förlorade antingen makten till sina fiender, efter att ha innehaft den under flera år (som husiterna i Tabor, anabaptisterna i Münster, etc.); eller när de behöll greppet om makten, slutade det med att de återupprättade ett klassvälde som i grunden var likadant som det vilket de hade föresatt sig att störta (Han- och Tang-dynastierna i Kina).

Ett speciellt slående fall är Don- och Krim-kosackerna. De var ursprungligen slavar som flytt och återerövat sin frihet och återupprättade ett oberoende, jämlikt stamsamhälle som hårdnackat motsatte sig varje försök från tsarerna att få dem till underkastelse. De slutade inte desto mindre med att bli det huvudinstrument som tsarismen använde för att underordna och förtrycka stamsamhällena i Kaukasus och Sibirien.

Det historiska misslyckandet för alla dessa uppror mot social ojämlikhet förklarades av Marx och Engels på grundval av den materialistiska historietolkningen. Under de konkreta förhållanden i vilka dessa uppror ägde rum öppnade produktivkrafternas otillräckliga utveckling bara de två följande alternativa vägarna: antingen en ”fattigdomens kommunism” som skulle upphöra vid första nya ekonomiska framsteg; eller den ena privilegierade ägarklassens ersättande med en annan. Enbart den expansion av produktivkrafterna som kapitalismen uppnådde tillhandahöll för första gången i historien den materiella möjligheten att varaktigt upprätta ett klasslöst samhälle som inte är baserat på fattigdom utan överflöd (tillfredsställande av grundläggande behov).

Den utopiska socialismens brister och motsättningar återspeglar därför i den slutliga analysen omognaden i de materiella (ekonomiska och sociala) förhållanden i vilka de förproletära förtryckta klasserna utkämpade sina strider för ett klasslöst samhälle. Ytterst bör beteckningen ”utopisk” inte tillämpas på det mål som dessa socialister försökte uppnå, utan på de förhållanden under vilka de försökte uppnå det.

Innebär detta att den historiska materialismen ogillar dessa uppror bland de utsugna, dessa rörelser bland de lägre klasserna i det förgångna, eller att den i bästa fall betraktar dem som

meningslösa, eftersom de var utopiska, dvs. oförmögna att upprätta ett varaktigt klasslöst samhälle?

En sådan mekanistisk version av vulgärmarxism överensstämmer inte, inte ens på ett avlägset sätt, med Marx och Engels uppfattning – ett faktum som erkänts av de många kritiker av marxismen som påstod att det skapade en motsättning mellan Marx och Engels som ”vetenskapsmän” och Marx och Engels som ”moralister med en lidelse för revolution”. Egentligen finns det ingen motsättning mellan det ovillkorliga och otvetydiga stöd som Marx och Engels gav till Spartakus, bondeupproren (*jacqueries*), Thomas Münzer, Babeuf, Tai-Ping-rörelsen och sepolyerna, och deras erkännande av det omöjliga i en varaktig seger för dessa revolutionära rörelser.

För det första kan bara ett allvarligt fall av intellektuell kortsynthet hävda att enbart erövrandet av makten kan påverka historien varaktigt. Även besegrade revolutioner har kunnat förändra historiens gång och påtvinga segrarna ett genomförande av sina mål, när dessa mål överensstämde med den historiska nödvändigheten, speciellt ekonomiska mål, och med samhällsmajoritetens intressen, och när de besegrade kämpade energiskt och envist för dessa mål. Avskaffandet av antikens slaveri trots slavupprorens nederlag och genomförandet av tysk förening trots nederlaget för revolutionen 1848 är två slående exempel på detta faktum.

Massiva uppror och folkliga revolutioner ger dessutom idéer – och därmed projektet med ett jämlikt klasslöst samhälle – en oändligt större genklang och slagkraft än enbart muntlig eller skriven propaganda. Till och med när de misslyckades, berikade tidigare folkliga revolutioner mänsklighetens socialistiska arv i en utsträckning som filosofers och filantropers ansträngningar ensamma inte kunde ha uppnått. Utan dessa uppror och revolutioner, den utopiska socialismens utveckling, skulle den vetenskapliga socialismens och det proletära klassmedvetandets utveckling ha fördröjts betydligt.

Slutligen är den uppgift som det moderna proletariatet står inför den svåraste uppgift som någon samhällsklass i historien någonsin har tvingats utföra: att bygga ett nytt samhälle utan att någonsin ha utövat ekonomisk, politisk, eller kulturell och ideologisk makt tidigare. Uppnåendet av detta mål skulle vara ännu svårare om proletariatets frigörelsekamp inte sågs som den legitima arvtagaren till och förverkligaren av den arbetande mänsklighetens flertusenåriga frigörelsekamp, en kamp som inte bara efterlämnat besegrade kämpar utan många verkliga sociala framsteg.

I den slutliga analysen var det som underbyggde Marx och Engels uppfattning om tidigare revolutioner och den utopiska socialismen en föreställning om historiskt framåtskridande som inte var linjär, rent ekonomisk och mekanisk, utan komplicerad och dialektisk. Denna tolkning underförstår en moralisk förpliktelse.

Faktum är att de utsugna och förtryckta har gjort uppror, gör uppror och kommer att göra uppror mot sina outhärdliga villkor, oavsett vad ideologerna än tänker och ”uppfostrarna” förutspår om deras chanser att lyckas. Varje socialists plikt, plikten för varje man och kvinna som älskar mänskligheten, är att kämpa tillsammans med dem och försöka att i så hög grad som möjligt öka deras klarhet och chanser att segra. Det finns inget romantiskt i detta engagemang. Det enda alternativet skulle vara att tolerera utsugning och förtryck som ett mindre ont än offrens frigörelsesträvan.

V. Den proletära omvandlingen av revolutionär aktivitet och organisering

Den utopiska socialismens efterföljande utveckling påverkades av tre nyckelgestalter som var pionjärer för övergången från förproletär välgörenhet och propaganda till proletär handling i egentlig mening: tysken Wilhelm Weitling och fransmännen Pierre-Joseph Proudhon och Auguste Blanqui. Proudhon befann sig direkt i linje med den utopiska socialismen; Weitling hade en viss kontinuitet med den, men stod närmare den revolutionära tradition som växte fram ur de franska och amerikanska revolutionerna. Av de tre var Blanqui den som närmast identifierade sig med den revolutionära traditionen.

De två stora revolutionerna på 1700-talet hade skapat en småborgerlig (jakobinsk) och förproletär yttersta vänster som huvudsakligen förkroppsligades av Sam Adams och Thomas Paine i Amerika och Gracchus Babeuf i Frankrike. Denna strömning hade föreställt sig en typ av revolutionär organisation som skulle bidra till att förlänga politisk aktivism bortom befästandet av de viktigaste revolutionära erövringarna.

Tom Paines och hans anhängares agitation ledde till skapandet av *London Correspondence Society*, som leddes av Thomas Hardy, och många liknande sammanslutningar på andra håll på de brittiska öarna, av vilka den betydelsefullaste var *United Irishmen* under ledning av Wolf Tone på Irland. Medan LCS var strikt legalt, organiserade sig *United Irishmen* och andra grupper utanför London som hemliga sällskap. De delade inte desto mindre en gemensam ram eftersom deras huvudkrav var politiskt-demokratiska (erövrandet av allmän rösträtt för LCS; allmän rösträtt och nationell frigörelse för *United Irishmen*). Deras ekonomiska krav gick inte utöver reformer av det borgerliga samhället, även om de var vänligt inställda till de arbetande massorna.

I motsats därtill var huvudpunkten för ledaren för De jämlikas sammansvärjning (*Conspiration des Egaux*), Gracchus Babeuf, och hans kamrater, tydligt och klart det revolutionära erövrandet av makten, inte bara erövrandet av demokratiska friheter. De föresatte sig dessutom vissa kollektivistiska mål som tenderade att tillfredsställa de ekonomiska och sociala behoven hos befolkningens fattigaste och mest utsugna skikt, framför allt förproletariatet (halvproletariatet) och det framväxande proletariatet. Ändå framträdde dessa revolutionära organisationer oberoende av självorganiseringen bland löntagarna i egentlig mening.

Babeuvisterna försökte gripa makten genom en statskupp 1797 medan den thermidorianska kontrarevolutionen var i full gång. De krossades av repressionen. Babeuf själv avrättades. En av de överlevande från De jämlikas sammansvärjning, Buonarotti, strävade efter att bevara kontinuiteten med Babeufs revolutionära principer och projekt i Årstidernas sällskap (*Société des Saisons*). Denna sammanslutning uppträdde i Paris vid tiden för bourbonernas fall, i början av 1830-talet; Auguste Blanqui blev dess obestridde ledare.

Blanqui var den störste franske revolutionären under 1800-talet. Begåvad med orubblig fasthet, mod, ärlighet och övertygelse förkroppsligade han det franska proletariatets strävanden och aktioner, särskilt i Paris. Han försökte upprepade gånger gripa makten genom en rad statskupper, arresterades många gånger – han tillbringade mer än tjugo år i fängelse – men lyckades bevara kontinuiteten i sin underjordiska organisation. När Pariskommunen uppstod i mars 1871, befann han sig i fängelse på det territorium som kontrollerades av Thiers kontrarevolutionära regering. Alla, inklusive Karl Marx, betraktade honom som den naturlige ledaren för Kommunen, i vilken hans anhängare utgjorde en minoritet kring Vaillant. Den Paris-baserade revolutionära regeringen föreslog Thiers att han skulle frisläppas i utbyte mot hela Kommunens gisslan, inklusive ärkebiskopen av Paris. Men Thiers vägrade och visade i

hur hög grad den franska bourgeoisien fruktade den store revolutionärens organisatoriska kapacitet och ledarförmåga, och den inverkan som hans politiska gåvor kunde ha haft på inbördeskrigets utgång. Den blanquistiska strömningen slutade med att gå samman med den marxistiska strömningen under 1880- och 90-talet, som en del av processen med att skapa ett socialistiskt massparti i Frankrike.

I motsats till Blanqui var tysken Wilhelm Weitling en självlärd arbetare som kom fram till kommunistiska och revolutionära slutsatser inte bara på grundval av studier, utan också utifrån sina egna erfarenheter i kött och blod av de proletära villkoren. Vid denna tid brukade vissa tyska gesäller och hantverkare resa i hela Europa, ett sätt att leva som gjorde det möjligt för dem att överskrida de lokala och yrkesmässiga åsikterna hos de första proletära skikten i deras eget land. 1834 grundade några av dem De föraktades förbund (*Bund der Geächteten*) i Paris (under inflytande av det blanquistiska Årstidernas sällskap), ett hemligt sällskap ur vilket De rättfärdigas förbund (*Bund der Gerechten*) framträdde 1838 under Weitlings ledning. Det senare antog ett utopiskt kommunistiskt program med titeln ”Mänskligheten som den är och som den borde vara”.

Detta hemliga sällskap övergav sina vaga projekt med kamp om makten efter den blanquistiska sammansvärjningens misslyckande 1839 och orienterade sig istället mot målet att upprätta kommunistiska kooperativ och kolonier, under inflytande av Owen och Cabet. Men i likhet med den babeuvistiska rörelsen i Frankrike, upprätthöll förbundet traditionen med underjordisk revolutionär organisering i Tyskland. De rättfärdigas förbund döptes om till Kommunisternas förbund (*Bund der Kommunisten*) 1847, vid samma tid som Marx och Engels formellt anslöt sig. (Den kommunistiska korrespondenskommitté som de upprättat i Bryssel i början av 1846 hade från början etablerat kontakter med De rättfärdigas förbund).

De revolutionära blanquistiska, babeuvistiska och tyska organisationerna representerade en oundgänglig förbindelselänk i den kedja som ledde från de borgerliga revolutionerna på 1500-, 1600- och 1700-talet till proletariatets revolutionära aktioner på 1800- och 1900-talet. Deras viktigaste insatser var:

(1) Insikten om behovet av politisk handling för erövrandet av makten, en insikt som växte fram ur deras förståelse av de viktigaste lärdomar som kunde dras av de borgerliga revolutionerna, och kanske också av alla historiens revolutioner. Dessa lärdomar drogs inte av alla. De var inte särskilt förstådda bland socialismens anhängare eller accepterade i den nya lönearbetande arbetarklassen. En opolitisk inställning övervägde tvärtom i båda dessa miljöer, antingen som ett resultat av skepticism och avsky för traditionell borgerlig och småborgerlig politik (”arbetarna blir alltid lurade av politiker och politik”), eller som ett resultat av ett tydligt men ofullständigt bokslut över samtida revolutioner. Så vitt det gällde arbetarklassen, hade verkligen dessa revolutioner lett till att en grupp av utsugare ersattes av en annan, och inte alls till verklig frigörelse. De utopiska socialisterna och arbetare som började organisera sig drog därför slutsatsen att politisk handling var svekfull och meningslös: alla ansträngningar måste koncentreras på ekonomisk frigörelse. Organisationsformen måste stå i samklang med detta mål.

Babeuf, Blanqui och Weitling hade däremot förstått, även om det var i varierande utsträckning, att politisk makt spelade en nyckelroll i befästandet av den utsugning som påtvingades proletärerna och förproletärerna. Det var därför som de förordade politisk handling av en ny, proletär typ, med syfte att störta den borgerliga staten. De anpassade sin organisationsform till det mål de föresatt sig.

(2) Förespråkandet av en revolutionär förtrupsorganisation. Med början i en akut medvetenhet om den borgerliga repressiva apparatens styrka och effektivitet och bourgeoisins kontrarevolutionära potential, blev Babeuf, Blanqui och Weitling övertygade

om att enbart en kärna av djupt motiverade, härdade och disciplinerade revolutionärer kunde övervinna denna mäktiga fiende. De ansåg att den viktigaste lärdomen av "fjärde ståndets" nederlag i franska revolutionen och efterdyningarna av revolutionen 1830 inte var det fåfänga i folkliga revolutioner, som påstods vara dömda till nederlag, utan oundvikligheten i de arbetande klassernas nederlag om de reste sig mot de rika utan en järnhård ledning och organisation. De var övertygade om att de arbetande klasserna, ledda av detta slags minoritet, som var väl förberedd för sin historiska uppgift, kunde segra i framtida revolutionära sammanstötningar. I denna bemärkelse var Babeuf, och mer specifikt Blanqui, uppenbara föregångare till den leninistiska idén om "yrkesrevolutionärer".

(3) Försvar av den revolutionära traditionen och kontinuiteten. Allt eftersom thermidor, konsulatet och kejsardömet följde på det som uppnåts av den stora franska revolutionen 1789–93 uppvisade de folkliga massorna och den framstegsvänliga intelligentsian i Frankrike och Europa en oerhörd besvikelse, ett fenomen som i viss bemärkelse är jämförbar med de vågor av besvikelse, skepticism och "återprivatisering" som utvecklades efter nederlagen för revolutionerna 1848–50, senare när människor insåg omfattningen och innebörden av den thermidor som utbredde sig i Sovjetunionen under 1930- och 1940-talet, och ännu senare när förhoppningarna om revolution avtog i Europa 1975–76. Några av tidens mest framstående intellektuella som hade varit entusiastiska revolutionsanhängare, som den tyske filosofen Kant och den engelske poeten Wordsworth, blev reaktionära motståndare till revolution. Det fanns emellertid en del undantag som, i likhet med den engelske poeten Shelley, förblev övertygade revolutionärer.

Denna våg av ideologisk reaktion orsakade i allmänhet en reträtt till rent legala och reformistiska (gradualistiska) föreställningar om handling och organisation bland de radikala demokrater som deltog i politisk aktivitet och de lönearbetare som deltog i facklig aktivitet.

Gentemot denna våg av anpassning och kapitulation inför den härskande klassens ideologi, upprätthöll de första förproletära och proletärt revolutionära kärnorna 1700-talets revolutionära tradition efter att ha underkastat den en så omfattande kritisk värdering som revolutionärer på den tiden kunde. Denna kontinuitet underlättade i hög grad för nya, rent proletära traditioner och föreställningar att framträda på grundval av revolutionen 1848.

Vid sidan av Babeufs, Blanquis och Weitlings förtjänster måste inte desto mindre bristerna i deras revolutionära projekt noteras:

(a) De föreställde sig att kampen för politisk makt väsentligen skulle utgå från en mycket liten minoritet av samhället, även bland de folkliga klasserna. Detta gav nödvändigtvis den föreställda revolutionära handlingen en våldsamt och konspiratorisk karaktär, i vilken "statskuppens teknik" var viktigare än politisk masshandling i egentlig mening. Eftersom en liten konspiratorisk gruppns förmåga att med ett enda slag utplåna mäktiga repressiva apparater som de franska och preussiska staterna var tämligen begränsad, antog kampen kuppaktade och utopiska drag.

(b) Den revolutionära organisation som var lämplig för detta slags politisk aktivitet var med nödvändighet underjordisk och elitistisk, produkten av ett så hårt urval att få individer kunde uthärda det under någon längre tid. Organisationens litenhet förstärkte i sin tur aktivismens kuppaktade karaktär och tendensen att strunta i förbindelserna med spontana massrörelser, ekonomisk klasskamp, etc.

(c) Huvudsakligen underjordiska ansträngningar och upprorsaktiviteter ledde dessa revolutionärer till en avgjort elitistisk och auktoritär föreställning om den stat som skulle framträda ur en seger för revolutionen. Denna nya stat skulle tjäna folket, skulle vara till för folket, men makten skulle inte utövas direkt av folket. (Weitling, som var mer omedelbart

proletär än Blanqui, var mer försiktig på den senare punkten). Inte heller här upprättades band med lönearbetarnas verkliga emancipationsrörelse eller också var de otillräckliga.

(d) Revolutionärerna i denna tradition definierade de sociala och ekonomiska mål som skulle uppnås av revolutionen enbart i vaga (speciellt Blanqui) eller utopiska (i Weitlings fall) termer, eftersom de saknade adekvata fakta och kunskap om ekonomi och, vad som var viktigare, eftersom de misslyckades med att utveckla en adekvat analys av kapitalismens väsen och motsättningar. I detta avseende nådde inte ens Babeuf, Blanqui och Weitling nivån hos de utopiska socialisterna och de djärvaste ekonomerna efter Ricardo.

I den slutliga analysen kan dessa svagheter och brister i den första förproletära och proletärt revolutionära kärnan förklaras av deras sociala karaktär och den miljö i vilken de utvecklades. De var organisationer som härrörde ur det förindustriella, hantverks- och manufakturproletariatet, som ännu inte kunde generalisera, eller ibland inte ens förstå, det verkliga industriproletariatets första erfarenheter av masskamp och organisering. De strävade faktiskt efter att kombinera den småborgerliga jakobintraditionen från 1700-talets stora revolutioner med det förindustriella proletariatets organisationserfarenhet och drog inga slutsatser av industriproletariatets första egna revolutionära erfarenheter.

Marx och Engels tvingades överskrida dessa brister på ett systematiskt sätt och utarbeta sina egna föreställningar om proletär revolutionär organisering och handling. Genom att använda lärdomarna av revolutionerna 1848–50 utvecklade de en distinkt uppfattning om den proletära revolutionen:

(a) Revolutionär politisk handling – dvs. kampen för att erövra makten – uppfattades huvudsakligen som produkten av aktivitet bland lönearbetarnas breda massor och deras direkta allierade, men framför allt av proletärerna själva. Lönearbetarnas ekonomiska potential var avgörande (*Alle Räder stehen still, wenn Dein Starker Arm es will*: ”Alla hjul stå still, när din starka arm så vill”); deras antalsmässiga ökning till den punkt där de blir en majoritet av nationen betraktades som en av de väsentliga förutsättningarna för en varaktig seger för revolutionen.

(b) Av denna anledning ansågs lagliga politiska organisationer – proletariatets konstituerande som politiskt parti oberoende av bourgeoisien och den småborgerliga demokratin – som väsentliga för en revolutionär seger. Organiserandet av hemliga sällskap avvisades, förutom under förhållanden med extrem repression, och även då var de inskränkta till att upprätthålla kontinuiteten och skulle inte vara ett verktyg för erövrandet av makten. Kuppmakeri fördömdes beslutsamt.

(c) Projektet med proletariatets självorganisering, på en och samma gång för att vinna makten, erövra makten och verkligen utöva den, fördes fram som en prioritet. Elitism och auktoritetstro avvisades tillsammans med den överdrivet ”instrumentella” idén om staten. Medan Babeuf och Blanqui hade föredragit en stark stat i den jakobinska traditionen, förespråkade Marx och Engels, under inflytande av revolutionen 1848–50, och speciellt efter Pariskommunen, idén om statsmaskineriets krossande och proletariatets diktatur – ett begrepp som Blanqui gav upphov till – som en stat som från början började vittra bort.

(d) Marx och Engels kombinerade politisk frigörelse (politisk revolution) med ekonomisk och social frigörelse. Så tidigt som i *Kommunistiska manifestet* förband de programmet för maktens revolutionära erövrande med en rad ekonomiska och sociala förändringar som var avsedda att göra det möjligt för producenterna att frigöra sig från de proletära villkorens bojor och njuta av de materiella villkor som var nödvändiga för maktens utövande och för utvecklandet av alla deras individuella förmågor. Utan att dessa sociala och ekonomiska villkor uppnåddes, skulle uppkomsten av ett verkligt klasslöst samhälle förbli en utopi.

Marx och Engels förmåga att överskrida den första förindustriella proletära kärnans revolutionära föreställningar var inte bara produkten av en bredare revolutionär erfarenhet och en djupare förståelse av det borgerliga samhällets dynamik och villkoren för socialismens seger, dvs. av de framsteg som uppnåtts av den historiska materialismen. Det överensstämde också uppenbart med proletariatets klassintressen, vars egen distinkta åskådning den uttryckte.

VI. Den verkliga arbetarrörelsens sammansmältning med den vetenskapliga socialismen

Massorganisering av arbetare genom arbetarna själva började i Storbritannien, den industriella revolutionens och storindustrins vagg. Den började faktiskt där innan stora fabriker började spridas. Den daterar sig så långt tillbaka som till andra hälften av 1700-talet, när det brittiska proletariatet huvudsakligen var sysselsatt i hantverks-, manufaktur- och jordbruksföretag.

Dess huvudsakliga organisationsform var sammanslutningar av hantverkare/gesäller (ofta välgörenhetssällskap, i Frankrike *compagnonnages*) som utgjorde en verklig brygga mellan de halvfeodala skråen och moderna fackföreningar. Deras snäva åsikter och angelägenheter, deras lokala och yrkesmässiga inskränkthet återspeglade det förflutna. Men deras huvudsakliga kampform förberedde framtiden: strejker och aktioner mot strejkbrytare, hårdnackad solidaritet, försök att uppnå en minimitröskel av ekonomisk styrka för självförsvar och de alltmer demokratiska regler och åsikter som uppträdde vid allmänna församlingar, val av ledare, bildandet av kommittéer, granskning av räkenskaper, etc.

Brittiska företagare skrämdes av dessa sammanslutningar och strejker. Deras rädsla förvärrades av epokens omskakande politiska karaktär som bevittnade de impopulära krigen mot franska revolutionen och spridningen av inflytandet från projakobinska sammanslutningar som *London Correspondence Society*. De antog därför 1799 en lag som förbjöd sammanslutningar av arbetare. I Frankrike hade ett liknande förbud utfärdats när Le Chapelier-lagen antogs 1791, vilket bekräftade den stora franska revolutionens borgerliga karaktär.

Antagandet av lagen mot sammanslutningar hindrade organiserandet av det unga brittiska proletariatet, men stoppade det inte helt. Organisationssträvandena tvingades under jord och kampen till försvar för arbetarnas materiella intressen antog en våldsammare karaktär. Detta blev först uppenbart i ludditrörelsen (1811–12) med centrum i Nottinghamshire; denna rörelse var anmärkningsvärt välorganiserad och nästan helt ogenomtränglig för infiltration av polis, angivare och strejkbrytare. Tvärtemot den myt som spreds av klassfienden, var ludditerna inte på något sätt motståndare till maskiner i sig.

Målet för deras verksamhet var inte att utplåna maskinerna i textilindustrin, utan en ökning av lönerna, kamp mot höga levnadskostnader och arbetslöshet, och andra klassiska mål för de första fackföreningarna. Taktiken med att göra maskiner obrukbara utvecklades därför att arbetarna fortfarande hyrde sina maskiner från företagarna och arbetade med dem hemma. Under dessa förhållanden ansåg arbetarna att det enda sättet att göra strejken allmän var att göra maskinerna obrukbara. Den brittiska bourgeoisien var så skräckslagen av ”maskinstormarna” att den fick en lag genomröstad som bestraffade detta ”brott” med dödsstraff.

Efter Napoleons fall och återgången till fred drabbades Storbritannien av en lång ekonomisk depression, som dömde hundratusentals arbetare till arbetslöshet, fick lönerna att sjunka och framkallade våldsamma hungerkravaller. När dessa kravaller kombinerades med ett återupptagande av agitationen för allmän rösträtt, intensifierade bourgeoisien ytterligare sin repression. En stor demonstration som samlats på St Peter's Field, nära Manchester, dränktes

1819 i blod av hertigen av Wellington, segraren från slaget vid Waterloo. Detta fick radikala pamflettförfattare att utnämna den till ”massakern vid Peterloo”. Många historiker betraktar denna massaker som den gnista som gav upphov till den moderna brittiska arbetarrörelsen.

Från denna punkt och framåt följde rörelsen en tvåfaldig kurs. Å ena sidan mångdubblades halvlegala fackföreningar, tillsammans med ekonomiska strejker. Trycket för att avskaffa lagen mot sammanslutningar steg hela tiden, inklusive bland de mer intelligentare företagarna som förstod att om strejker skulle inträffa var det bättre att ha att göra med legala och auktoritativa representanter för arbetarna, med vilka ett snabbt slut på strejken kunde förhandlas fram, istället för att strejken drog ut på tiden. Lagen avskaffades slutligen 1825. Arbetarnas yrkessammanslutningar antog systematiskt namnet fackföreningar (föreningar för ett yrke/fack) så tidigt som 1824 och 1825. De gick snabbt utöver sina trångsynta lokala och yrkesmässiga inställningar.

Å andra sidan återupplivades den agitation för allmän rösträtt som inletts av William Cobbett under perioden 1815–19, när den hade nått sin höjdpunkt vid mötet på Peterloo, genom en ny kampanj 1830–32. Denna gång ledde den till antagandet av reformlagen 1832, en lag som utformats av liberalerna för att öka städernas representation. Efter liberalernas misslyckande med att uppnå ytterligare framsteg i parlamentet, ledde denna agitation till skapandet av det första arbetarpartiet i masskala, chartistpartiet. Denna rörelse lånade från agitationen 1815–19 taktiken med massuppvakningar som sitt viktigaste kampvapen. Dess mål var att samla underskrifter för en stadga som krävde allmän rösträtt. Kampanjen inleddes 1837–38 med ett imponerande massmöte med 150 000 deltagare i Glasgow i Skottland. Staden hade redan upplevt en framgångsrik sammansmältning av arbetarklassens ekonomiska och politiska kamp 1819–20, när 60 000 arbetare, huvudsakligen gruvarbetare, strejkade för allmän rösträtt.

De första försöken att uppnå självständig organisering och handling för arbetarklassen ägde rum ungefär vid samma tid på den europeiska kontinenten och i Förenta staterna. I Förenta staterna skapade hantverkare historiens första lokala arbetarparti i Philadelphia 1828. I Frankrike ägde det första rent proletära upproret rum bland *canuts*, vävarna i området La Croix Rousse i Lyon, den franska silkesindustrins huvudstad, 1831; arbetarna kontrollerade staden under flera dagar. I Tyskland ägde 1844 uppror rum bland vävarna i Schlesien, som odödliggjorts av den store poeten Heinrich Heine.

I Belgien, det mest industrialiserade landet på den europeiska kontinenten, försökte arbetarna i Ghents spinnerier skapa fackföreningar så tidigt som 1810–15. Efter revolutionen 1830 överlämnades petitioner till parlamentet av arbetarna i Ghent som krävde allmän rösträtt, organisationsfrihet, fullständig pressfrihet och införandet av en arvsskatt. De stöddes av arbetare i Bryssel och Liège. 1836 ägde arbetarnas första politiska möte rum i Bryssel på initiativ av Jacob Kats, författaren till den första arbetarkatekesen, ett verk som otvivelaktigt påverkade de unga författarna till *Kommunistiska manifestet*, som också skrevs i Bryssel.

Slutligen bör man notera framträdandet av Proudhons strömning bland de utopiska socialistiska sekterna. Tvärtemot de saint-simonistiska, fourieristiska och owenitiska grupperingarna, var detta en strömning av rent proletärt ursprung. Proudhon var, i likhet med Weitling, självlärd arbetare, ehuru hantverkare. Han framträdde senare på historiens scen än sina stora föregångare och försökte, liksom Marx och Engels, införliva lärdomar från klassisk tysk filosofi och engelsk nationalekonomi med den socialistiska läran. Men han gjorde detta på grundval av otillräckliga och dåligt smälta kunskaper, med en uppenbar avsaknad av vetenskaplig mognad, som i den slutliga analysen återspeglade den speciella sociala situationen för de franska hantverkarna och förproletärerna.

Som han såg det var problemet att frigöra arbetaren/hantverkaren från pengarnas (kapitalets) dominans utan att avskaffa varuproduktion och konkurrens: en typisk illusion för

hantverkare/småborgare. Medan Proudhon ibland med viss rätt har framställts som fadern till idén om arbetarnas självförvaltning, innehöll hans system också tydligt en del av ”marknadssocialismens” återvändslösningar. Vi befinner oss nu i en position där vi kan betrakta de ekonomiska resultaten av detta slags lösning i Jugoslavien efter 1970. De politiska och sociala risker som uppstod ur dessa dödfödda ekonomiska förslag är också synliga där, nämligen risken för att splittra upp arbetarklassen i grupper som konkurrerar med varandra och vars inkomster är beroende av varje grupps prestationer på marknaden.

Trots sina stora olikheter, delade alla dessa inledande försök till självständig handling och organisering från arbetarnas/de direkta producenternas sida vissa gemensamma drag som gjorde dem till den moderna arbetarrörelsens verkliga initiativtagare. Den senare uppkom därför innan Marx och Engels, och oberoende av deras aktiviteter eller, för den delen, av aktiviteterna från varje intellektuell agitator eller (utopisk) ”teoretiker”. Den var en direkt produkt av den utsugning och fattigdom som arbetarna genomled under den kapitalistiska regimen, den omedelbara effekten av det borgerliga samhället.

Om ”ansvaret” för arbetarklassens kamp ska läggas på någons tröskel, skulle det faktiskt vara företagarnas klass, genom den dagliga, ständiga, skoningslösa klasskamp som den för mot lönearbetarna med hjälp av sitt kapital och sin stat.

Den stora förtjänsten i de första aktionerna och organisationerna från lönearbetarnas sida som nämnts ovan, var erövrandet av klassoberoende, insikten att arbetarna behövde organisera sig, åtskilt från sina kapitalister, oavsett om de var stora eller små, med avsikt att försvara sina egna intressen som var annorlunda än bourgeoisieens och småbourgeoisens, inklusive den senares mest radikala politiska flygel. Detta gjorde det möjligt för tusentals arbetare att uppnå en första nivå av klassmedvetande: ekonomiskt, fackligt klassmedvetande som, när det blir omfattande och varaktigt, måste betraktas som ett oerhört språng framåt i jämförelse med atomiseringen och desorganiseringen i arbetarnas egen existens och första motståndsförsök.

Slutligen skisserade dessa första försök från arbetarklassens sida till kollektiv handling och permanent organisering de väsentligaste kampformer som skulle komma att utmärka klasskampen i hela världen till denna dag: strejker och organisationsformer som är utformade för att garantera framgång (skapandet av fonder för ömsesidig hjälp och motstånd, strejkvakter, propaganda och aktioner mot strejkbrytare, skolning för kollektiv solidaritet, etc.); massdemonstrationer och processioner; massmöten och samlingar; masscirkulerande press (i England publicerade William Cobbett, som var en av arbetarklassens första politiska propagandister och föregångare till chartismen, 200 000 exemplar av en specialutgåva av sin tidning *The Political Register*, som innehöll hans ”Brev till arbetare och löneanställda” 1816); namninsamlingar och olika agitationsformer för allmän rösträtt, utvidgandet av demokratiska rättigheter, etc.

Inte desto mindre var dessa första manifestationer av lönearbetarnas oberoende klasshandling och organisering själva kännetecknade av en rad svagheter, som delades av nästan alla dessa försök:

(a) Deras aktiviteter och organisationer var inte varaktiga. Inte ens de första fackföreningarna varade särskilt länge. De enda undantagen var några yrkesföreningar bland välutbildade arbetare som åtnjöt ett faktiskt monopol på den snäva marknaden för sina kunskaper och ofta försvarade det med korporativa metoder gentemot intrång från andra manliga och kvinnliga arbetare, speciellt genom att försöka utesluta kvinnor från fasta välutbildade arbeten. De flesta fackföreningar tenderade att växa sig starkare i tider av hektisk ekonomisk aktivitet och försvinna i perioder av kris och arbetslöshet. Kampen tenderade å andra sidan att bli bred och våldsam i tider av kris och stillsammare i ekonomiska uppgångar. Förutom bristen på varaktighet, tenderade dessa organisationer att vara geografiskt fragmenterade och i

verkligheten ofta bara lokala eller regionala. Endast chartisterna framträdde som en verkligt landsomfattande klassrörelse.

(b) Deras aktiviteter och organisationer berörde bara en liten minoritet, en mycket liten del av hela proletariatet. De tenderade därför till att återspegla varje enskild grupps särdrag både i sina krav och aktionsformer, istället för det som var gemensamt för klassen som helhet.

(c) Deras krav återspeglade i allmänhet arbetarnas verkliga intressen, men för det mesta bara omedelbara eller medellånga intressen. När de försökte skissera ett "maximiprogram", dvs. beskriva konturerna till ett samhälle i vilket människans utsugning av människan skulle avskaffas, gjorde de det i vaga och otillräckliga termer, och lånade idéer antingen från de utopiska socialisterna eller de mest kritiska efterricardianska ekonomerna, och ibland även från rena och skära bedragare.

(d) Medan arbetarna erövrade nästan fullständigt klassoberoende på den ekonomiska kampens och organiseringens nivå i de första verkliga fackföreningarna (fallet med de första kooperativen är en mer komplicerad sak), gällde inte detsamma för den politiska kampens och organiseringens arena. Den proletära demokratin åtskiljande från den småborgerliga demokratin är en oerhört komplicerad, ojämn, oregelbunden process, med på varandra följande upp- och nedgångar och mångfaldiga omvandlingar och återfall i rörelser som innefattade flera klasser.

Det mest typiska fallet är England. De mest politiskt aktiva arbetarna stödde först den småborgerliga agitationen till förmån för allmän rösträtt, sedan det liberala whigpartiets kamp för reformlagen, bildade sedan sitt eget självständiga politiska parti i form av chartismen, bara för att falla tillbaka i beroende av det liberala partiets politik med början under 1850-talet och under lång tid därefter.

Samma sak gällde under mer än två årtionden i Tyskland, där det första självständiga arbetarpartiet bildades av Ferdinand Lassalle 1863, kring kravet på allmän rösträtt; detta parti gick samman med Liebknechts och Bebels "marxistiska" parti 1875.

I Frankrike och Belgien gick ännu längre tid innan varaktiga och oberoende arbetarpartier skapades. I Förenta staterna, Argentina, Mexiko och andra länder, där fackföreningsrörelsen har en dynamisk tradition, har detta andra stadium av proletärt klassmedvetande ännu idag inte erövrats.

Marx och Engels gjorde oerhörda ansträngningar under mer än ett halvt århundrade för att övervinna dessa svagheter. I slutändan var de i stort sett framgångsrika, åtminstone i ett stort antal länder (alla 1800-talets industrialiserade länder förutom Förenta staterna). Deras ansträngningar kan beskrivas som en gradvis, fortskridande sammansmältning av proletariatets verkliga rörelse mot självständig handling och organisering med den vetenskapliga socialismens framsteg, som blev tillgängliga för de breda massorna (dock inte med alla aspekter av den marxistiska läran).

(a) Marx och Engels deltog i kampen för att få arbetarnas permanenta organisering i fackföreningar accepterad som arbetarklassens elementära och oundgängliga organisationsform i dess kamp för frigörelse. Detta ledde dem till att motsätta sig det sekteristiska inflytandet från många tendenser: proudhonisterna, Ricardos efterföljare, Lassalle, vissa dogmatiska kooperativa och kommunistiska tendenser; och senare, vissa anarkistiska/frihetliga tendenser.

(b) Marx och Engels lyckades vinna godkännande för principen om arbetarklassens självständiga politiska organisering (det oberoende politiska partiet) och för detta partis deltagande i den pågående lagliga politiska kampen i varje land, överallt där det var möjligt,

inklusive men inte begränsat till valen. Medan deras roll var att stimulera kampen för att göra fackföreningarna allmänna, var de en väsentlig drivkraft i kampen för att utbreda de självständiga politiska organisationerna, även om det första framgångsrika initiativet på detta område i Tyskland var Lassalles verk.

(c) De strävade efter att förena arbetarrörelsen över fackliga och politiska gränser, framför allt nationella/etniska, rasmässiga och kontinentala gränser och främst könsuppdelningen. Grundandet av Internationella arbetarassociationen (Första internationalen) 1863 representerade den första frukten av deras ansträngningar i denna riktning. Förutom dåtidens brittiska fackföreningar, sammanförde denna international de första arbetarpartierna och -kärnorna i Tyskland, Schweiz, Belgien, Italien, Spanien, Frankrike, etc., liksom socialistiska grupper eller korrespondenter i Förenta staterna (huvudsakligen bestående av tyska emigranter), Polen, Ryssland, Uruguay, Argentina, Kuba, Mexiko, etc. Denna strävan efter att konkretisera den proletära föreningen var grundad på demokratiska och pluralistiska organisationsprinciper, utan vilka inga framsteg kunde ha gjorts.

(d) De beväpnade den med tydliga och exakta långsiktiga mål som blev ett gemensamt arv för den stora majoriteten av arbetarorganisationer kring slutet av 1800-talet: kollektivt ägande av de viktigaste produktionsmedlen; skapandet av ett klasslöst samhälle; arbetardemokrati grundad på proletariatets självorganisering ("arbetarklassens befrielse måste vara dess eget verk").

(e) De etablerade ett klart och enkelt perspektiv genom vilket detta mål skulle uppnås, ett perspektiv som accepterades av miljoner arbetare världen runt i början av 1900-talet: allt bredare organisering av arbetarklassens massor i fackföreningar och partier (och dessutom i kooperativ, sjukförsäkringskassor, etc.); alltmer effektiv skolning av dessa massor genom propaganda, agitation och massaktion; inledandet av alltmer omfattande och alltmer generaliserad kamp, med de mest skilda frågor som utgångspunkt (demokratiska, nationella, ekonomiska krav, krav riktade mot krig etc.), och kombinerandet av denna kamp med det kapitalistiska produktionssättets motsättningar och inre kriser, till den punkt där denna lavin av mobiliseringar utlöste en kamp för erövrandet av makten, som betraktades som en verklig samhällsrevolution (en grundläggande omvandling av ägandesystemet och produktionsförhållandena).

(f) De tillhandahöll en vetenskaplig teoretisk analys av det kapitalistiska produktionssättets rörelselagar och inre motsättningar för att underbygga hela detta perspektiv och förklarade varför förrevolutionära och revolutionära kriser blev alltmer oundvikliga på lång sikt.

(g) På samma sätt möjliggjorde de införlivandet av arbetarnas kamp för omedelbara förbättringar (reformer) med strävan efter en radikal samhällsomvandling. Förenandet av arbetarklassens verkliga rörelse och organisering (som alltid föresatte sig omedelbara mål) med det socialistiska/kommunistiska målet blev alltmer verklighet. Detta gav arbetarklassen ett anmärkningsvärt självförtroende; den hade känslan av att marschera från en framgång till nästa, på ett nästan oemotståndligt sätt. Arbetarrörelsens oerhörda expansion under den period som sträcker sig från 1890-talet till 1920-talet (i Spanien, Frankrike och Förenta staterna, höjdpunkten nåddes senare på 1930-talet) var en återspeglning av detta självförtroende.

I efterhand kan vi se att även om denna förening tillhandahöll grundvalen för en första imponerande expansion av den organiserade arbetarrörelsen, var den inte tillräcklig för att garantera segern för proletära revolutioner. Inte desto mindre var den oundgänglig för skapandet av de förutsättningar som krävdes för sådana segrar.

VII. Marx och Engels personliga färdväg

Marxismen var en produkt av sin tid. Men den var varken spontan eller automatisk. För att samhällsvetenskapernas omvandling, den utopiska socialismens utveckling till vetenskaplig socialism, ersättandet av småborgerlig och förproletär praktik och organisering med proletärt revolutionära organisationer, och befastandet av arbetarklassens politiska oberoende i form av massomfattande arbetarpartier verkligen skulle kunna äga rum, vid den tidpunkt när det inträffade, var den roll som spelades av två individer, Karl Marx och Friedrich Engels, avgörande.

Naturligtvis kunde de spela denna roll därför att ”historien behövde dem”, dvs. därför att deras aktivitet överensstämde med ett behov som upplevdes av många människor (huvudsakligen proletärer, men också andra socialister/kommunister på den tiden). Förekomsten av ett behov av deras arbete bekräftas av det faktum att andra människor försökte ta sig framåt i samma riktning. Försök till synteser av detta slag fanns i luften vid denna tid. Inte desto mindre var det exakta sätt på vilket dessa synteser och utbyten genomfördes, deras precisa innehåll och dynamik, utformade i stor utsträckning av den distinkta personligheten hos marxismens två grundare. Som i de flesta fall filtrerades den ”historiska nödvändigheten” genom speciella personligheter som inte kunde ändra dess grundläggande riktning, men som i viss mån kunde sätta sin personliga stämpel på den.

Varken Marx eller Engels var proletärer. Den förre var son till en välbärgad småborgerlig familj. Han föddes 1818; hans far var en inlytelserik liberal advokat i staden Trier i Rhenlandet som, även om han härstammade från en gammal rabbinläkt, hade konverterat till kristendomen på grund av personlig bekvämlighet snarare än övertygelse. Genom sin moder och sin fru, Jenny von Westphalen, var Marx förbunden med storbourgeoisien snarare än de arbetande klasserna. Uppenbarligen bestämdes hans utveckling till kommunism inte av hans egna omedelbara erfarenheter, eller av hans egna små omständigheter (hans år av försakelser kom efter det att han gjorde gemensam sak med det framväxande proletariats kamp, huvudsakligen under den andra exilen i London på 1850- och 60-talet; hans materiella situation förbättrades under 1870-talet). Den var huvudsakligen resultatet av hans intellektuella arbete och moraliska impulser.

Samma sak gäller med ännu större kraft för Friedrich Engels. Han föddes 1820 i en borgerlig släkt med textilföretagare som var baserad i Barmen i Ruhr. Han tillbringade större delen av sitt liv som direktör för en textilfabrik som hans familj ägde i England. Han levde bekvämt och efterlämnade en betydande förmögenhet när han dog 1895. Även för honom var färdan mot kommunismen väsentligen motiverad av intellektuella och moraliska överväganden.

Men de två tänkarnas utveckling och gradvis större sociala medvetenhet var inte resultatet av en intellektuell ansträngning avskild från de verkliga konflikter som bredde ut sig kring dem. Inte bara deras vetenskapliga, utan också deras moraliska drivkraft uppstod just ur sådana möten med sociala situationer – arbetarnas fattigdom, deras revolter, politiska strider – som ägde rum inför deras ögon och som påverkade dem på djupet. Det är också uppenbart resultatet av ett engagemang, ett beslut att inte uppträda på ett rent tolkande och därför lågmält och passivt sätt inför mänskligt armod i allmänhet och den ”sociala frågan” i synnerhet. Marx och Engels bestämde sig snabbt för att handla, att föra sina aktiviteter i linje med sin övertygelse, att röra sig mot den enhet av teori och praktik som på en och samma gång blev ett kunskapsteoretiskt kriterium (i den slutliga analysen kan bara praktiken verifiera sanningsenligheten i en teori) och en moralisk förpliktelse.

Deras engagemang och deltagande i arbetarrörelsen blev faktiskt förutsättningen för förmågan att fullborda deras mest betydande bidrag till historien: det fortskridande förenandet av

arbetarnas verkliga emancipationsrörelse med den vetenskapliga socialismens viktigaste framsteg.

Marx och Engels individuella färdvägar koncentrerades faktiskt kring en rad möten med och deltagande i situationer och konflikter som periodvis orienterade och omorienterade dem. Tillsammans med resultaten av deras kritiskt vetenskapliga analyser – dvs. det kritiska undersökandet av de viktigaste samhällsvetenskapernas resultat på deras tid – bestämde dessa möten de teoretiska och politiska ståndpunkter de försvarade liksom deras efterföljande utveckling, från nyhegelianism till småborgerlig politisk radikalism, från småborgerlig demokrati till socialism/kommunism och från rudimentär kommunism till den vetenskapliga och revolutionära socialismen/kommunismen under deras mogna år.

(a) Mötet med de proletära villkoren, med arbetarnas armod. Det inträffade redan i början av Marx journalistiska verksamhet som redaktör (och senare chefredaktör) för en tidning i Rhenlandet (*Rheinische Zeitung*) efter att han avslutat sina universitetsstudier 1842. Det inträffade med ännu större tydlighet i Engels fall, när han konfronterades med arbetarnas levnadsförhållanden i England vid sin ankomst till detta land. Denna erfarenhet fick honom att skriva de två unga tänkarnas första huvudverk, *Den arbetande klassens läge i England* (1845 – *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*).

(b) Mötet med proletärt motstånd och organisering. Detta möte ägde huvudsakligen rum under Marx första exil i Paris och senare i Bryssel, genom kontakter med arbetarföreningar i Paris och Ghent och, viktigast av allt, genom kontakter med arbetarna i De rättfärdigas förbund i Paris, London och Bryssel 1846–47. I Engels fall var det kontakten med de chartistiska grupperna och grupper av fackföreningsaktivister i Manchester-området som var avgörande, tillsammans med spridda kontakter med grupper av arbetare i De rättfärdigas förbund i Ruhr. Hela processen ägde rum mellan 1844 och 1847. Marxismens två grundare var dessutom djupt präglade av de samtida arbetarupproren, speciellt de schlesiska vävarnas uppror 1844.

(c) Den direkta upplevelsen av revolutionen 1848–50 genom deras personliga och aktiva deltagande i denna revolutions utveckling i Tyskland, och det direkta och snabba sätt på vilket de följde revolutionens utveckling i Frankrike, Österrike, Ungern, Italien, etc. Det var faktiskt först efter att de hade följt det proletära upproret i juni 1848 i Paris och gjort ett bokslut över den tyska bourgeoisieens kontrarevolutionära roll som de 1850 kunde utveckla en strategi för maktens erövring som var grundad på den permanenta revolutionens logik.

(d) Erfarenheterna av en levande proletär och revolutionär rörelse – Kommunismens förbund – mellan 1847 och de första åren av Marx andra exil i London. Denna erfarenhet gjorde de två vännernas förståelse av proletär organisering långt mer konkret och förberedde och beväpnade dem för att ta itu med de politiska och organisatoriska problem som de skulle ställas inför under 1860-talet, 1870-talet och senare.

(e) Erfarenheterna av Internationella arbetarassociationen mellan 1863 och 1873, speciellt ansträngningarna att dra in de brittiska fackföreningarna. Detta var Marx och Engels första verkliga möte med arbetarklassens massorganisationer och med en politiskt och ideologiskt högst differentierad arbetarmiljö, dvs. med pluralismens problem i arbetarklassen och arbetardemokratin.

(f) Mötet, med början under 1860-talet men mer specifikt under 1870-talet, med nya framsteg inom etnologin och naturvetenskaperna – huvudsakligen genom Darwin och Morgan – som gjorde det möjligt för Marx och Engels att förfina sin idé om historisk materialism.

(g) Erfarenheterna av Pariskommunen, sannolikt den viktigaste politiska erfarenheten under Marx och Engels livstid, en erfarenhet som i största utsträckning bidrog till att klargöra deras

förståelse både av den teoretiska och politiska frågan om staten, och nyckelfrågan om den proletära revolutionens politiska mål: den proletära diktaturens upprättande och form.

(h) Erfarenheterna – huvudsakligen i Engels fall – av ökningen i mångfald och potential för föreningen av de masspartier som bildats i många länder mellan 1875 och 1895, och alla de strategiska och taktiska problem som detta gav upphov till.

Medan de flesta av dessa möten var fruktbara, och även spännande för marxismens två grundare, eftersom de gjorde det möjligt för dem att pröva och förfina många av sina politiska begrepp och teoretiska hypoteser, är sanningen att detta framåtskridande vid många tillfällen ägde rum genom konflikter mellan idéer och människor i vilka de två blev inblandade, ofta motvilligt. Denna ”fraktionella” aspekt av Marx och Engels verksamhet har ofta fördömts som en återspeglning av deras personliga brister, deras påstådda ”auktoritära läggning” eller till och med deras ”intellektuella terrorism”.

I verkligheten bekräftar all historia att idéer och organisationer bara kan gå framåt genom sammanstötningar mellan idéer och grupperingar som utkristalliseras när de ställs inför nya händelser och problem. Att tro att denna process kan äga rum på något annat sätt skulle vara lika med att tro antingen att de individer eller samhällsintressen som är inblandade är fullständigt odiversifierade, eller, alternativt, att en del av dessa individer är ofelbara, och att deras ofelbarhet är uppenbar för alla andra. Det är uppenbart, och ett förkastande av dessa två absurda hypoteser, att tendens- eller gruppstrider är oundvikliga i politiken i allmänhet, och i arbetarpolitiken i synnerhet.

De på varandra följande konflikter och brytningar som gjorde störst intryck på Marx och Engels intellektuella utveckling var, i kronologisk ordning:

(a) Deras konflikt med de kontemplativa och i grunden liberala ”unghegelianerna” liksom med Moses Hess, med vilken Marx och Engels bröt under perioden 1844–45. Denna brytning uttrycktes teoretiskt i *Den tyska ideologin* och *Teser om Feuerbach* (1845), marxismens verkliga födelseattest. De var grundade på ett omfattande kritiskt tillägnande av framstegen i tysk filosofi och fransk sociologisk historieskrivning, men bara ett partiellt tillägnande av den engelska nationalekonomins framsteg.

(b) Konflikten med Proudhons utopiska socialism och Weitlings otillräckligt mogna kommunism, en konflikt som ägde rum under åren 1846 till 1848. Den ledde till skrivandet av *Filosofins elände* (1846) och *Kommunistiska manifestet* (1848). Den var kombinerad med mindre våldsamma strider för klarlägganden inom Kommunisternas Förbund, som fortsatte efter revolutionen 1848 och in i 1850-talet.

(c) Konflikten – ibland i form av ett kritiskt intellektuellt tillägnande, ibland i form av en ”inre dialog” – med huvudrepresentanterna för den efterricardianska engelska nationalekonomin, Hodgkin, Ravestone och Gray, som ledde till författandet av Marx viktigaste ekonomiska arbeten: *Grundrisse*, *Kapitalet* och *Teorier om mervärdet* under de två årtiondena från 1857 till Marx död.

(d) Konflikten med Bakunin och hans anhängare inom Första internationalen (1865–73), som fortsatte under en tid efter Pariskommunens fall.

(e) Konflikten med olika högertendenser i den tyska socialdemokratin, först lassalleanerna, sedan de första representanterna för reformistisk gradualism, en kamp som sträcker sig från enhetskongressen i Gotha 1875 till Marx död och som fortsattes av Engels ensam under 1880-talet till hans död 1895. De viktigaste produkterna av denna konflikt var *Kritik av Gotha-programmet* (1875) av Marx och *Anti-Dühring* (1879) av Engels.

Dessa konflikters kronologi tycks var en kronologi över Marx och Engels huvudverk. Enbart deras politiska verk (såsom *Louis Bonapartes 18e brumaire*, *Klasskampen i Frankrike 1848–1850*, *Revolution och kontrarevolution i Tyskland*), deras journalistiska skrifter och *Familjens, statens och privategendomens ursprung* liksom Engels *Naturens dialektik* saknas i denna förteckning.

Frånsett en resa av Engels till Förenta staterna mot slutet av hans liv, var erfarenheterna hos marxismens två grundare rent europeiska. Deras tänkande var djupt påverkat av Europas distinkta sociala och intellektuella historia. Därför har de ofta förebråtts för "eurocentrism" och till och med tysk inskränkthet. Dessa förebråelser har ingen grund i verkligheten.

Marxismen är naturligtvis en produkt av mognandet av det borgerliga samhällets motsättningar, vilket otvetydigt först ägde rum i Europa. I denna bemärkelse kunde den inte ha utvecklats i Asien, Amerika eller Afrika som bara upplevde en rudimentär form av kapitalistisk utveckling under större delen av 1800-talet.

Men även om marxismen föddes i Europa, hade den från början en internationell, och till och med världsomfattande, dimension som gjorde den beroende av allt som hände på andra kontinenter. Kapitalismens våldsamma, splittrande, destruktiva och omänskliga inverkan på förkapitalistiska samhällen i Amerika, Asien och Afrika var långt värre än dess inverkan på förkapitalistiska samhällen i västra, södra, centrala och östra Europa. Marx och Engels var alltför stränga vetenskapsmän och alldeles för lidelsefulla humanister för att inte lägga märke till detta, bli upprörda över det och resa sig mot dessa avskyvärda brott.

Föreställningen om "tredje världen", om dess degradering och oundvikliga revolt, integrerades därför snabbt i deras skrifter, efter att bara ha upptagit en liten plats i deras ungdomsskrifter. Det räcker med att påminna om deras beslutsamma stöd till de indiska sepoerna, det kinesiska Taiping-upproret och de amerikanska slavarnas frigörelse, för att avvisa anklagelsen om eurocentrism. På samma sätt brännmärkte de den gemensamma franska, spanska och brittiska expeditionen mot Mexiko som "ett av de mest groteska företagen i den internationella historiens annaler" (23.11.1861, *Marx Engels Werke*, vol. 15, s. 366). Deras alltmer avancerade undersökning av det "asiatiska produktionssättet", etnologin, utomeuropeiska civilisationers och samhällens särdrag, det ryska bysamhället (*mir*), upptog en växande plats i Marx och Engels intellektuella arbete under de två sista årtiondena av deras liv och avsatte ett alltmer markerat intryck på deras skrifter – inklusive *Kapitalet*.

På samma gång rättfärdigar de två vännernas internationella källor och beslutsamt internationalistiska verksamhet ett avvisande av beskyllningen för tysk nationalism som riktats mot dem som renodlat förtal. På idéplanet återfinns marxismens källor lika mycket i Frankrike och Storbritannien som i Tyskland. På praktikens område var de erfarenheter och aktiviteter genom vilka den deltog i sin tids politiska liv lokaliserade i Frankrike, Belgien, England och länderna i det österrikisk-ungerska kejsardömet lika mycket som i Tyskland. De bekymrade sig också för Polen, Irland, Ungern, Spanien, Schweiz och även Förenta staterna och Ryssland. Vad gäller deras organisation, så var den redan från början inte renodlat tysk, utan internationell. Detta var sant redan för Kommunisternas förbund. Det var också sant för Internationella arbetarassociationen (IAA). Och det skulle bli ännu sannare för den internationella socialdemokratin efter 1885, vilket ledde fram till skapandet av Andra internationalen. I de länder där deras anhängare började organisera sig, uppmanade Marx och Engels dem att studera sina länders konkreta samhällsformation, att anamma lokala kamptraditioner och översätta sitt program till det språk som användes av de existerande arbetarorganisationerna eller av radikala organisationer; detta var det allmänna budskapet i deras *Brev till amerikaner*, som skrevs mellan 1848 till 1885.

En av de största framgångarna i deras politiska liv, och en källa till verklig och berättigad stolthet för dem, var den hållning som intogs av deras tyska kamrater, Bebel och Liebknecht, när de motsatte sig Tysklands annektering av Alsace-Lorraine 1871 och den första Versaillesfreden. Deras inställning var densamma när IAA, med brittiska fackföreningar i spetsen, något tidigare motsatte sig den brittiska regeringens sydstatsvänliga politik under inbördeskriget i Förenta staterna. Att få arbetarklassen i varje land att utveckla sin egen utrikespolitik, baserad på den egna klassens intressen och några stora principer som följde ur dem ("inget folk kan vara fritt om det förtrycker ett annat"), var en ständig strävan i deras politiska liv. Det var just motsatsen till nationalism, för att inte tala om tysk nationalism.

Marx och Engels var otvivelaktigt produkter av sin epok. De kunde inte fullständigt höja sig över alla de subjektiva begränsningar som bestämdes av de ännu i överväldigande grad fragmentariska erfarenheterna av proletär och mänsklig frigörelse. De var inte ofelbara. De kunde inte förstå allting, förklara allting, förutse allting, även om de utan tvivel förstod, förklarade och förutsåg det som var väsentligt. De hade sina begränsningar.

Engels tog miste när han 1848–49 kallade de små slaviska nationaliteterna "folk utan historia", som var oförmögna att konstituera stater eller ens verkligt självständiga nationer. Historien visade att han hade fel i detta avseende. Marx hade fel när han applåderade Förenta staternas annektering av Kalifornien och andra mexikanska territorier 1845, och när han betecknade mexikanerna som "lata" och oförmögna att utnyttja dessa områdens naturrikedomar. Han upprepade därmed en rasistisk fördom.

I båda fallen skulle en klok tillämpning av historisk materialism ha gjort det möjligt att förklara olika aktörers specifika uppträdande under perioden 1845–55, med helt annorlunda slutsatser än de som Marx och Engels nådde fram till. Det skulle ha gjort det möjligt att förklara den andra mexikanska revolutionen (*Reforma*), som huvudsakligen leddes av Benito Juárez, en revolution som följde på det krig mellan Mexiko och Förenta staterna som Marx syftade på. Det skulle ha gjort det möjligt att förklara uppkomsten av en antisaristisk och demokratisk tjeckisk och serbo-kroatisk vänster som på samma gång var både glödande nationalistisk och socialistisk, en utgång som Engels ansåg vara omöjlig. I båda fallen var Marx och Engels inte tillräckligt marxistiska. De borde ha använt klasskriterier för att tolka till synes förvirrande politiska fenomen, såsom de tjeckiska och serbo-kroatiska böndernas och intelligentsians plötsliga vändning under revolutionen 1848 och de mexikanska böndernas uppenbara passivitet inför den amerikanska erövringen.

Samtidigt som de utvecklade en akut medvetenhet om det dubbla förtrycket av kvinnor i klassamhället, och utsträckte analysen av detta förtrycks ursprung till detta samhälles själva början, kunde inte Marx och Engels på ett liknande sätt omfatta alla de nödvändiga aspekterna av kvinnofrigörelsen som fortskridande framträdde under 1900-talet.

Till och med dessa kvalifikationer är det övergripande bokslutet över de två vännernas teoretiska och praktiska aktivitet mer än imponerande. Deras personliga bidrag till samhällsvetenskapernas framsteg och proletär och mänsklig frigörelse placerar dem i främsta ledet av människans prestationer. Utan dem skulle 1800- och 1900-talets historia inte ha varit vad den blev.

VIII. Marxismens mottagande och spridning över världen

Förklaringen till marxismens ursprung, innehåll och utveckling måste nödvändigtvis sluta med en analys av dess spridning och verkliga inflytande i världen. På lång sikt är värdet av idéer och framför allt system av idéer, dvs. läror, värdet av deras inflytande på den verkliga historien. Idéer som aldrig påverkar någonting eller någon är nödvändigtvis marginella, även i

mänsklighetens andliga historia, för att inte nämna dess materiella historia. ”Teorin blir en materiell kraft när den griper tag i massorna”, hade redan den unge Marx sagt.

Frågan om tidsmässiga eftersläpningar måste naturligtvis elimineras ur detta resonemang. Idéer som påverkar världen alltmer femtio eller hundra år efter att de först formulerades, är uppenbarligen viktigare än idéer som uppnår en omedelbar påverkan men gradvis går tillbaka därefter, för att i det närmaste försvinna från den politiska arenan.

Det avgörande kriteriet är huruvida deras sociala inflytande förr eller senare återspeglas i materiell verklighet, i bred, växande och – när det handlar om de idéer som syftar till att stärka arbetarrörelsen, socialismen och den mänskliga frigörelsens universella sak – i världsskala, som det anstår den världsomfattande karaktären av den ”sociala frågan”, löneslavernas utsugning, förtrycket av proletariatet och alla andra förtryckta grupper av människor världen över: kvinnor, nationaliteter och förtryckta raser, etc.

Slutligen lämnar proletariatets speciella kännetecken, dess ekonomiskt och ideologiskt underordnade ställning inom det borgerliga samhället, ett underordnande som inte övervinns genom dess ökade organisering, kampvilja och sociala tyngd, vilket medför att de speciella (och ibland deformerade) versioner i vilka marxismen överförs till de stora arbetarorganisationerna och folkmassorna på ett givet historiskt stadium, ett avgjort märke på klassmedvetandets utveckling. Det senare kombineras på sätt och vis med det förra, positivt eller negativt beroende på omständigheterna. Men detta artikulerande kan i sin tur inte skiljas från den verkliga frammarschen för proletariatets organisering och kamp, dvs. historiens verkliga frammarsch.

Marxismens mottagande och spridning världen över måste därför undersökas på flera efterföljande nivåer:

- (a) den snäva nivån med spridningen av Marx och Engels skrifter;
- (b) nivån med dessa idéers inflytande utanför arbetarrörelsen i strikt mening, dvs. i intellektuella och akademiska miljöer, och mer allmänt i ”tidsandan” (de dominerande ideologierna i de på varandra följande faser vilka det borgerliga samhället har genomgått);
- (c) inom den organiserade arbetarrörelsen;
- (d) inom den breda arbetarrörelsen;
- (e) på den internationella nivån.

Cirkulationen av Marx och Engels olika skrifter var mycket ojämn och kännetecknades av upp- och nedgångar. En del av deras skrifter fick ett relativt snabbt och brett inflytande, framför allt *Kommunistiska manifestet*, som översattes till ett stort antal språk och distribuerades i tiotusental och sedan hundratusental (även om man även i detta fall måste invänta 1920- och 1930-talet för att dess spridning ska bli verkligt allmän och räknas i miljoner). Första delen av *Kapitalet* upplevde också en relativt snabb spridning på ett stort antal språk, även om det var i mindre skala än *Kommunistiska manifestet*, vanligtvis några få tusen, inte tiotusentals exemplar, på varje språk. Spridningen av nästan alla deras övriga verk, förutom Engels *Anti-Dühring*, var långt mer ojämn och begränsad.

I detta avseende bör man lägga märke till att en del av Marx och Engels huvudverk först publicerades med betydande försening, även på originalspråket, tyska. *Kritik av Gotha-programmet* och del två och tre av *Kapitalet* utgavs först i tryck tjugo år efter att de skrevs; *Den tyska ideologin* och *Grundrisse* ungefär åttio år efter att de skrevs. Detta innebar att tre på varandra följande generationer av marxister inte hade tillgång till en adekvat och

övergripande syn på Marx och Engels lära, ofta enbart på grund av ren brist på information och fakta.

Vi bör notera att en del av Marx manuskript ännu i denna dag inte har publicerats. Det sista av hans stora ekonomiska arbeten publicerades först 1983.

På samma sätt har verk av popularisatörer av marxismen i allmänhet haft ett långt större inflytande än de stora mästarnas egna skrifter. I detta avseende bör Karl Kautskys broschyrer speciellt nämnas, främst *Karl Marx ekonomiska lära* och *Socialismens grundläror* (baserad på SPD:s Erfurtprogram), av vilka hundratusentals exemplar trycktes på många språk. Andra populariserande författare hade samma inverkan i mindre skala, dvs. på ett eller några språk. Bland dessa fanns Bebel på tyska, Jules Guesde och Lafargue på franska, Labriola på italienska, Iglesias på spanska, Herman Gorter på nederländska, Plechanov på ryska, De Leon och Debs i Förenta staterna. Deras skrifter var långt mer lästa av den första generationen socialister än Marx och Engels egna verk.

Marxismens mottagande i akademiska och intellektuella kretsar var ännu långsammare och mer oregelbundet. Detta bör inte förvåna oss. Motviljan från bourgeoisien och småbourgeoisins övre skikt att ta marxismen på allvar på det intellektuella planet sammanfaller med Marx och marxisternas oförsonliga motstånd inte bara mot det borgerliga samhällets materiella intressen, utan också mot dess mest omhuldade "värden". Själva det faktum att marxistiska idéer vann inflytande bland massorna var ytterligare ett argument för att hålla dem utanför utbildningssystemet, universiteten, de "officiella" handböckerna. Med undantag för några sällsynta undantag – såsom den österrikiske ekonomen Böhm-Bawerk, den italienske filosofen Benedetto Croce och den tjeckiska bourgeoisins ledare Thomas Masaryk – nedlät sig inte den borgerliga ideologins utnämnda representanter till att polemisera mot marxismen med ett minimum av teoretiskt allvar. Denna situation förändrades först mot slutet av första världskriget, med ryska revolutionens seger, uppsvinget för den europeiska arbetarrörelsen från 1918 till 1923, kommunismens spridning i Kina och något senare den ekonomiska krisen på 1930-talet. Marxismen genomträngde allt eftersom den akademiska världen, först i Centraleuropa och Kina, Indien och Japan, sedan inom det anglo-amerikanska området. I Frankrike och Latinamerika fick den ett stort genombrott först i de intellektuella miljöerna efter andra världskriget.

Under hela perioden 1875 till 1900 var polemik om marxismen huvudsakligen begränsad till polemik inom den socialistiska rörelsen, med stimulans från debatter, försök till revideringar och efterföljande stridigheter, bland vilka den viktigaste var den revision som genomfördes av Engels viktigaste intellektuelle medarbetare och testamentsexekutor, Eduard Bernstein.

Allt som allt hade marxismen dock ett växande, ibland visserligen indirekt, inflytande på de akademiska samhällsvetenskaperna, främst historieskrivning och sociologi, genom att införa en ökad medvetenhet om betydelsen av den "ekonomiska faktorn" och sociala grupper (i motsättning till "stora män") i historien. Den omformade således själva historiebegreppet, från en historia om stater och väsentligen politiska och militära händelser, till en *historia om samhällen*.

Marxismens inverkan på den "officiella" ekonomin var mer försenad. Den påverkade främst området för teorier om ekonomiska fluktuationer (ekonomiska cykler), sedan det för large aggregates* (makroekonomisk teori), speciellt från 1930-talet, sedan områdena för planering och analys av imperialism och underutveckling och slutligen området för analys av postkapitalistiska samhällen.

Marxismens inflytande i den organiserade arbetarrörelsen utvecklades på ett avgörande sätt först med skapandet av de stora socialdemokratiska masspartierna under åren från 1885 till

1900 (i Tyskland: 1875 till 1900). Den uppnådde aldrig mer än marginellt inflytande i den anglo-amerikanska kultursfärens fackföreningar. Detsamma är i grund och botten också sant för de arbetarpartier som successivt framträdde ur dessa fackföreningar i Australien, Storbritannien, Nya Zeeland och på senare tid det engelskspråkiga Kanada.

De socialdemokratiska partier som slutligen samlades för att skapa Andra internationalen (genom rivaliserande kongresser i Paris 1889, en andra enhetskongress i Bryssel 1891 och en tredje, lika förenad, kongress i Zürich 1893) antog i allmänhet marxismens grundläggande teser i sina program eller principförklaringar. De flesta var utformade efter *Erfurtprogrammet*, som skisserats av Kautsky i nära samarbete med Engels själv.

Detta var otvivelaktigt en tämligen kortfattad version av marxismen, nedsmält till några få centrala idéer: klasskampen; det socialistiska målet för denna kamp, genom kollektivt ägande till de huvudsakliga produktions- och bytesmedlen; erövrandet av politisk makt för att uppnå detta mål; arbetarnas internationella solidaritet. Men i jämförelse med ideologin i arbetarklassens första organisationer, oavsett om de var fackföreningar, kooperativ eller politiska organisationer, utgjorde den lära som på detta sätt populariserades en ganska sammanhängande helhet som representerade ett oerhört framsteg, speciellt eftersom det kunde påverka breda massor, i motsats till de första kommunistiska sekterna och sammanslutningarna.

Dess huvudsakliga svaghet låg i dess snäva determinism, som gränsade till fatalism, som såg kapitalismens ersättande med socialism på ett mer eller mindre oundvikligt sätt, under den kombinerade inverkan av den ekonomiska utvecklingen och socialistisk organisering (av arbetarna), men som misslyckades med att betona partiets politiska initiativ och medvetna handlande. Detta medförde ofta ett nedtonande, till och med en nedvärdering, av direkta massaktioner, för att inte tala om revolutionär aktion och krossandet av den borgerliga staten (*Generalstreik ist Generalunsinn*: generalstrejk är generalstrunt, brukade de tyska fackföreningarnas ledare säga.)

Först efter den ryska revolutionen 1905 återerövrades och återupplivades den marxistiska traditionen med direkt massaktion och partiets revolutionära initiativ av en bred internationell strömning, väsentligen förkroppsligad av Rosa Luxemburg och de ryska socialisterna Lenin och Trotskij. Under de föregående trettio åren hade denna tradition marginaliserats inom socialdemokratien – förutom delvis i Belgien – och begränsats till anarkosyndikalistiska och revolutionärt syndikalistiska kretsar (Spanien, Storbritannien, Argentina, delvis Förenta staterna, Italien och Frankrike).

Men ibland fanns det en mer direkt samverkan mellan den internationella socialdemokratiens organisatoriska, valmässiga och fackliga expansion under det kvartssekel som sträckte sig från 1875 till 1900 och den verkliga spridningen av Marx idéer och verk. Ett specialfall förtjänar att nämnas i detta avseende: Finland. Detta lilla land under tsarismens stövel lyckades under loppet av ett årtionde, mellan 1899 och 1911, skapa en av de kraftfullaste och mest kampvilliga arbetarrörelserna i världen. Detta partis snabba uppstigande skulle 1917–18 leda till den mest djupgående och mest ihärdigaste proletära (men också mest undertryckta) revolutionen utanför Ryssland. I parlamentsvalen 1913 erhöll de finska socialisterna 43% av rösterna, den högsta siffran i Europa, mer än den tyska socialdemokratien. De avtvingade då sejmen ett beslut att publicera första delen av Marx *Kapitalet* på parlamentets bekostnad!

De marxistiska idéernas och lärans inträngande i de breda arbetarmassorna under Andra internationals epok har i allmänhet överdrivits av historiker, inberäknat de som tillhör arbetarrörelsen. Massan av arbetare utformade faktiskt sina politiska och fackliga övertygelser genom filtret av två erfarenheter: deras dagliga kamp för omedelbara krav (ekonomiska mål och allmän rösträtt, i några länder fogades nationaldemokratiska krav till denna uppsättning);

och den regelbundna skolning som utportionerades av den socialistiska pressen och socialistiska massmöten. Det fanns redan en stor klyfta mellan marxismen som en sammanhängande lära och de socialdemokratiska programmens summariska marxism. Från dessa program till praktiken, till den dagliga erfarenheten och skolningen av arbetarna, var avståndet ännu längre.

Systematisk politisk skolning av arbetarna bedrevs i mycket liten skala. Marxistiska teoretiska tidskrifter, inberäknat den mest prestigefyllda, *Die Neue Zeit*, lyckades bara nå några tusen prenumeranter (10 000 i *Die Neue Zeits* fall). Partiernas centrala skolor, inberäknat SPD:s, som hade en miljon medlemmar, samlade inte fler deltagare än Fjärde internationalens nuvarande skola.

Marxismens begränsade spridning bland massorna kan illustreras med ett exempel. I Milano, den italienska socialismens högborg, lånade offentliga bibliotek 1910 ut 264 000 böcker. Fyrtiofyra procent av lånen var till arbetare och trettio två till studenter. Marx och Engels namn uppträder inte en enda gång bland de författare som lånades ut!

Det som marxismen förde ut till massorna, förutom starka politiska organisationer och den allmänna förståelsen av behovet att kombinera fackligt handlande med klassberoende och politiskt handlande – inbegripet internationellt handlande – var en allmän känsla av att marschera ”med historien”; känslan av att kapitalismen var dömd och att socialismen måste efterträda den.

Om det sätt på vilket övergången från den förra till den senare skulle äga rum, fanns det få exakta idéer och även litet substantiell debatt om. Seriösa diskussioner var huvudsakligen begränsade till de mest aktiva politiska aktivisternas sfärer och till och med till partiets övre skikt. Den berörde tusentals individer medan den socialistiska rörelsen räknades i miljoner. Den trängde djupare ner bland massorna först mot slutet av världskriget 1914–18, dvs. när de i praktiken ställdes inför det kombinerade trycket av kriget och de stora proletära revolutioner som framträdde därur: de ryska, finska, tyska, österrikiska, ungerska revolutionerna, liksom den revolutionära krisen i Italien.

Inte desto mindre hade den marxistiska läran en djup inverkan på massorna, ibland genom indirekta och oförutsedda förmedlingar som inte bör underskattas. Ett exempel på detta slags framåtskridande är kampen för förkortning av arbetsdagen till åtta timmar.

Marx var den internationella arbetarrörelsens store propagandist och uppfostrare beträffande det stora frigörande värdet och betydelsen av arbetsdagens förkortning. Idén om en internationell aktion av manliga och kvinnliga arbetare för ett gemensamt klassmål för alla länders proletärer, är alldeles uppenbart också en idé med marxistiskt ursprung. Men i praktiken blev beslutet att förvandla Första maj i alla länder till en internationell strejkdag för åttatimmarsdagen accepterad i breda kretsar efter att fem anarkistiska ledare i Chicago, Haymarket-martyrerna, som anklagades för att ha kastat en bomb mot polisen, dömdes och avrättades 1886. Denna tragedi behövdes för att i massomfattning tända arbetarnas fantasi och känslighet. Detta var den händelse som satte igång en mäktig och på lång sikt oemotståndlig rörelse (åttatimmarsdagen vanns slutligen i nästan alla industrialiserade länder); den marxistiska tankens gnista och enbart propaganda visade sig otillräckliga för att göra detta.

En viss förvirring uppstod bland massorna kring 1800-talets slut, när den revolutionära innehållet i Marx och Engels lära undergrävdes inifrån socialdemokratins av Bernsteins revisionism och det regeringssamarbete som förespråkades och sedan praktiserades av Millerand i Frankrike och Bissolati i Italien. Förvirringen var speciellt allvarlig eftersom denna revisionism, även om den avvisades på idéplanet av de flesta välkända socialdemokratiska ledare som identifierades med marxismen, faktiskt i ökad utsträckning

överensstämde med deras dagliga praktik. Detta var speciellt sant för Anseele och Vandervelde i Belgien, Troelstra i Nederländerna, Branting i Sverige, Stauning i Danmark, Greulich i Schweiz, Palacios och Justo i Argentina och i stor utsträckning av Victor Adler i Österrike. Bara Bebel i Tyskland, Guesde i Frankrike och Sen Katayama i Japan var oförsonligt konsekventa i sitt motstånd mot den revisionistiska praktik och teori som bredde ut sig under denna period. Men Bebels och Guesdes oförsonlighet föll samman under de år som följde på den ryska revolutionen 1905, kring 1910. (Guesde blev minister i den borgerliga koalitionsregeringen 1914, den så kallade "heliga unionen"). Endast Katayama förblev oförsonlig marxist.

Medan det är sant att den marxistiska teorin inte var vitt spridd bland massorna i sin ursprungliga och odelade form, måste även en annan myt avfärdas, nämligen påståendet att inte ens de få marxistiska nyckelidéer som var infogade i deras program och som propagerades av de första socialdemokratiska masspartierna, egentligen påverkade massornas medvetenhet. Detta påstående är speciellt felaktigt beträffande internationalismen. Det förekom faktiskt imponerande praktiska uppvisningar av proletär internationalism under Andra internationalens glansdagar. Det var just på grund av att denna praktik hade existerat som förräderiet i augusti 1914 tycktes så förvirrande för de breda massorna och groteskt för den socialistiska vänstern.

Kort efter krigsutbrottet mellan Ryssland och Japan 1904 omfamnade dessa två länders socialistiska ledare, Plechanov och Sen Katayama, varandra på Internationalens kongress i Amsterdam och tillkännagav sitt gemensamma motstånd mot kriget och sina respektive länders härskande klasser som hade framprovocerat det. När den ryska revolutionen bröt ut 1905, gav den upphov till en kraftfull internationell solidaritetsrörelse. Den satte faktiskt igång en radikaliserings av arbetarkampen i flera länder, i synnerhet en generalstrejk för allmän rösträtt i Österrike. När den svenska bourgeoisien försökte stoppa rörelsen för norsk självständighet genom militärt ingripande 1906, beslutade det svenska socialdemokratiska partiets kongress att motsätta sig kriget med alla medel, inbegripet en generalstrejk, och organiserade en gigantisk demonstration i Stockholm som tvingade regeringen att dra sig tillbaka.

Det italienska socialistpartiet organiserade 1913, trots en chauvinistisk kampanj som stöddes av en tredjedel av dess egen parlamentsgrupp, en generalstrejk mot Italiens kolonialistiska expedition till Tripoli (Libyen).

I detta ögonblick bedrevs marxistisk skolning, fördjupandet och berikandet av marxismen, dess tillämpning på de nya analytiska och strategiska problem som ställdes av den imperialistiska tidsålderns inträde, huvudsakligen av den socialistiska vänstern. Denna vänster utvecklades huvudsakligen inom de socialdemokratiska partierna fram till 1914 (1917 och även 1920), även om den i flera länder ledde till splittringar till och med före första världskriget: Ryssland, Polen, Nederländerna, Bulgarien. På andra håll utvecklade revolutionärt syndikalistiska strömningar vissa aspekter av marxismen utanför socialistpartierna. Denna marxistiska vänster skulle leda fram till skapandet av Tredje internationalen efter de stora revolutionerna 1917–19.

Det mest slående fenomenet i hela denna period med tillväxt av politiska masspartier som influerades av marxismen, var det världsomfattande utbredandet av dess inflytande, som efter hand kom att beröra Väst- och Centraleuropa, sedan Förenta staterna, Syd- och Östeuropa (Ryssland, Balkan), Asien (Armenien, Georgien, Iran, Japan, Kina, Indien, Indonesien), Latinamerika (Argentina, Uruguay, Brasilien, Mexiko, Kuba, Chile), Australasien (Australien, Nya Zeeland) och Afrika (Egypten, Tunisien, Sydafrika).

Genom återverkan, men med en viss försening, integrerades de koloniala och halvkoloniala ländernas specifika problematik efterhand i den marxistiska analysen och praktiken, speciellt efter de ryska, iranska och kinesiska revolutionerna 1905–12. Det bör noteras att denna process i grund och botten inte fick fotfäste under den mexikanska revolutionen 1910–17, den sista stora nutida revolution i vilken ingen tydlig marxistisk strömning framträdde.

Mot slutet av Socialistiska internationalens tredje kongress, som hölls i Zürich, den 12 augusti 1893, fördes Friedrich Engels, som satt i salen som vanlig delegat, till podiet av en oerhörd ovation. Rörd av denna gest, beklagade den gamle militanten att Karl Marx, hans följeslagare under så många strider, inte hade bevittnat detta uppsving för den organiserade arbetarrörelsen världen över. Han uttryckte därefter sitt orubbliga förtroende för ”den nya, starkare, oöverbinnerliga Internationalen”. Blickande tillbaka över de femtiotvå åren i sitt politiska liv, blickande ut över städerna Wien, Berlin, Paris och London, tillkännagav han, att ”Marx och han själv inte hade kämpat förgäves, att de kunde se tillbaka på sitt arbete med stolthet och tillfredsställelse.” Han avslutade med: ”Det finns inte ett enda land, inte en enda stor stat där socialdemokratin nu inte är en makt som alla måste ta hänsyn till. Vi är, vi också, ’en stormakt’ som fruktas. Framtiden beror långt mer på den och på oss, än på någon av de borgerliga ’stormakterna’!”

De åtta huvudperioderna i Marx "historia":

1. 1837–1843: radikal demokrati

Doktorsavhandling: Skillnaderna mellan Demokritos och Epikuros naturfilosofi, 1838–1841
Redaktionellt arbete på *Rheinische Zeitung*, 1842–43

Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin, 1843 (i *Filosofiska skrifter*, Cavefors/Zenit 1977)

2. 1843–44: från politisk till social frigörelse

Om judefrågan, 1843–44 (i *Människans frigörelse*, Aldus/Bonniers 1965)

Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin: Inledning, 1844 (i *Filosofiska skrifter*)

Ekonomisk-filosofiska manuskript, 1844 (i *Filosofiska skrifter*)

3. 1845–47: den historiska materialismens grundvalar

Den heliga familjen, 1844–45

Teser om Feuerbach, 1845 (i *Filosofiska skrifter*)

Den tyska ideologin, 1846 (i *Människans frigörelse*)

Brev till Annenkov, 1846 (i *Brev i urval*, Gidlunds 1972)

Filosofins elände, 1847 (i *Filosofiska skrifter*)

4. 1848–50: från den borgerliga till den proletära revolutionen ("permanent revolution")

Kommunistiska manifestet, 1848 (Röda Rummet 1994)

Lönarbete och kapital, 1849 (i *Ekonomiska skrifter*, Cavefors 1975)

Centralledningens hänvändelse till förbundet, mars 1850 (i *Marx-Engels i urval*, Wahlström & Widstrand 1965)

5. 1850–52: bokslut över den revolutionära vågen, klasskampen och politiska strider

Klasstriderna i Frankrike 1848–50 (tre essäer publicerade i tidskriften *Neue Rheinische Zeitung*), 1850 (Gidlunds 1971)

Louis Bonapartes 18e brumaire, 1852 (Proletärkultur 1981)

6. 1853–59: förberedelser till *Kapitalet*...

Artiklar (politiska kommentarer) till *New York Daily Tribune*, 1852–62

Grundrisse, 1857–58 (urval *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, Zenit/Rabén & Sjögren 1971)

Till kritiken av den politiska ekonomin, 1859 (Proletärkultur 1981)

7. 1860–67: fullbordandet av hans ekonomiska arbete och skapandet av Första internationalen

Herr Vogt, 1860

Teorier om mervärdet, 1862–63 (urval i *Ekonomiska skrifter*)

Kapitalet (manuskript till tredje delen), 1865 (Cavefors/Clarté 1973)

Inauguraladress för Internationella Arbetar-associationen, 1864 (i *Marx-Engels i urval*)

Kapitalet (första delen publiceras), 1867 (Cavefors 1970)

Kapitalet (andra delen i manuskript), 1869–79 (Cavefors 1971)

8. 1867–83: den proletära revolutionen på marsch... och arbetarpartierna

Två manifest om det fransk-tyska kriget, 1870 (i *Pariskommunen*, Proletärkultur 198?)

Inbördeskriget i Frankrike, 1871 (i *Pariskommunen*)

Kritik av Gotha-programmet, 1875 (i *I programfrågor*, Proletärkultur 1982)

Anti-Dühring (av Engels), 1878 (Proletärkultur 1982)

Brev till ledarna för tyska socialdemokratin, 1879

Brev till Vera Zasulitj, 1881 (i *Om förkapitalistiska produktionssätt*, Cavefors 1970)

Förord till den andra ryska upplagan av *Kommunistiska manifestet*, 1882 (i Röda Rummet 1994)

Vidare läsning

Det bästa ”klassiska” referensmaterialet om de ämnen som berörs i föreläsningen är:

Engels, Friedrich: *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap* (Arbetarkultur 1972)

Engels, Friedrich: Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut (i *Filosofiska skrifter*)

Lenin, V. I.: Marxismens tre källor och beståndsdelar (bl.a. i *Valda verk i tio band*, del 5, Progress/Fram 1985)

För en mer detaljerad beskrivning, se:

Mehring, Franz: *Karl Marx – hans livs historia*, 1–2 (Gidlunds 1971)

För Marx och Engels viktigaste verk, se föregående sidor. Det finns otaliga böcker som innehåller mer detaljerade studier av speciella ämnen som berörs i föreläsningen. Endast några få kan nämnas här:

Althusser, Louis: *För Marx* (Cavefors 1968)

— & Balibar, Étienne: *Att läsa Kapitalet*, 1–2 (Cavefors 1970)

Aspelin, Gunnar: *Karl Marx som sociolog* (Rabén & Sjögren 1972)

Avenas, Denise: Trotskijs ekonomiska och politiska tänkande (i *Fjärde Internationalen* 1984:5)

Berlin, Isaiah: *Karl Marx* (Aldus 1965)

Dahlkvist, Mats: *Att studera Kapitalet* (förlag? 1978)

De stora utopisterna, red. Gunnar Gunnarson, 1–2 (Tiden 1973)

Engels, Friedrich: Till kommunistiska förbundets historia (i *Marx-Engels i kamp*, Proletärkultur 1972)

Fernbach, David: *Marx och politiken – teori och praktik* (Zenit/Cavefors 1978)

Fischer, Ernst: *Vad Marx verkligen sagt* (Rabén & Sjögren 197?)

Gustafsson, Bo: *Marxism och revisionism* (Uppsala universitet 1969)

— *Marx och marxismen* (Gidlunds 1983)

Hansson, Sven Ove: *Marx och Engels i politiken* (Tiden 1976)

Haug, Wolfgang Fritz: *Läs Kapitalet: introduktion till analysen av värdeformen* (Röda Rummet 1979)

Hobsbawm, E.J.: *Revolutionens tidsålder (1789–1848)* (Tiden 1979)

— *Kapitalets tidsålder (1848–1875)* (Tiden 1981)

Kapitalets produktionsprocess: Introduktion till Kapitalets första band (Barrikaden 1976)

Kautsky, Karl: *Karl Marx's ekonomiska läror* (Stockholm 1887)

— *Socialismens grundläror: Bearbetning efter Erfurterprogrammet* (Jönköping 1909)

— *Kristendom och socialism: Från klosterkommunismen till Thomas Münzer*. Med inledning om urkristendomen och i fri bearbetning av Per Meurling. (Tiden 1973)

Kettle, Arnold: *Upp till kamp! Karl Marx 1818–1883* (Lindblads ungdomsböcker 1976)

Korsch, Karl: *Marxism och filosofi* (Rabén & Sjögren 1972)

Kosík, Karel: *Det konkretas dialektik: En studie i människans och världens problematik* (Röda Bokförlaget 1979)

Lefebvre, Henri: *Marxismen* (Cavefors 1969)

— *Marx sociologi* (Rabén & Sjögren 1968)

Lichtheim, George: *Socialismens historia* (Wahlström & Widstrand 1972)

Liedman, Sven-Eric: *Motsatsernas spel: Friedrich Engels' filosofi och 1800-talets vetenskap*, 1–2 (Cavefors 1977)

Ljungdal, Arnold: *Marxismens världsbild* (Norstedts 1967)

Lukács, Georg: *Historia och klassmedvetande: Studier i marxistisk dialektik* (Cavefors 1970)

Lundkvist, Anders: *Introduktion till metoden i Kapitalet* (Röda Bokförlaget 1975)

Mandel, Ernest: *Marx' ekonomiska tänkande* (Zenit/Rabén & Sjögren 1973)

Marx och Engels till vardags, red. Sture Källberg (Norstedts 1970)

Marx i Sverige: 100 år med Marx i svensk historia, vetenskap och politik, red. Lars Vikström (Arbetarkultur 1983)

Marxismens filosofi, Svante Nordin m.fl., (förlag? 1979)

Miliband, Ralph: *Marx och politiken: En analyserande diskussion kring den marxistiska inställningen till politisk praktik* (Bonniers 1980)

Månsson, Per: *Från Marx till marxismen* (Röda Bokförlaget 1987)

— *Karl Marx* (Daidalos 199?)

Rosdolsky, Roman: *Kapitalets tillkomsthistoria*, 1–2 (Röda Bokförlaget 1977, 1979)

Somerville, John M.: *Marx' och Engels' samhällsvetenskapliga metod* (Gidlunds 1971)

Sweezy, Paul M.: *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen* (Rabén & Sjögren 1970)

Vygodski, Vitali S.: *Den stora upptäckten: Hur Marx skrev Kapitalet* (Röda Bokförlaget 1974)

Zeleny, Jindrich: *Metod och teori i Kapitalet* (Norstedts 1976)

Några händelser under Marx tid

Ekonomisk utveckling

Politiska och militära händelser

1757: Det brittiska imperiet upprättas i Indien efter slaget vid Plessey

1770–1830: Den industriella revolutionen: uppkomsten av moderna fabriker, först i England, sedan Belgien, Frankrike, Schweiz, Förenta staterna, Tyskland etc.

1791–1815: De franska revolutionära krigen och Napoleon-krigen i Europa, Santo Domingo, Egypten. Konsolidering av det brittiska imperiet

1815: Napoleons nederlag och den heliga alliansens dominans

1846: Potatissvält på Irland (*The Great Famine*)

1846–48: Mexikansk-amerikanska kriget

1848–73: Industrikapitalismens expansion, frihandel och konkurrens i Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Belgien

1854–56: Krim-kriget (det tsaristiska Ryssland mot övriga Europa) som följs av de livegnas frigörelse i Ryssland 1861

1861–67: Fransk intervention i Mexiko

1859–66–70: Italiens enande

1870–71: Fransk-tyska kriget och Tysklands enande

1873–93: Kolonialismen blir allmän; snabb utveckling av industrialiseringen i USA, Japan, Ryssland, Italien, Österrike-Ungern.

Klasskamp och revolutioner

1776: Amerikanska revolutionen

1789: Franska revolutionen; Bastiljen faller den 14 juli

1792–93: Franska revolutionens höjdpunkt; jakobindiktaturen

1794 (27 juli): Thermidor, den politiska kontrarevolutionens seger

1795–1805: Slavarnas revolution på Santo Domingo

1810–1824: Latinamerikas befrielsekrig (första revolution) mot det spanska kolonialväldet

1830: Revolutioner i Frankrike och Belgien; nationellt uppror i Polen; ”julimonarkins” födelse under Louis Philippe i Frankrike

1848: Revolutioner i Frankrike, Tyskland, Österrike, Ungern, Polen, Italien

1849: Nederlag för dessa revolutioner

1851: Definitiv seger för den politiska kontrarevolutionen i Frankrike

1853: Revolution i Kina – Taiping-upproret

1857: Sepoyupproret i Indien

1857–67: Den andra mexikanska revolutionen (*Reforma*)

1864–65: Inbördeskriget (andra revolutionen) i Förenta staterna. Slaveriets avskaffande

1871: Pariskommunen

1886: Inledningen av kampen för åttatimmarsdagen i Förenta staterna, sedan världen över; Första maj blir internationell kampdag.

Arbetarrörelsen

1796: Babeuf och De jämlikas sammansvärjning

1819: Peterloo-massakern, nära Manchester

1828: Skapandet av lokala arbetarpartier i Philadelphia och New York

1831: Första arbetarupproret, i Lyon

1830–48: Blanqui och blanquismen

1843: Schlesiska vävarnas uppror (Tyskland)

1847: Marx och Engels ansluter sig till Kommunisternas förbund

1848: Chartismens framträdande i Storbritannien

1848: Kommunistiska manifestet skrivs

juni 1848: Arbetaruppror i Paris

1863: Lassalles grundande av Allmänna tyska arbetarförbundet

1864: Grundandet av Första internationalen

1867: Marx publicerar *Kapitalet*, första delen; Bebel och Liebknecht väljs till det tyska parlamentet (riksdagen)

1874: Första internationalen upplöses

1875: Den tyska socialdemokratin förenas

1883: Marx död

1889–91: Andra internationalen grundas

1895: Engels död

Förklaringar

Adams, Samuel (1722–1803): förespråkade brytning med engelska kronan och organiserade en korrespondenskommitté som uppträdde som en revolutionär kärna i Boston-området under den period som föregick amerikanska revolutionen.

Adler, Viktor (1852–1918): grundare och ledare för det socialdemokratiska partiet i österrikisk-ungerska kejsardömet; identifierade sig med centern-vänstern i Andra internationalen.

Albertus Magnus (1200–80): Bayersk teolog och filosof i den skolastiska skolan; försökte legitimera den kristna tron med rationella argument; stödde en primitiv version av arbetsvärdeteorin.

Albigensare: religiös rörelse som blomstrade i södra Frankrike under 1200-talet; påven förklarade den som kättersk och feodaladeln i norra Frankrike organiserade ett blodigt korståg mot den; också kända som katarer.

Anabaptister: radikal protestantisk sekt under 1500-talet som manade till ett återvändande till idéerna hos de första kristna och egendomsgemenskap.

Anseele, Edouard (1856–1938): ledare för det socialdemokratiska belgiska arbetarpartiet; identifierade sig med Andra internationals höger.

Aquinas, Thomas (1225–74): Italiensk teolog, den viktigaste skolastiska filosofen under 1200-talet (se Albertus Magnus). Hans skola, kallad thomism, lånade många begrepp från Aristoteles och Avicenna.

Aristoteles (384–322 f.Kr.): det antika Greklands viktigaste filosof, en av de mest encyklopediska tänkarna i alla tider; lärare åt Alexander den store.

Avicenna (980–1037): Arabisk filosof och läkare av iransk börd; han återinförde Aristoteles rationalism i medeltidens filosofi. Skolastiken (se Albertus Magnus) och thomismen står i stor tacksamhetsskuld till honom. Hade många radikala anhängare, den så kallade **avicenniska vänstern**.

Babeuf, Gracchus (1760–97): fransk revolutionär med definitiv kollektivistisk och kommunistisk inriktning. Hans organisation De jämlikas sammansvärjning krossades och han avrättades 1797. Hans anhängare kallas **babeuvister**.

Bagauder: bokstavligen ”tiggare”, ”lösdrivare”; grupper av förrymda slavar som flydde från sina herrars gods och städer från 200- till 400-talet, och bidrog till romarrikets och slavsamhällets fall.

Bakunin, Michail (1814–76): Rysk revolutionär, en av anarkismens grundare; motståndare till Marx i Första internationalen.

Ball, John (död 1381): en av ledarna för det engelska bondeupproret 1381 (se *Jacqueries*); krönikören Froissart rapporterade att han försvarade revolutionära idéer om egendomsgemenskap.

Balzac, Honoré de (1799–1850): fransk författare till *Den mänskliga komedin*, en samling romaner som genomförde en djupgående analys av det franska samhället under restaurationen och julimonarkins början (1815–48).

Bebel, August (1840–1913): grundare av det marxistiska tyska socialdemokratiska partiet, känt som Eisenach-partiet, som gick samman med Lassalles socialdemokratiska parti vid kongressen i Gotha; han blev ledare för det förenade socialdemokratiska partiet och en av Andra internationalens viktigaste ledare; identifierade sig med centern-vänstern.

Bernstein, Eduard (1850–1932): tysk socialdemokratisk ledare som inledde den teoretiska striden om revisionismen med sin bok *Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter* (1899).

Biruni, Abu ar Al- (973–1050): Iransk-arabisk astronom och historiker som verkade inom ramarna för islamska härskares erövring av Indien, vilket ledde honom till en intressant jämförande studie av Indiens, islams och det antika Greklands civilisationer; hans undersökningar ledde honom till randen av den historiska materialismen.

Bissolati, Leonida (1857–1920): Italiensk högersocialdemokratisk ledare, förespråkade deltagande i borgerliga regeringar så tidigt som 1902; uteslöts från socialistpartiet för sitt stöd till den italienska kolonialexpeditionen till Tripoli (Libyen).

Blanc, Louis (1811–82): Fransk utopisk socialist och politiker; han gjordes till arbetsminister i den regering som framträdde under revolutionen 1848, och försökte anställa de arbetslösa i Paris i ”nationella verkstäder” vars stängande orsakade arbetarupproret i juni 1848.

Blanqui, Auguste (1805–81): fransk revolutionär kommunist; hans lära kallas blanquism (se kap. V).

Böhm-Bawerk, Eugen von (1815–1914): österrikisk ekonom, grundare av teorin om marginalvärde; skrev *Karl Marx och slutet på hans system* 1887.

Bolívar, Simon (1783–1830): född i Caracas, viktigaste borgerlige ledaren för befrielsekrigen i Latinamerika (1810–24); han vann striden vid Ayacucho (1824) som gjorde slut på det spanska väldet på kontinenten.

Bourbonerna: härskande dynasti i Frankrike från 1589 till 1792; återinsattes på tronen 1815 till 1830 (restaurationen).

Branting, Hjalmar (1860–1925): ledare för det socialdemokratiska partiet i Sverige, som identifierade sig med högern i Andra internationalen; han tjänstgjorde som minister i flera regeringar.

”**Bras nus**” (bara armar): det namn som gavs åt arbetare, förproletärer och proletärer i Paris under franska revolutionen 1789–94; de var en komponent bland *sans culottes* (se detta ord).

Bray, John Francis (1809–95): engelsk utopisk socialist och ekonom; utformade en radikal samhällskritik på grundval av Ricardos idéer; upphovsman till teorin om en valuta baserad på arbete, som bl.a. anammades av Proudhon.

Brissot, Jacques-Pierre (1754–93); deputerad i konventet, den verkställande församlingen under franska revolutionen, där han var ledare för det tydligaste borgerliga partiet, girondisterna.

Buonarotti, Philippe (1761–1837): fransk revolutionär av italiensk börd; anhängare till Babeuf, upprätthöll kontinuiteten mellan babeuvismen och blanquismen.

Cabet, Etienne (1788–1856): fransk utopisk socialist vars bok *Voyage en Icarie* hade ett stort inflytande i den franska arbetarklassen.

Calvin, John (1509–64): fransk protestantisk teolog; tog makten i Genève och grundade ett slags teokratisk republik. Hans lära kallas kalvinism och hade stort inflytande i Nederländerna, Frankrike och Skottland. Det var den mest borgerliga varianten av protestantismen (se Luther).

Campanella, Tommaso (1568–1639): italiensk utopisk tänkare, skrev *Solstaten*; tillbringade 27 år i fängelse.

Cats, Jacob (1804–85): en av de första belgiska socialisterna, arbetade som vävare och skrev *Folkets katekes* (1839), som inspirerade Engels till det första utkastet till *Kommunistiska manifestet*.

Chrysostom, John (ca. 347–407): grekisk biskop i Konstantinopel, upphovsman till formuleringen ”Egendom är stöld”.

Cobbett, William (1763–1835): engelsk socialistisk pamflettskrivare, en av chartiströrelsens föregångare.

Compagnonnages: sammanslutningar av lärlingar, ursprungligen parallella med mästarnas yrkessammanslutningar (skrån); i början av 1800-talet i Frankrike arbetade många av dessa lärlingar för arbetsgivare som de inte hade några band till.

Considérant, Victor-Prosper (1808–93): fransk utopisk socialist, lärjunge till Fourier.

Condorcet, Marie (1743–94): fransk filosof, ekonom och politiker som kom nära den historiska materialismen i sin inställning till människans förhistoria; han förespråkade jämlikhet mellan könen.

Croce, Benedetto (1866–1952): italiensk filosof, författare till ett försök att motbevisa den historiska materialismen.

Darwin, Charles (1809–82): engelsk naturvetenskapsman och biolog, författare till *Arternas uppkomst* (1859).

Debs, Eugene V. (1855–1926): huvudledare för det nordamerikanska socialistpartiet före och under första världskriget; identifierade sig med vänstern i Andra internationalen.

De Leon, Daniel (1852–1914): amerikansk vänstersocialist som förespråkade ”industrifack”, ett slags föregripande av vissa former av rådsorganisering.

Descartes, René (1596–1650): fransk filosof och vetenskapsman som tog sin tillflykt till Holland, en av grundarna av den naturvetenskapliga filosofin och den moderna vetenskapsmetoden.

Diderot, Denis (1713–84): fransk materialist och ateistisk filosof under upplysningen, redaktör för *Encyklopedin*.

Diggers: en plebejisk kommunistisk strömning i engelska revolutionen under 1640-talet; tillsammans med Winstanleys *True Levellers* uppträdde den som en vänsterflygel i den radikalt demokratiska levellerrörelsen.

Donkossacker: från turkiskans *kazak*, en ”fri man”; bondesamhällen som tog sin tillflykt till de ukrainska stäpperna under medeltiden för att undfly livegenskap; med början på 1700-talet användes de av tsarerna som väpnade enheter.

Donatianer: kristen sekt i Nordafrika från 300- till 500-talet; den uttryckte slavarnas och de arbetandes intressen och eftersträvade gemensam egendom.

Esséer: judisk sekt från 300-talet f.Kr. till slutet av första århundradet e.Kr., som levde i små samhällen baserade på kollektivt ägande; den var våldsamt fientlig till privategendom och social ojämlikhet.

Fénelon, François (1651–1715): fransk författare, skrev utopin *Telemakos äventyr*, föregångare till upplysningen.

Feuerbach, Ludwig (1804–72): huvudrepresentant för den hegelianska vänstern, vände sig till materialismen med sin religionskritik.

Fourier, Charles (1772–1837): den viktigaste franske utopiske socialisten (se kap. IV).

Galilei, Galileo (1564–1642): italiensk vetenskapsman, en av grundarna av naturvetenskapernas experimentella metod och filosofi, en föregångare till materialismen.

Garibaldi, Giuseppe (1807–82): italiensk revolutionär, ledde de tusens expedition som störtade den halvfeodala regimen på Sicilien och i Neapel 1860 och bidrog på ett avgörande sätt till Italiens enande.

Gorter, Herman (1864–1927): holländsk poet, huvudrepresentant för den socialistiska (och senare kommunistiska) vänstern i Nederländerna före och efter andra världskriget.

Gray, John (1798–1850): lärjunge till Robert Owen, förespråkare för valuta baserad på silver.

Greulich, Herman (1842–1925): grundare av och huvudledare för den schweiziska socialdemokratin före första världskriget.

Guesde, Jules (1845–1922): ledare för franska socialistpartiets marxistiska flygel; identifierade sig med centern-vänstern i Andra internationalen fram till sin kapitulation inför socialpatriotismen 1914.

Guizot, François (1787–1874): fransk politiker, konservativ premiärminister på tröskeln till revolutionen 1848; som historiker använde han begreppen ”klass” och ”klasskamp” i sin *Engelska revolutionens historia*.

Han-dynastin: kinesiska kejsare (202 f.Kr.–221 e.Kr.).

Hardy, Thomas (1752–1832): ledare ur arbetarklassen för *London Correspondence Society* under franska revolutionen (se kap. VI).

Harrington, James (1611–77): borgerlig ideolog under engelska revolutionen 1640–60; förespråkade republik, en skriven konstitution, tvåkammerssystem; påverkade författarna till Förenta staternas konstitution under 1700-talet: Författare till utopin *Oceana*.

Haymarket-martyrerna: Parsons, Spies, Engel, Fischer och Lingg, anarkistiska ledare i Chicago som bedrev kamp för åttatimmarsdagen; de blev falskt anklagade för att ha kastat en bomb och dödat sju polismän på Haymarket Square, den 4 maj 1886, under ett massmöte som följde efter en strejk av 400 000 arbetare. De fyra första hängdes; Lingg tog sitt liv före avrättningen.

Hegel, Georg Friedrich Wilhelm (1770–1831): tysk filosof, encyklopedisk tänkare i klass med Aristoteles, Avicenna och Al-Biruni, utövade ett avgörande inflytande på Marx och Engels.

Heine, Heinrich (1797–1856): radikal tysk poet, landsförvisades till Paris där han blev vän med Marx.

Herakleitos (540–580 f. Kr.): grekisk filosof i Mindre Asien, grundaren av dialektiskt tänkande.

Hesiodos (levde och verkade vid mitten av 700-talet f.Kr.): antik grekisk diktare, författare till *Verk och dagar*.

Hess, Moses (1812–75): tysk utopisk socialistisk ideolog; påverkade Karl Marx, stödde sedan Lassalle och blev en av sionismens föregångare.

Hodgkin, Thomas (1787–1869): engelsk ekonom; försökte försvara en proletär ståndpunkt på grundval av Ricardos ekonomiska teorier.

Husiter: kristen rörelse grundad av Jan Hus (1369–1415) i 1400-talets Böhmen som förklarades vara kättersk; en del, taboriterna, upprättade en kommun baserad på kollektivt ägande i staden Tabor.

Ibn-Khaldun (1332–1406): arabisk historiker och filosof, föregångare till den historiska materialismen.

Iglesias, Pablo (1850–1925): spansk typograf; grundare och huvudledare för den spanska socialdemokratin före första världskriget.

Jakobiner: den radikala småbourgeoisens politiska parti under franska revolutionen; gav under ledning av Danton, Robespierre och Saint-Just impulsen till en radikal fas, fram till den nionde i månaden thermidor (den 27 juli 1794), när den politiska kontrarevolutionen fick övertaget.

Jacqueries: regionala bondeuppror på 1300-talet, speciellt i Frankrike (1358), England (1381) och Flandern; de bredare uppror som leddes av husiterna (se detta ord) och bondekriget i Tyskland (1524–25), under Thomas Münzers ledning, vilade på arvet från dessa tidigare uppror.

Juarez, Benito (1806–72): huvudledare för andra mexikanska revolutionen (se *Reforma*).

Justo, Juan (1865–1928): ledare för socialdemokratiska partiet i Argentina före första världskriget.

Kant, Immanuel (1724–1804): tysk idealistisk filosof. Huvudverk – *Kritik av det rena förnuftet*.

Katayama, Sen (1859–1933): grundare av japanska metallarbetarfacket (1898), det marxistiska socialistpartiet (1901) och, efter första världskriget, kommunistpartiet; identifierade sig med vänstern i Andra internationalen.

Kautsky, Karl (1854–1938): Engels testamentsexekutor tillsammans med Eduard Bernstein, huvudteoretiker för tyska socialdemokratin och Andra internationalen före första världskriget; identifierade sig med centern-vänstern i Internationalen, inom vilken han var den som främst vulgariserade marxismens teori.

Konsulatet: konservativ regering i Frankrike (1799–1804) som följde på thermidoren och nederlaget för de radikala strömningarna (se jakobiner, Babeuf); det dominerades av Napoleon Bonaparte, som omvandlade det till ett mer auktoritärt kejsardöme (1804–15).

Kung-Sun, Lung (320–250 f.Kr.): kinesisk filosof, en av grundarna av dialektiskt tänkande i Kina.

Labriola, Antonio (1843–1904): marxismens huvudteoretiker och förflackare i Italien före första världskriget.

Lafargue, Paul (1842–1911): fransk marxistisk teoretiker av karibisk härkomst; make till Marx dotter Laura.

Lassalle, Ferdinand (1825–64): grundare av det första arbetarpartiet i Tyskland 1863; en begåvad agitator men svag teoretiker; hans parti gick samman med det marxistiska arbetarpartiet vid kongressen i Gotha (1875).

Lenin, V. I. (1870–1924): rysk revolutionär, ledare för ryska socialdemokratisk arbetarpartiet, tillhörde Andra internationals vänster.

Levellers: radikalt demokratisk rörelse under engelska revolutionen, leddes av John Lillburne; fanns inte i parlamentet, dess program, "Folkets överenskommelse" (1674), förespråkade en demokratisk republik; den stod för ekonomiska åtgärder till förmån för småjordbrukare och hantverkare (se Diggers).

Liebkecht, Wilhelm (1826–1900): tillsammans med Bebel grundare av det marxistiska arbetarpartiet i Tyskland 1869.

L'Ouverture, Toussaint [1743–1803): ledare för slavupproret på Santo Domingo (Haiti) och de "svarta jakobinerna".

Luther, Martin (1483–1546): tysk teolog som 1517 inledde den reformation som gav upphov till protestantismen; dess viktigaste sidogrenar är lutherdomen, som främst dominerar i Tyskland och Sverige, kalvinism och puritanism (se dessa ord).

Luxemburg, Rosa (1870–1919): polsk och tysk revolutionär, en av ledarna för Andra internationals vänster.

Mably, Gabriel (1709–85): fransk filosof och historiker, föregångare till de utopiska socialisterna.

Marx, Eleanor (1855–98): engelsk revolutionär, dotter till Marx, bidrog till att organisera de internationella socialistiska kongresserna; en av grundarna av Socialistiska Förbundet (1885) och den på massaktioner inriktade fackföreningen för gasarbetare (1889).

Masaryk, Thomas (1850–1937): politisk ledare för den tjeckiska bourgeoisien i österrikisk-ungerska kejsardömet, sedan, efter 1918, president för republiken Tjeckoslovakien; författare till ett försök att motbevisa marxismen som publicerades 1898.

Mazdaier: manikeisk religiös rörelse, dvs. den uppfattade världen som dominerad av kampen mellan Gott och Ont; blomstrade i Iran under 400- och 500-talet e.Kr.; tenderade till egendomsgemenskap.

Meslier, Jean (1664–1733): fransk präst och utopisk socialistisk författare, argumenterade för republik.

Michel, Louise (1830–1905): fransk medlem av Första internationals; deltog i Pariskommunen och blev en av arbetarrörelsens mest välkända propagandister, inom vilken hon försvarade anarkismen.

Mignet, François Auguste (1796–1884): historiker med franska revolutionen som ämne.

Millerand, Alexandre (1859–1943): en av ledarna för den socialdemokratiska högern i Frankrike; anslöt sig till Waldecks borgerliga koalitionsregering 1898, vilket satte igång en debatt i Andra internationals om "millerandism"; tillhörde senare den borgerliga högern och blev ultrakonservativ president för republiken efter första världskriget.

Montesquieu, Charles de (1689–1755): fransk upplysningsförfattare, en av grundarna av modern historieskrivning och borgerligt liberal politisk teori ("maktfördelningsläran").

More, Thomas (1477–1535): engelsk ideolog och politiker; kung Henrik VIII:s kansler, som lät halshugga honom för opposition mot absolutismen; författare till *Utopia*.

Morgan, Lewis (1818–81): amerikansk antropolog; hans materialistiska forskning, främst *Ancient Society*, påverkade i grunden Marx och Engels och inspirerade Engels bok *Familjens, statens och privategendomens ursprung*.

Münzer, Thomas (ca 1489–1525): huvudledare för tyska bondekriget 1525.

O'Connor, Feargus (1796–1855): ledare för chartisterna (se kap. V), son till en berömd irländsk nationalistledare.

Owen, Robert (1771–1858): en av de stora engelska utopiska socialisterna, grundare av den kooperativa rörelsen (se kap. V).

Paine, Thomas (1737–1809): engelsk-amerikansk ideolog och pamflettskrivare, en av den småborgerliga radikalismens viktigaste teoretiker mot slutet av 1700-talet; hans huvudverk bär titeln *The Rights of Man*.

Palacios, Alfredo (1880): en av huvudledarna för den argentinska socialdemokratin före första världskriget.

Petty, William (1623–87): engelsk grundare av modern nationalekonomi, formulerade arbetsvärdeläran.

Platon (428–348 f.Kr.): en av de stora antika grekiska filosoferna, han var Aristoteles lärare och skrev det första utkastet till en idealisk utopisk stat, *Staten*.

Plechánov, G.V. (1856–1918): under mer än ett kvartssekel marxismens främste förvanskare och grundare av den marxistiska rörelsen i Ryssland; han skrev utkastet till program för det

ryska socialdemokratiska arbetarpartiet tillsammans med Lenin men började röra sig högerut efter ryska revolutionen 1905, en rörelse som tilltog efter första världskrigets utbrott.

Pugatjev, Jemeljan (1726–75): kosackledare för ett omfattande bondeuppror i Ryssland under 1700-talet.

Proudhon, Pierre-Joseph (1809–65): fransk utopisk socialist, föregångare till anarkismen; hans anhängare var inflytelserika i Frankrike mellan 1848 och 1871, inklusive inom Pariskommunen.

Puritanism: antihierarkisk strömning inom den protestantiska reformationen (se Luther) som var inflytelserik i England under 1600-talet; den hade stort inflytande på engelska revolutionen 1640–88, och därefter på de religiösa idéernas utveckling i alla anglo-amerikanska länder.

Quesnay, François (1694–1774): fransk läkare och ekonom, grundare av fysiokraternas skola inom nationalekonomi (se kap. III); antas ha skapat begreppet ”samhällsklass”.

Ravestone, Piercy (ca 1780–1830): engelsk ekonom som försökte kritisera det borgerliga samhället utifrån Ricardos ekonomiska principer.

Restauration: regimen i Frankrike 1815–30 (se Bourbonerna).

Ricardo, David (1772–1823): den störste engelske klassiske ekonomen, anhängare till arbetsvärdeläran; påverkade Karl Marx starkt.

Reforma: beteckning på den andra mexikanska revolution som leddes av Benito Juarez från 1857 till 1867; den riktade sig huvudsakligen mot oligarkin och kyrkans rikedomar.

Rousseau, Jean-Jacques (1712–78): den småborgerliga radikalismens store ideolog under upplysningen (se detta ord); föddes i Genève och var en av den moderna historieskrivningens och sociologins föregångare.

Saint-Simon, Claude de (1760–1825): fransk filosof och författare, en av de viktigaste utopiska socialisterna.

Sans culottes: de hantverkare, lärlingar, fiskarhustrur och andra arbetande som utgjorde stadsbefolkningen och den urbana basen för den radikala demokratiska strömningen under franska revolutionen 1789 (se ”bras nus” och jakobiner).

Schapper, Karl (1820–70): ledare för De rättfärdigas förbund, sedan för Kommunisternas Förbund, tillsammans med arbetarna Joseph Moll och Heinrich Bauer (se kap. V).

Schiller, Friedrich (1759–1805): den viktigaste klassiske författaren i Tyskland vid sidan av Goethe, men mer radikal än den senare i historia och politik.

Sepoyer: soldater i den indiska armén som utlöste en revolt mot britternas kolonialstyre 1857–58.

Shelley, Percy (1792–1822): engelsk poet, en av de största revolutionära poeterna under alla tider.

Smith, Adam (1723–90): skotsk ekonom, en av grundarna av nationalekonomins klassiska skola.

Spartakus (död 71 f.Kr.): romersk slav av grekiskt ursprung (från provinsen Trakien) som ledde upp till 70 000 slavar i ett stort uppror 73–71 f.Kr.

Spinoza, Baruch (1632–77): judisk-holländsk filosof, tillsammans med Descartes grundare av den moderna naturvetenskapliga filosofin, föregångare till materialismen; också en av grundarna av den moderna politiska vetenskapen och en av de största tänkarna i alla tider, i nivå med Aristoteles, Avicenna, Al-Biruni och Hegel.

Stauning, Thorvald (1873–1942): grundare och huvudledare för den danska socialdemokratin före och efter första världskriget; identifierade sig med högern i Andra internationalen; var flera gånger minister i Danmarks regeringar.

Tai-Chen (Tai Tung-Yuan) (1724–77): stor kinesisk filosof, dialektiker som kom nära materialismen.

Taiping: kinesisk revolutionär rörelse av bondekaraktär, inspirerades av en kättersk kinesisk kristen sekt, mellan 1851 och 1864; Marx betraktade den som embryot till en jakobinskt ledd borgerlig revolution.

Tang-dynastin: kinesiska kejsare från 618 till 907 e.Kr.

Thermidor: 27 juli 1794, avgörande konservativ vändpunkt i franska revolutionen (se jakobiner och konsulatet).

Thierry, Augustin (1795–1856): fransk historiker, författare till *Historien om normandernas erövring av England*.

Thiers, (Louis) Adolphe (1797–1877): fransk historiker och borgerlig politiker, författare till *Franska revolutionens historia* och *Konsulatets och kejsardömets historia*; han ledde kontrarevolutionen under det blodiga undertryckandet av Pariskommunen.

Thukydides (465–388 f.Kr.): antikens störste historiker, född i Aten, författare till *Kriget mellan Sparta och Athen*.

Tokugawa: japansk adelsfamilj som erövrade shogunatet (den dagliga styrelsen under kejsarens nominella auktoritet) 1603 och härskade till 1867, dvs. fram till meiji-revolutionen.

Tone, Theobald Wolfe (1763–98): irländsk revolutionär ledare, ledare för *United Irishmen*, påverkad av de franska jakobinerna.

Tristan, Flora (1803–44): fransk-peruansk radikal feminist och utopisk socialist; hennes skrifter påverkade Marx och Engels.

Troelstra, Pieter-Jelles (1860–1930): grundare och ledare för socialdemokratiska arbetarpartiet i Nederländerna före och efter första världskriget; identifierade sig först med centern, sedan, efter 1919, med högern i Andra internationalen.

Trotskij, Leo (1879–1940): rysk revolutionär, identifierade sig med vänstern i Andra internationalen.

Tupac Amaru: ledare för ett uppror bland indianerna i Peru (1780–83) mot feodal utsugning och spansk kolonialism.

Turgot, Anne Robert Jacques (1727–81): fransk ekonom i den fysiokratiska skolan; försökte införa reformer när han var finansminister för den franska monarkin (1774–76).

Turner, Nat (1800–31): ledare för uppror bland svarta slavar i Southampton 1831, det största upproret i sydstaterna under 1800-talet före inbördeskriget. Den amerikanske författaren William Styron har skrivit en roman om händelserna: *Nat Turners bekännelser*.

Upplysningen: den period av revolutionär kamp från den uppstigande bourgeoisieens sida från 1730 till 1789; namnet härrör från kampen mot den religiösa obskurantismen (kyrkodogmer och absolutism).

Vandervelde, Emile (1866–1938): grundare och huvudledare för det socialdemokratiska belgiska arbetarpartiet; han var ordförande i Andra internationalen där han identifierade sig med centern-vänstern före första världskriget och med centern-högern efter sin kapitulation inför socialpatriotismen 1914.

Voltaire, François Arouet (1694–1778): fransk författare, filosof och historiker under upplysningen (se detta ord), bourgeoisieens viktigaste revolutionäre ideolog; mindre radikal än Rousseau. Idag mest kända verk – romanen *Candide*.

Weitling, Wilhelm (1808–71): en av de första tyska kommunisterna av proletärt ursprung; en ledande utopisk socialist (se kap. V).

Wordsworth, William (1770–1850): engelsk romantisk poet.